

A SZABADELVÜSÉG MULTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE.

IRTA :

MÁRIÁSSY BÉLA.

GYŐR, 1896.

NYOMATOTT A PANNONIA-KÖNYVNYOMDÁBAN.

I.

A szabadelvűség kezdete és alapja.

A magyaroknak és a magyar nemzet jellemének mindenütt és minden korban alapját a vitézség, a szabadság szeretete képezte. A hódító nemzet nem ösmerte a kényes osztályuralmat, minden magyar egyenjogu volt, mint azt Werbőczy István kétseggivül helyezi, ezt mondván: »mert mindnyájan egy közös, a Hunok és Magyar törzsből származván, köztök úr és szolga, nemes, nemtelen, paraszt nem lehetett«. Constantin görög császár, Kezai Simon, Béla király névtelen jegyzője szerint, a hódító magyar nemzet Árpádot és családját vezérnek választotta, a vezér a törvények megtartására megesküdütt, az esküszegő száműzetéssel büntettetett. A perekben ítelt a vezér, ítéletei azomban az országgyűlés elé fellebbeztettek, a hadügyeket a törzsfők meghallgatásával és az országgyűlés jóváhagyásával kezelte. Az egész ország a nemzet közös és osztatlan tulajdona volt; és azon idegen fajoké, melyeknek a hódító nemzet némely területeket meghagyott.

A hódításkori politikai szervezet tehát teljesen szabadelvű volt, mert alapját a jogegyenlőség és a nemzeti

önkormányzat képezték. A szabadság napja fényesen ragyogott egész Istvánig és a pártoskodás, az erőszak felhőit a vezéri korszak nem ismerte. István vezér azomban nem elégedvén meg a mérsékelt hatalommal, kényuralmi királyságot alkotott, az országgyűlést eltörülte, nemességet, catholicus hierarchiát alkotott, a nemzet nagy részét szolgává tette, az ország területét királyi tulajdonnak nyilatkoztatta, nagy részét magának tartotta meg, a többit a főpapság és nemesek közt felosztotta. Magyarországba tehát a király és a főpapság uralkodott, a királyi kényuralmat kétségkívül bizonyítja az, hogy életét egy Árpádházi herczeg sem látván biztosítva, mind idegen országba menekült. A papi hatalmat megvilágítják István törvényei: papok ellen világiak tanuskodása érvénytelen, — ki a templomba meg nem jelenik haja lenyíratik, és megkorbácsoltatik.

István halála és Péter leveretése után, a királyok a törvények, kiváltságok és országgyűlések megtartását megígérték ugyan, de annyira meg nem tartották, hogy az ellenkezőt tolvajnak nyilvánították és István törvénye alapján felakasztatták. II. Istvánt Kiev ostrománál elhagyták, István hazatérve, őket elfogatta és alfeleikbe égő szurkot csepegtetett. A kegyetlenkedésbe előljárt a főpapság II. Endre alatt. Honorius pápa levele szerint, Péter zágrábi püspök gyilkolt és gyújtogatott, a vácsi püspök papjait birtokaitól megfosztotta, megsebesítette, a kinzottak sebeikbe meghaltak. A nemesség megunva a jogtalanságokat II. Endre ellen feltámadt, a papság a nemességhez csatlakozott. A király megijedt s és kiadta az aranybullának nevezett szabadságlevelet 1222-be.

II.

Az aranybulla. — A szabadelvűség fejlődése Zsigmondig.

Az aranybulla fő biztosítékai:

1. Az országgyűlés évenként megtartandó.
2. A nemes törvényes idézés és ítélet nélkül el nem fogható és el nem zárható.
3. A nemes adót nem fizet.
7. Az összeeskütt nemes tolvajnak nem nevezhető.
7. A nemesek az ország határain kívül csak zsoldért kötelesek harcolni.
13. A parasztokat, szegényeket a főurak utazásaikba el ne nyomják, ne fosztogassák.
17. Jogos birtokátul senki meg nem fosztható.
19. A várjobbágyok és polgárok szabadalmi tartassanak meg.
28. A törvényesen elítéltet a hatalmasak ne oltalmazhassák.
31. Ezen engedmények megtartására a nádor ügyeljen és meg ne engedje, hogy azoktól a király vagy egyesek eltérjenek.

Ha pedig a király vagy utódai ezen törvényeket megsértenék, az összes nemesség vagy egyes nemesek és örököseik hűtlenség bűne nélkül ellenálhatnak.

Az aranybulla az alkotmányos szabadság fényes lapja. A monarchiákban, első szabadsági biztosíték, mert az ilyenmü spanyol és angol biztosítékok későbbben hozattak, a jelenkor eszméi szerint bírálva az aranybulla megróható azért, hogy a népnek jogokat nem adott, de

e tekintetben az angolok és spanyolok hasonlóan jártak el és valóban a sötét multat az ujkor fogalmai szerint elbírálni nem lehet. 1235-be az ország a tanácsosok és nádor felelősségét tetteg életbe is léptette, a fehérvári országgyűlés Dénes nádor szemeit kitolatta és Endre többi tanácsosait elzáratta.

IV. Béla uralmának utolsó éveiben a szabadelvűség az önkormányzat terén hódított. 1268-ba Somogyba már a nádor a vizsgálatot a megye választottaival tartotta meg és a gyűlésben ítelt. 1291 be már a nádor 4 megyei választott bíróval együttesen ítelt. 1291: 5. Kimondja a főispánok felelősségét és a feletteki biráskodással az országgyűlést bizza meg. Az 1298: 20. nagyban közeledett a felelős országos kormányzathoz, ez a királyi tanácsba 2 nemest választ és 2 püspököt rendel, a tanácsosok meghallgatása nélküli adományokat, kinevezéseket és más fontosabb királyi rendelkezéseket érvénytelennek nyilatkoztatja. I. Lajos a gáncs nélküli lovag, az erély, a szivjóság páratlan példánya, az eszélyes politikus, az alkotmány és törvények feltétlen hive, korának leghatalmasabb királya, az 1351: 11-be kimondta: az ország nemeseinek jogegyenlőségét. A 17. a jobbágy szabad költözködési jogát megerősíti, az ingóságai feletti tulajjogot biztosítja. a szabadelvűség kétségkívüli vívmánya volt. A megyegyűlések megtartása nem csak megengedett, de a megjelenésre minden nemes 3 gira büntetés terhe alatt köteleztetett is.

III.

A szabadelvű eszmék és intézmények haladása és hanyatlása Zsigmondtól I. Ferdinándig.

Nagy Lajos alatt Magyarországot három tenger határolta, gazdag volt a király, az ország, a papság, a nemesség, polgárság, a nép, rend- és igazság uralkodott, mert a nagy király palotája mindenki előtt nyitva állt, a nagy király törvénytelenséget nem tűrt. Nagy Lajos halálával azonban a jog, a szabadság, a nyugalom, a jólét, ingadozni kezdett, a főurak a törvényes király ellen jutalmazó vetélytársakat kerestek, kirabolták a gyengébbeket, a főpapság államot akart az államba alakítani, a király és ország mellözésével, fejének a római pápát ismerte.

Az aranybulla biztosította ugyan az ország és nemesség jogait, de az Árpádházbeli királyok szerették a hódítást, a vitézeket gazdagon jutalmazták, az Árpádházban a családi versengés örökös betegség volt, a fiu az apával, a testvér a testvérral folytonosan versengett, a versengő felek valószínűs árverést tartottak, hiveiket tehát gazdagon jutalmazták, foglalásaikat, rablásaikat elnézték, részben tehát a királyok és hercegek kegyelméből megalakult az Oligarchia, — részben pedig a roppant papi birtokok jövedelméből a püspökök rokonaiknak nagy vagyont hagyományoztak. Csák Máté egy időbe két király ellen folytatott háborút. A Brebiriei tengeri kalózhajóhadat tartottak és uralták Dalmáciát. A németujváriak a

királyság átvételére Budára utazó III. Endre magyar királyt elfogták s nagy ajándékok árán bocsájtották el; ezen szemtelen rablók támadó háborút folytattak az osztrák herczegek ellen. Róbert Károly 10 éves küzdelem után leverte ugyan a rablókat, Nagy Lajos alatt pénzt gyűtöttek, de moczczanni sem mertek, Nagy Lajos halála után azomban megkezdték a régi dalt. Idegen trónkövetelőkkel szövöttek és raboltak Zsigmond néhány lázadónak leütette fejét, a megyei intézményt karolta fel, a középosztálylyal szövöttek és a papokat megzabolázta.

Szabadelvű intézmények: 1396, mely a megyéknek az országgyűlésen követek általi képviseltetését is megengedi. 1405. az adó csak a megyei tisztviselő közreműködésével behajtható. 1435. a nemesek katona-illetménye választott megyei biztosokkal iratik össze. 1435. a nemesek biráit (szolgabirákat) a megye választja. 1405, a városok különleges adója fel nem emelhető. 1404, a pápa adományai érvénytelenek, érvénytelenek a magán- és egyházi perekben hozott rendeletei, leiratai, ítéletei, az ezek ellen vétők felségsértést követnek el. Az egyház minden tagjainak fej- és javadalomvesztés sulya alatt rendeljük, hogy ezentul semminemű peres ügyekben, pápai, szentszéki, bibornoki, követi idézéseket, megintéseket, leiratokat, végrehajtásokat, pereket, akár egyházi-, akár magánügyekben, melyek a római curiátul származnak, elfogadni, kihirdetni, végrehajtani ne merészeljenek.

Ulászló halála után az Oligarchia már nemcsak fejedelmi trónkövetelőkkel, de a cseh rablókkal is szövöttek. Szabadelvű vívmány: az 1441: 2, mely szerint a

király és országgyűlés a nádort közösen választják. A pénz az országgyűlés beleegyezése nélkül meg nem változtatható. 1454, a megyegyűlés a megyei katonaság vezérét választja. 1 lovas váltságdíja 16, a gyalogé 10 arany. 15. A megyei ítéleteket a hatalmaskodási és birtokfoglalási ügyekben a főispán hivatalvesztés súlya alatt köteles végrehajtani.

Mátyás király 32 éves uralma, a törvénytelenségek lánczolata a sima önkény uralma, 23 országgyűlést tartott, melyeken mindig pénzt kért, az alkotmány megsértését mindig elismerte, jövőre a törvények megtartását megígérte, de évről évre megszegte, uralma alatt több szabadelvű törvények hoztak: 1463: 3. Hűtlenség és felségsértésben a király az ország nagyjai és egyháznagyok nélkül nem ítélhet. 18. a király egyszerű panaszra senki birtokát el nem foglalhatja. 1467: 8. az adóbiztos az adót a szolgabíróval vesse ki. 1486: 9. a szolgabírák a megyei nemesekből választatnak. 64. a megye által kivetett nemesi adót a nemesek a megyei pénztárba fizetik. 1485. a nádorrul hozott törvényben új a 6., a nádor közbenjáró az ország és király közt. 7. a nádor, ha a király hülye, vagy rest, az idegen követeket kihallgatja és nekik válaszol. 10. a nádor a király távollétében helytartó, a király hatalmát hozzárendelt társaival helyettesíti, kegyelmet és adományokat azomban nem adhat.

Mátyás kényuralma a szabad szellemet ideiglenesen elnyomta, de nem semmisítette meg. A királyválasztásnál azomban az Oligarchia győzött és megválasztotta a tunya tehetetlen Ulászló cseh királyt, kit üstökénél fogva rángatott, az ország vagyonát részint szemte'lenül elfog-

lalta, részint uzsorás kölcsönök czimén, részben nevetéségesen olcsó zálog és bérösszegekért bitorolta.

A jámbor király az ország minden törvényeit elösmerte, és a tunya buta király szándékosan sem a nemesek, sem az ország jogait soha önként, öntudatosan meg nem sértette, de helyette az Oligarchia, a főpapság némely tagjai uralkodtak és pedig oly gazul, hogy míg Ernst pécsi püspök maga 400,000 aranyat ellopott, Ulászlónak nem volt annyi pénze, a melyen egy pár csizmát tudott volna venni. A király, a nemesség, a papság érdekei azonosak voltak, mert az Oligarchia mind a három jogait, vagyonát megtámadta, a király a vezetésre képtelen volt, a főpapság egy része a kényelmesebbet és hasznosabbat választotta és uszott a hatalmi árral. A nemességet vezették és ingerelték, Zápolya István nádor és halála után fia János erdélyi vajda. Zápolya Istvánt a porbul Mátyás király emelte fel és pedig annyira, hogy fiainak 27 várat és urodalmat hagyományozott. A nemesség az országjogokat, az ország felségét a következő törvényekkel biztosította.

1. A felelős kormányrul: 1498: 3. Az országos fő-törvényszékhez az ország és király által, 2 egyház és országnagy és 16 nemes az ország 4 részéből választatik. 1500: 10. Midőn az országtanácsban országos ügyek tárgyaltnak, a király a 16 nemes közül 8-at mindig hívjon meg, kik titoktartási esküt tesznek.

1507: 5. A király az ország ügyeiről választott és többi tanácsosaival intézkedik, rendeletei, kinevezései az országtanács jóváhagyása nélkül érvénytelenek.

1507: 7., 8. Az országtanács az országgyűlésnek

felelős, ha az országtanácsos, a királyi tanácsba, az ország alkotmánya és szabadságai ellen nyitalkozik, ezt társai kötelesek az országgyűlésnek feljelenteni, az országgyűlés őt mint lázadót és árulót bünteti.

Az ország törvényeit sértő száműzetik, javai elkoboztatnak, ha a király az ily ítéletet végre nem hajtja, köteles azt a fő- és alispán a megyei nemességgel végrehajtani, ha erre a megye ereje elégtelen, a megye felszólítására a nádor vagy országbíró kötelesek zászlóaljaikkal, más urakkal és a megye nemességével végrehajtani.

A nádor választásról: 1942: 33. A nádort a király és országgyűlés közösen választják.

Az ország vagyonáról: 1514: 2. A király jövődelmeit az országgyűlés beleegyezése nélkül a legnagyobb szükségbe se adja zálogba, az ily eladás érvénytelen, a vevő pénzét vesztí, mint uzsorás büntettetik.

A királyi udvarról 1490: 9., 10. A király csak magyar udvart tarthat, magyar hivatalnokokat, tanácsosokat nevezhet.

Hűtlenségről: 1495: 3. Hűtlenségi vádak felett az országgyűlés ítél.

Adóról: 1504: 1. Az országgyűlésen kívül adót felajánló megye nemessége, mint hűtlen személyében és vagyonában büntettetik.

A megyéről: 1500: 2. A főispán, alispánt a megye nemeseiből a megye beleegyezésével nevez, a kít azonban a megye nem akar alispánnak, nem nevezheti.

Az 1507. törvény, a rendi alkotmány koronáját képezi, a kormány valóságos országos felelős kormány volt.

Mert a király rendeletei, szerződései, parancsai, adományai, kinevezései az országtanács, vagyis a valódi kormány hozzájárulása nélkül érvénytelenek.

A törvénysértő felett az országgyűlés bíraskodik, a király meg nem kegyelmezheti, mert az ítéletet a nádor, vagyis a felelős kormányelnök, nem teljesítés esetében a második országtanácsos az országbíró, ha ez is elmulasztaná, a megye köteles végrehajtani.

A kormány elnökét a felelős nádort a király nevezi ki, az országgyűlésen a kinevezett az országgyűlésen a kinevezett az országgyűlés visszavetheti, mikor egyszersmind nádort is kellett ajánlani, ha az ajánlott nem tetszett, újra alkudoztak míg mind a két fél ki nem egyezik.

Vagyis a mult és jelen kormányalakítás lényegileg nem különbözik, mert ma a király a többség vezéreit szállítja fel a kormányelnök kijelölésére, hajdan pedig magával az országgyűléssel közölte a kinevezést, miután akkor a szervezett párttanácskozmányok nem voltak, Ma, ha a többség a kormányelnökkel megelégedve nincs. a többség bizalmatlanságot szavaz, a király vagy új kormányt nevez, vagy az országgyűlést feloszlatja és új országgyűlést hív össze. 1507. szerint az országgyűlés a nádort vagy elfogadta, vagy elutasította és más nádort ajánlott, az ország és király kiegyeztek, a király azomban a nádort az országgyűlés szünet lése alatt elbocsáthatta, de ezt csakis a kormánytanács többségének hozzájárulásával tehetette, és ezen cselekményért az országgyűlés az országtanács tagjait feleletre vonhatta és megbüntette.

A kormánytanács szervezete azomban különbözött a mostani kormány szervezetétől, ma a kormány tagjait a miniszterelnök ajánlja a királynak, és a miniszterelnökkel megy, vagy marad a kormány, — 1507-be a kormánytanács állott a választott nádorbul, ki ha a király el nem bocsátotta, vagy az országgyűlés le nem tette hivatalát, élethosszig viselte, — az esztergomi érsekből, az országbiróbul, az erdélyi vajdából, a tárnokmesterből, kincstárnokbul, a bánokbul, a főajtónálló mesterből, ezeket az országgyűlés megkérdezése nélkül az országtanács felelősége mellett a király nevezte és hivatalok élethossziglan tartott, de az országgyűlés bármelyiket elmozdithatta, tagjai voltak a országgyűlés által választott 16 nemes, kiknek megbízása 1 évig tartott és tovább új választás nélkül nem is tarthatott, miután az országgyűlést minden évben meg kellett tartani. Az országgyűlések minden évben megtartandók voltak, mint ma és pedig ha a király nem akarta megtartani, a nádor köteles volt összehívni. Az adó egy évre szavaztatott meg. Az egyéni szabadságot biztosította az aranybulla, a hűtlenségrüli törvény, mely a királytul a biráskodást elvéve, az országgyűlésre ruházta, a szabadság hiveinek mentsvárul szolgált a megye, mely gyűléseket tartott, tisztviselőit szabadon választotta, az ítéleteket királyi parancsokat végrehajtotta az adót beszedte, a hadköteleseket összeírta, az országáruló elleni ítéletet végrehajtotta, az adóbani fondorlatokat szigoruan büntette és ez által lehetetlenné tette.

Vagyis a nemesség az akkori politikai nemzet mindazon jogokkal birt a mivel bir, ma az egész nemzet. A

magyar nemzet szabadelvű szellemét kétségkívül bizonyítja az, hogy mindezt a nemzet vérontás nélkül vitta ki. Ulászló nem csak azért hajlott, mert lomha, tehetetlen egyéniség volt, de mint ő, mint tanácsosai meghajoltak, mert látták, hogy ez a nemzet akarata és ha erőszakoskodnak a nemzet a trónkövetelő Zápolya zászlói alatt fog egyesülni és a nemzet haragja nemcsak a királyt, de az Oligarchiát is elsöpri.

A szabadelvűség diadalának volt egy fekete pontja, a nép rabszolgaságát elrendelő törvény, mely 1514-ben a jobbágyságot költözködési jogátul, a jászokat és kunok egy részét birtokjogaitul megfosztotta. Ez annál inkább helytelen volt, mert a népnek csak is egy része lázadt fel és ezt is részben a kormány fejének féktelen nagyra-vágyása által előidézett viszonyok és a kormány fejének gyávasága, részben a nép hazafiassága és vallási vak buzgósága sodorták a véres embertelen lázadásba.

1513-ba ugyanis Bakacs cardinális, esztergomi érsek és a kormány feje, meg nem elégedve magas állásával, az esztergomi érsekség és husz bitorlott javadalom királyi jövedelmeivel a római pápaságra vágyott, kincsekkel terhelve Rómába utazott, szórt kincsei és ígéretei daczára azomban a választásnál megbukott. A büszke primást azomban a vere-ség nem hűtöttele, a pápaságra kétségbevonhatlan érdemeket akart szerezni, a pápátul a török elleni keresztes háborura engedélyt és a keresztes vitézeknek bűnbocsánatot eszközölt ki. 1514-be a mindenható primás parancsára az alsó papság a nép nagy részét a török háborura fellelkesítette, gyülekezési táborhelyül a Rákost tüzte ki, a vakbuzgókhoz csatlakoztak a csavargók, tolvajok, rablók

és gyilkosok, a keresztesek száma 40,000-re növekedett. Bakacs primás nem tartozván az ecclesia militanshoz, (harcos egyház) vezért keresett, a vezéri méltósággal megkínálta a főurakat, de mindeniktől kosarat kapott. Szorultságában Dózsa György székely kapitányt nevezte ki fővezérnek, maga esztergomi várába vonult, a főurak sajnálva jobbágyaik munkáját, eltiltották a részvétlül és népeiket korbáccsal kergették vissza tűzhelyeikhez.

A király és kormány indulást parancsoltak, Bakacs az engedetlenekre átkot mondott. Dózsa seregében a falusi papok fő szerepet játszottak. Dózsa és tanácsosai megizlelték a hatalmat, a török legyőzése helyett a nemesség, a király kiirtását határozták el. Dózsa kiáltványt bocsájtott ki, melyben akasztófával fenyegetve a parancsait nem teljesítőket, a nemesség megsemmisítését megparancsolta, a lázadókkal vezéreket választatott, kormányát és törzskarát Mészáros Lőrincz, Barabás, Kecske, Hosszu, katolikus lelkészek képezték, az alvezérek, az egyháziak közül választattak, a nemesség közül senki sem, a polgárok közül kevés csatlakozott, a Rákoson tovább dorbézolni nem lehetett, mert Bakacs a pénzsegélyt és élelmezést beszüntette, de lefelé kellett vonulni, mert sok elámitott hazafi a török ellen vágyakodott, a mozgalom a Dunántul és a felvidéken megszűnt. Dózsa az alvidék idegen lakosságára számított. A rablócsapat fogyott és növekedett, elpárologtak a kiábrándult rajongók, csatlakoztak az akasztófával fenyegetettek. Dózsa Szegednek indult, útjában 400 nemest gyilkoltatott le, Szeged bevétele azomban nem sikerült. Temesvár felé ment, a részeges Báthoryt megszalasz-

totta, a kunok és jászok egy része mindjárt kezdetben hozzáállott, győzelme után a királyságot eltörülte, és a kormány élire egy püspököt szándékozott állítani, a seregben számos nő és gyermek is volt. Zápolya azomban értesülvén a temesvári várba szorult Báthory veszedelmiről, hadseregével Temesvár alá sietett, a rablókat szétverte a rablóvezért elfogta és kegyetlenül kivégezte.

A Dózsa mozgalom nem szabadságharcz, de rablógyilkos lázadás volt, a vezetők tehát a halált megérdemelték, a nép azomban büntetést nem érdemelt, mert az érsek és papok csőditették össze, midőn a sereg megindult, a tömeget már a rabló csőcselék uralta, a merre ment, a nép nagy részét az akasztófátul, a vagyonok megégetésétüli rémület vitte a papi táborba. A jobbágyok szabad költözködési joggal birtak, tehát az uri birtokot bármikor elhagyhatták. Hibázott maga az országtanács, midőn a pápa keresztes háborút engedélyező bullájának kihirdetését megengedte, mert Magyarország törvényei szerint, külállam elleni háborút, csakis a király, vagy az ország indíthatott. Méltatlan és igazságtalan volt, az egész parasztság megbüntetése, mert ezen lázadásba, csakis Pest-Solt, Bács, Csongrád, Békés, Csanád, Arad, Temes, Torontál megyék népessége, Erdély egy része, Máramaros megye vett tetteleges részt. A szabad költözködés eltörlése vérig sértette az emberi jogokat, a jobbágyságra és zsellérre rótt évi egy forint tartozmány elviselhetlen teher volt azon korba, midőn egy egész parasztházhely becsértéke 40 forint volt, vagyis 1 hold becsára 1 forint, e szerint tehát a telkes jobbágy a 9-ed és 10-ed dézsmán a hizott sertés, csirkék és 32 ígás

napszámon felül, jövedelmének 41 százalékát fizette uri tartozmányba.

Ulászló halálakor az alkotmány és a nemesek jogai teljesen biztosítva voltak, többet a királyság eltörlése nélkül az akkori viszonyok közt kívánni nem lehetett, a tehetetlen Ulászló azomban, ki életében senkit se bántott, és minden elibe terjesztett törvényt, utógondolat nélkül elfogadott, bitang tanácsosaitul félrevezetve, halálakor a kormányzóságrul alkotmányellenesen rendelkezett, mellőzve ugyanis a nádort, a kis Lajos gyámjainak Miksa német császárt, a lengyel királyt és a római pápát, kormányzónak Bakacs Tamást, György Brandendurgi grófot és Bornemisza Jánost nevezte. Bakacs Tamás eszes, de gyáva, önző, kapzsi főpap volt, a határgrófot tunya kéjencznek ösmerték, Bornemisza János hadi és politikai tehetség nélküli becsületes udvaronc volt. A fejedelmek gyámsága nevetséges gyártmány, miután az egyik Lengyelországba, a másik Rómába, a harmadik Németországba lakott, tekintve tehát azt, hogy még akkor gőzös nem volt, Lajoska kedvéért egy évbe egyszer sem jöhettek volna össze. A két fejedelem ezt belátva, kormánytanácsot tervezett, mely 2 német, 2 lengyel biztosbul, Perényi Imre nádorbul, Bakacs Tamás érsekbül, Szatmáry püspökbül, Bazini Péterbül, Buzlai Mózesbül és Zápolya Jánosbul állott volna. Az országtanács az országgyűlést a Rákosra tüzte ki. A Rákoson csak 3000 nemes jelent meg, kik Zápolyát akarták kormányzónak, a megriadt oligarchák Budán maradtak és csakis üzenetekkel érintkeztek. A nemesség Budára indult, a várparancsnok azomban a törvényhozókat ágyulövessel

szétkergette. Az örökös trónkövetelő tüzmester, Zápolya János 600 lovassal Erdélybe szaladt. A Budán tanácskozó Oligarchia a gyámságot és országtanácsot elejtette, és a kormányzattal mint országgyűlés, a meglevő országtanácsot bizta meg. Az oligarchák tehát a gyermekkirály uralmát merénylettel kezdték meg, lopással és erőszakkal folytatták. A török készülődött, az ország védelme a lopásra kedvező ürügyül és villámháritóul szolgált a nemesség szidta az országtanácsot, elrendelte az országjavak visszavételét, de ez papirosan maradt, az adót megszavazta, a főurak jobbágyaiktul a megye mellőzésével beszédtek, de zsebre rakták, a mi adó bejött, az nagyrészt Bakács és a szatmári főpapok kezeihez tapadt, a mihez hozzáférhetett György Brandenburgi gróf, a vig czimbora elitta. Az udvart drága zálogokbul tartották, a határvárak kis számu őrsége pedig koplalt. A lopás annyira ment, hogy 21 kincstári birtok, az arany és igen jövedelmező rézbányák, a mármarosi sóbányák, harminczadok, részint erőszakkal elfoglaltattak, részint zálogba adattak, ennél fogva a gazdag magyar király jövedelme a hézagosan befolyó adón kívül, 82,000 arany forintra apadt. A hangulatot hűn ecseteli az országtanácsbani következő esemény, a horvát bánság ügyében összevesztek Szalkan primás, kancellár és gróf Frangepán Kristóf, a dühös főpap megragadta Kristóf gróf diszes szakállát, Kristóf gróf az ország primását és első miniszterét kegyetlenül pofonütötte, az éktelen zajra Lajoska belépett és rendet csinált.

A nemességet az oligarchia elleni országgyűlési harcokban Verbőczy István vezette, kit méltán nevez-

hetünk a magyar szabadelvűség első szónokának, Verbőczy nem volt szájhős, de tudományosan művelt jogász és szónok, ösmerteit az olasz akadémiákon szerezte, a közép osztály tagja lévén, ösmerte a nemesség szellemét, hangulatát, a nemesség saját társa iránt bizalommal viseltetett, erős hanggal, kiváló ítélőtehetséggel birt, kitűnő szónoklatával a tömeget fanatisálta, a főurakat elrémitette, és midőn az egyesek sérelmei, a nép nyomora, az ország szégyene, az oligarchia és főpapság, a kormány büneinek, önkényének, rablásainak elősorolásával fellelkesítette az országgyűlést, beszédét a király iránti loyális hűség nyilatkozatával zárta be. A nagy szónok az országgyűléseken mindig győzött, de sem párt-szervezési, sem végrehajtási képességgel nem birt, s midőn a hatalom ura lett, teljesen eltörpült. A viszonyok Lajos király nagykorusítása és házassága után sem javultak. Zápolya titokba a nemességet izgatta, a király 1525 májusba a Rákoson országgyűlést tartott. Az országgyűlés Szalkán érsek, kancellár elmozdítását és feleletre vonását, új országtanácsosok választását, Szerencsés halálát, a királyné német környezetének hazaküldését, a német és velencei követek eltávolítását kérték, a kormány a király választát visszatartotta, elfogyott a türelem és költség, az országgyűlés országgyűlést tűzött ki Szent-Iván napjára Hatvanba, melyen a nemességet fegyvereseivel együtti megjelenésre kötelezte, az adót megtagadta, a meg nem jelenőt, fej- és jószágvesztéssel fenyegette. A király az országgyűlés feloszása után, a rákosi határozatokat megsemmisítette, a hatvani országgyűlést eltitotta és szeptemberre Budára országgyű-

lést tüzött ki. Szent-Iván napjára a hatvani gyepen 17,000 fegyveres nemes jelent meg, kész követni a királyt a török ellen, ha az ország kívánatait teljesíti, ha nem, kész Budát megostromolni és a nemzethez méltó királyt választani. A király átlátta, hogy az ország, az erő Hatvanban van, tanácsosai többségének daczára, Hatvanba jött, az oligarchák remegve bár, de mindnyájan követték a királyt. A nemesség tisztelettel fogadta királyát, a rend fentartásául az országgyűlés méltóságául előzetesen gondoskodott, Lajos sohasem érezte magát annyira királynak, mint Hatvanban, az országgyűlés vádolta Báthory nádort, Sárkány András országbirót, Thurzó Elek kincstartót, Széchy Tamást, a Fuggereket, és a czimborák elcsapását kívánta. A király az ülést feloszlatta és másnapra ígérte válaszáat. A király halogatta a választ. Az országgyűlés Verbőczy Istvánt nádornak választotta, a király a választást megerősítette, kancellárnak Várday Pál egri püspököt, országbirónak Drágfy Jánost, horvát bánnak Frangepán Kristófot, kincstartónak Kanizsay Lászlót jelelte. 42 törvényt hozott, melyeket a király még Hatvanban megerősített. A hatvani országgyűlés új biztosítékokat nem alkotott, csak a régieket ismételte és a kormányt változtatta meg. Zápolyának oda ajándékozta a rendkívül nagy Ujlaky örökséget, és ismételte a lutheránusok megégettetéséről buta embertelen törvényt. A hatvani országgyűlés volt a szabadság, és a nagy Magyarország utolsó ragyogó napja, mely ezentúl egész 1790-ig fokonként elsötétedett.

A nemesség Hatvanból azon hitben oszlott szét, hogy a nagy hazafi, a ragyogó szónok, a nagy törvény-

tudó Verbőczy István nádorsága által, Magyarországot megmentette, reményeiben azomban nagyban csalódott, mert a budai oligarchikus levegő a nemesség kedvencét vakká és butává tette. Az oligarchák a hatvani réműletből kigyógyulva, Budán Verbőczy hátamegett szövetkeztek, a szervezésre Thurzó Elek vállalkozott, tervének a királyné által megnyerte a királyt, Budán »Kalandosok egyesülete« czime alatt szövetséget alapított, tagjait a király és királyné iránti feltétlen engedelmességre eskette fel, nemesség közti ujonczozásra elküldte Ártandý Pál uramat, Verbőczy hajdani vezértársát, a lélekvásárlás költségeit az oligarchák és főpapok, főleg pedig Fugger fedezte. A király a Fuggereket azon 200,000 arannyal, melyben az országgyűlés által elmarasztaltattak, megajándékozta a beszterczei bányákat és bánya-tizedeket, évi 20,000 forint és 7500 gira ezüstért, 15 évre bérbe adta, és erre Fugger 50,000 darab aranyat előlegezett a királynak, illetőleg a kalandosoknak, kik első nyílt gyűléseket Kecskeméten tartották. Ezen szövetkezet volt törzsapja a későbbi aulicus (udvari) pártnak, mely 3 századig Magyarország vampirja, korbácsa és hóhérja volt.

A hazaárulók a budai várban a kormány elnöke, az alkotmány ellenőre, a nádor székhelyén szövetkeztek, az embervásárt az ország minden részében üzték, e műveletről tehát a szellemdus nádornak, nemcsak mint nádornak, de mint a Zápolya párt vezetőjének is tudni kellett, mert Zápolyának az országba 70 vára és uradalma volt, a nemesség az oligarchákkal szemben tömör testet képeztek, Kecskeméten nyilvános gyűlést tartottak. A nádor ur azomban egyrészt megszerette a hatalmat

és azt minden áron megakarta tartani, de a nyílt áru-
lást szégyenlette, azon hitben tehát, hogy tétlenségeért
kegyelmet nyer, bedugta füleit, behunyta szemeit, és el-
utazott Beszterczére biráskodni. A nádor az országgyű-
lés előtt csak néhány nappal érkezett meg, a királyné
és a rabló szövetkezet megvetéssel fogadta a gyáva
nádort, a nemesség, mert nem volt tájékozva és azon
álhitbe élt, hogy a hatvani határozatok Verbőczy nádor-
sága által az országot megmentette, a szabadságot biz-
tosította, csekély számban jelent meg a Rákoson. A
vitéz nádor ápril 27-én az országtanácsba leköszönt,
éjjel ipája Zoby Mihály tanácsos urral, Erdélybe szökött.

A kalandosok által hozott törvények az alkotmány
fő biztosítékait törölték el:

1. A király hatalmával éljen és az országot kor-
mányozza.

17. A hatvani gyűlés határozatai megsemmisíttetnek.

22. A nádor hivatalátul csak főbenjáró bűnért, tör-
vény útján fosztathatik meg. Külömben hivataloskodása
élethossziglan tart.

16. Az országgyűlés csak nagy szükségben hivas-
son össze.

31. Az országtanácsba a király tetszése szerint ne-
vezzen 8 nemest.

26. Verbőczy és Zoby száműzetnek.

Vagyis teljihalalmat adott a királynak, minden felelő-
ségtől felmentette, a nádort függetlenné tette az ország-
tul, gyakorlatilag az aranybulla ellentállási jogát eltörülte,
eltörülte az évenkénti országgyűléseket, eltörülte az ország-
tanácsosok választását, a kormány felelősségét. A független,

önálló Magyarország ulolsó országgyűlése nemcsak az ország felségi jogát sértette meg, de meggyalázta az országot, mert ezen országgyűlésen, a nemzet nyers erőszak nélkül önként mondott le jogairul, melyért 3 századig ernyedetlenül küzdött.

IV.

A közjogi szabadelvű párt küzdelmei az udvari szolga német pártal, 1527-től 1605-ig. — A reformatió befolyása.

Magyarország önálló államisága, tényleg a mohácsi csata évében megszűnt, két választott királyunk volt, Zápolya János és I. Ferdinánd, egyszer egyik, máskor a másik szaladt ki az országbul, az Oligarchák árverést tartottak ugyan, egy hazafi egy évbe jó árért kétszer is változtatott köpönyeget, az egyik király Budán, a másik Bécsbe lakott, egyiket a török szultán, másikat a német császár tartotta fel, míg végre 1538-ba, a magyarok megkérdezése nélkül, Magyarországot Nagyváradon felosztották, Zápolya halála után a török elfoglalta Budát és az ország nagy részét, Erdély önálló fejedelemség lett, tehát az ország három részre oszlott. Mind Zápolya, mind Ferdinánd megesküdtek az alkotmányra, esküjét egyik sem tartotta meg. Ezen nyomoruságos viszonyok közt, Erdély megőrizte magyar és alkotmányos jellegét, a Ferdinánd Magyarországa két párt alakult, a szabadelvű közjogi ellenzék, mely Magyarország magyarsága, független államisága és alkotmányának visszaálítása mellett küzdött és a német udvari párt, mely önérdékét

tüzte ki főczélul, jó pénzért, uradalmakért, méltóságokért eladta magát, és kész volt Magyarországaak, mint tartománynak, Németországba való bekebelezését elfogadni, a tömegből azonban a sok üldözés dacára a haza és szabadságszeretetet nem vesztett ki, a nemesség tehát majdnem egészben, néhány becsületes főúr és a városok többsége ezen párthoz tartozott, a szabadelvű magyar párt, tehát nagy többséggel birt. A viszonyok azonban, tekintve az ország szaggatottságát, a Habsburg ház nagy hatalmát, a vivmányokra nem volt alkalmas, tehát a párt védő conservatív állást foglalt el, Ferdinand megesküdött ugyan mindenre, de csakis az adótörvényeket hajtatta végre, az ország jogait és kívánalmait már azért sem lehetett érvényesíteni, mert az országgyűlések Pozsonyba, mondhatjuk az osztrák hatalom torkába tartattak, a király tanácsosai az ország érdekeit mellőzve, a a királyt birtok-adományokért, bérletekért, méltóságokért ostromolták. A király kezdetben fél évig lakott Magyarországon, és ezen időben csakis két becsületes embert fedezett fel, Nádasdy Tamást és Bornemiszt, kik a többet ígérőnek magukat el nem adták. A szabadelvű párt csak két nagy emberiségi vivmányt eszközölt ki, a jobbágyok szabad költözködését, és a jobbágytelek és tartozmányainak feltételes és részletes birtokjogát. Az 547: 26., 27. A költözés megengedtetik és ha az ur jobbágyát 15 nap alatt maradásra nem bírhatja, a szolgabíró köteles a parasztnak szabad költözködését kieszközölni, 28., 29. Ha a távozó jobbágnak rét és földirtásai, szőlő-ültetései vannak, ezek távozása után is tulajdonai maradnak, az urnak 9-edet fizet, ha magához

akarja váltani, a szolgabíró és 1 nemes által teljes értékbe (nem a comunisba) megbecsültheti és a becsár lefizetése után, magához válthatja. Ezen törvény részben folyománya, a paraszt birtokjogát eltörölő két évvel később kelt Hármaskönyv II. rész 29. és 30. szakaszának, mely azt mondja, »az apai birtokot a paraszt fia, ennek gyermek nélküli elhaltával, fiági rokonai öröklik. Az örökös nélkül elhaló paraszt ingóságairul szabadon rendelkezhet. A paraszt személyét védi, illetőleg biztosítja az 548: 33—42, a paraszt bűn, vagy kihágás nélkül el ne zárasson, a költözés tárgyalása alatt, kegyetlenkedő vagy ítélet után jobbággyát erőszakkal visszatartó földesur, 200 forintra büntettedik. Ezen törvények, pedig nem a pozsonyi királyi tanácsosok és udvari párt műve, mert ezek minden időben a német szolgai intézményeket majmolták és a szabadság minden nemétől borzadtak, de a magyar a szabadelvű párt eszelyes politikájának és humanismusának vívmányai és e tekintetben is épen úgy, mint a felelős kormány eszméjénél, első helyet foglalunk el, mert igaz ugyan, hogy Angliában a paraszt nem dolgozott, hanem bérlő volt, mert az angol viszonyok közt, az urakra kedvezőbb volt a bérrendszer, a majorság kezelésnél, de az angol bérlettulajdonjogot nem adott, bizonyos esztendőkre szólt, a bérlőt az ur nemfizetés esetében időközben is elkergethette, a bérletidő elteltével a bérletet önkényesen felcsigázta, míg ellenben az ur a magyar paraszttul és örököseitül, ha köteleességét teljesítette, el nem vehette, a birtok egy részét eladhatta, egyenes utódok hiányában, a birtok a mellékes rokonokra szállt. Szellemi vívmány: az 548. azon czikke, mely az etpusztult egyházakban, az iskolák-

nak a püspökök által felépítését, elrendeli, ellenben az udvari párt műve a az anabaptisták és reformáltak ki-kergetését elrendelő törvény.

Miksa uralmát államellenes merénylettel kezdte Magyarországnak a német császárságbani bekebelezését felajánlotta, a németek 120,000 katonát küldtek, a hódítók azonban Győrnél megállapodtak, és miután a vidék borát, marháját és szárnyasait, ingyen elpusztították, a költség elfogyván, a sör hazájába nátha nélkül hazatértek. 567-ben Miksa király a pozsonyi országgyűléshez német leiratot küldött, magyar ügyekben német kanczelláriája által intézkedett, a magyar kiviteli cikkekre türhetetlen adót vetett, az adót a megye mellőzésével szedette, a várak egymásután veszték el, még az aulikusok is megijedtek, hogy míg németül megtanulnak, helyeiket a császár németekkel tölti be. Elkeseredett az egész ország, 101 ives sérelmi és részben tiltakozó feliratot küldtek a királyhoz, némely sérelmek orvoslatát megígérte, de ígéretét ép úgy megszegte, mint esküjét. A tettek órája azonban még nem ütött, Rudolfot 872-be királylyá választották, Rudolf a szokásos királyi oklevelet aláírta.

Rudolf apja halála után vette át az uralkodást, és székhelyét Prágába tette, ez már maga nagyban befolyásolta politikáját, mert a nagy távolság miatt aulikus hiveinek nagy része elmaradt az udvartul, Rudolf apjátul sokban különbözött, bár mindkettőnek végcélját Magyarország beolvasztása képezte, Rudolf azonban vakbuzgó katolikus volt, míg apja a reformációt türte, Rudolf Magyarországot nemcsak németté és szolgává, de egyszersmint katolikussá is akarta tenni, Miksa megelégedett a ma-

gyarországi tényleges birtoka megtartásával, Rudolf ki akarta kergetni a törököt és Erdélyt is be akarta császárságába olvasztani, az országot tehát nagy adóval terhelte. E politikája tehát a szabadelvű tábor nagyban megerősítette, az országgyűléseken a hangulat erősebb lett, az országgyűlések nem könyörögtek, de követeltek, Rudolf hódítási politikája sok pénzt igényelt, Rudolfnak folytonos háboruszkodásai miatt, nagy serege lévén az országban, országgyűlések a négyszeres adót nemcsak elvállalták, de a nemesség súlyos megadóztatását is elfogadták, ezért viszont Rudolf, a nemesség személyes felkelését elengedte és 578-ban megengedte, hogy főispán nem lettében, a megye minden ügyekbe maga rendelkezik, 588-ban elfogadta, hogy a magyar tanács hatásköre állítsák helyre, a király és főherczeg a sükségnek megfelelő tanácsosokat nevezzenek, és a király és főherczeg a magyar ügyeket ezekkel tárgyalja. 597-ben a megyén keresztül vonuló katonaságot az alispán szállásoltassa el, a kárt tevő katonát, a kapitány hivatalvesztés terhe alatt büntesse meg. Mindezen vívmányok azonban eltörpültek a 604: 22. által. »A katholikus egyházat és vallást érdeklő minden törvények megújítatnak és miután ő felsége a katholikus vallás virágzását kívánja, a más vallásuak kérelmét meg nem hallgatja, a vallás ügye többé elő ne hozasson, a nyugtalankodók és ujitók, a magyar királyok törvényei szerint büntetessenek«. Ezen törvény az egyéni, sőt országos szabadság szemtelen lebunkózása volt, mert jogállamban az országgyűléshez sérelmei orvoslásaért mindenki folyamodhat, és a király az országgyűlésnek tárgyalási jogát nem szabályozhatja.

A reformatio a világszabadságának alapját képezi, mert a pretestantismus mondta ki határozottan az emberek jogegyenlőségét, a protestantismus tagadta meg először a fejedelmek istenkegyelmi jogát, a protestans vallás tört pálczát a kiváltságok felett, melylyel a katholikus egyház a katholikus papságot megajándékozta, a protestantismus szaggatta szét a babona, a misticismus vastag fátyolát, melytől megvakítva az egyén nem gondolkozhatott, a protestantismus alapította meg az állam egységet és hatalmát, mert a protestantizmus megalakulása előtt, a papság, az állam leghatalmasabb osztálya, egy idegentül, a római pápátul függött, a potestantismus serkentette az embereket öngondolkodásra, a protestantismus hozta be a templomban és egyházban a száműzött hazai nyelv uralmát, a protestantizmus léptette életbe az egyház terén a felelőséget és önkormányzatot. A protestantizmus elevenítette fel a tespedt Európát, és vetette meg alapját a nemzeti irodalomnak. A reformatio Magyarországon kedvezőleg fogadtatott. A reformatioval — német termény lévén — a polgárság legelébb megösmarkedett. Csak részben üldöztetett, mert Lajos király neje titokba pártolta, a főbb urak közül először is a jeles Nádasdy Tamás fogadta el. A főurakat vonzotta azért is, mert miután az ország vagyonát már nagyban elrabolták, az óriási papi vagyont kedvező zsákmánynak tekintették és Mohács után némelyek papi birtokokat foglaltak is el, a ki papi vagyont foglalt, annak már saját érdekél fogva is ki kellett térni, a szabadabb érzelműek elfogadták, mert az általa gyűlölt papi járomtul menekültek, a nép szerette, mert legalább a templomba

szabadon érezte magát és egyházi ügyeibe rendelkezési joggal birt, mert Istenéhez saját nyelvén imádkozhatt, az alsó papságból is sokan áttértek, mert családot alkothattak és főpapjaik jármábul menekültek, a főurakat tömegesen követték jobbagyaik, részint uraik iránti tiszteletből, részint mert uraik a templomokat elfoglalták, nagyrészt pedig azért is, mert általa a 10 ed nagy terhétől és más egyéb felcsigázott zsarolásoktól menekültek, mert a reformatio szónokai a nép nyelvén dörögtek a katolikus papság visszaélései ellen, és szeliden erőszak nélkül magyarázták meg az evangélikus vallás hitelveit, a templomba, iskolába, a község házába tanácsokat adtak, közbenjártak az uraknál és megyénél.

A reformatio terjedését elősegítették a politikai viszonyok is. A katolikus főpapság kezdetben Zápolyát pártolta, mert a római pápa megijedvén a Habsburg ház nagy hatalmátul, a Habsburg ház halálos ellenségével a francia királylyal szövetekezett, ez Ferdinandot a magyar főpapság iránt lehangolta, de eleinte a vallási ügyekbe nem avatkozhatott egyik sem, mert 9 évig egyik sem tudta a másikat legyőzni, az ország felosztása után nemsokára a török Magyarország nagy részét a fővárossal együtt eloglalta, a török minden vallás iránt türelemmel viselte, a török hódoltságba tehát a nép tömegesen kitért a reformált vallásra, Zápolya birtokába a magyarság elfogadta a kalvinista, a szászok a lutheranus vallást. 1548-ba Károly német császár a protestánsokat levervén, szerette volna a protestánsokat kiirtani, de nem tehette, mert örökös pénzkórságba szenvedett, a török ellen is alig birta magát megvédeni, a szigorú törvényt

tehát meghozatta, illetőleg megújította, de végre nem hajtatta, annál fogva sem, mert ha a végrehajtást megkísérli a nép tömegesen kivándorol a török hódoltságba, melyből a lakosság tatár-dulás, a Dózsa-lázadás, török-pusztítás következtében annyira kipusztult, hogy Pestül egész Szegedig lakatlan pusztaság volt, vagy menekül az erdélyi részekbe. Ha tehát a király és főpság a vallásháborút megindítják a végleges győzelemig a nép a papság birtokát elpusztítja, a király alattvaló, a püspök jobbágy nélkül marad. Miksa alatt a vakbuzgóság nem dühöngött, mert Károly győzelme daczára a protestantizmus egész Németországba, sőt Csehországba, Ausztriába, Morvába igen elterjedt, a német kis fejedelmek a Habsburg házzal ellenszenveztek, a Spanyol király és római pápa az aranyokat szűken küldözgették Bécsbe, Miksa egyénileg a vallásért nem rajongott, mindezeknél fogva tehát a protestánsok rokonszenvét türelme által akarván megnyerni a protestantizmus terjedését nem akadályozta.

A reformáció a szabadelvű eszmék diadalát nagyban elősegítette az osztályok értelmi és érdekeik összeolvasztása, a fajok rokonszenvének felélesztése által. A reformáció behozataláig a nemesség a néppel mint ur és szolga érintkeztek, az ur parancsolt a nép engedelmeskedett, a reformáció azonban egy közös érdeket teremtett a vallás fentartásért, az urak belátták, hogy a sok ellenség között a nemesség egymaga vitéz kardjával sem a vallást, sem az alkotmányt, sem a roskadozó Magyarországot fen nem tarthatja, a protestantizmus alapját a jogegyenlőség, a humanizmus képezi, az értelmiség legyőzhetlen fegyver leszállt tehát a néphez, isko-

lást épített, szorgalmasan meghallgatta a lelkészek szónoklatait, a néppel együtt tanácskozott a községi megyei tanács a megyéknél szelidebb, igazságosabb eljárást hozott be, mindez a népet uraival összeforrasztotta, vagyis az ország lakosságának tekintélyes részét összetömörítette és a nép protestans uraival együtt harczolt a válásért és szabadságért. A protestantizmus hozta össze a magyarokat a németekkel és szlávokkal, a politikai nemzetet ez időben a nemesség és kis részben a nagyobbára német királyi városok képezték, a nemesek bármily eredetűek voltak is a szegény régi várjobbágyok és czimeres nemesek kivételével mind magyarul beszéltek és az idegen polgárokat és parasztokat lenézték, az alföldi magyarok és pedig még a parasztok is a tótokat és németeket lenézték, az ur parancsolt, de bizalmasan saját jobbágyaival sem érintkezett, ezt a reformáció megváltoztatta. Luther vallását főleg a tótok, németek és a felföldi magyar urak vették föl, a nemes uraknak tehát egyházi ügyekben gyakran kellett a néppel érintkezni, a papoknak tudni kellett magyarul, mert az egyház megyén a kerületi, az egyetemes közgyűlésen magyarul beszéltek, az uraknak tudni kellett tótul és németül, mert a nép az uraktul megkívánta, hogy az urak is magyarázzák meg a vitát és határozatokat. A német városok a politikával keveset foglalkoztak, a hadjáratokba fogadott zsoldosok által vettek részt. Magyarul csak kevés műveltebb és ügyesebb polgár beszélt, a nemes urak tehát, mint idegent a haza iránt közönyöst, lenézték a polgárokat, a nemes urak által a törvény ellenére erősen megvámoltak, érzékenykedtek a lenézésért, a lutheránusok azomban nagy terü-

leten elszórva az osztrák birodalom a katolikus lengyelek szomszédjába, a katolikus népség között a Töröktől távol laktak, a lutheránusok a reformátusoknál kevesebben voltak, a magyarok a politikai magyar nemzet tényezői, a nemesség a reformata vallást fogadta el, az erdélyi magyarok a református vallást követték, a lutheránusok tehát a reformátusok nélkül fen nem állhattak, viszont a kalvinisták sem nélkülözhatték a lutheránusokat, mert ha a felvidék, a papok és császár hatalmába kerül a haza és szabadság ellenségei az udvari párt, melyhez már Rudolf alatt minden püspök tartozott, a császár összes erejét a reformátusok ellen fordította volna, de különben is lényeges elvi különbség a két vallás közt alig van. Mindezeknél fogva is a két vallás hívei szövetkeztek. A reformátio tehát megteremtette a jogegyenlőség eszméjét és a nemzetiségek közti szivélyes viszonyt, ragaszt képezett a nemesek, polgárok és parasztok közt, gyakorlatilag megalapította a magyarság fensőséget, mi ezen időben már igen hanyatlott, mert míg I-ső Ferdinandig az udvar, a főméltóságok, a kormány, a főpapság magyar volt, I. Ferdinánd az utódai alatt az udvar Németországba lakott, a magyar nyelvet száműzte, a király az országgyűléssel latinul érintkezett, a törvényeket latinul szerkesztették, a bánya és vámügyekbe németül rendelkeztek, a magyar katonaságot a német zsoldosok helyettesítették, a katolikus főpapok Rómával, a magyar királylyal, az alsó papsággal latinul érintkeztek, a papnövendéke latinul tanítottak. A katolicizmus uralma alatt a reformátio vívmányainak egyiket sem érteltük volna el, nem a jogegyenlőség, a szabadelvűség

követelményeit, mert a katolikus vallás világvallás, melynek feje Rómába székely, a katolikus hitelvek szerint első az egyház, második a király, harmadik az állam; a római pápa Krisztus helytartója, a király Isten kegyelméből uralkodik, ennél fogva minden polgári jog nem jog, de kegyelem, a királynak meg kell hajolni a pápa előtt, a polgárnak vakon kell engedelmeskedni a királynak és egyháznak, kétségkívül Magyarországra is II. Endrét az esztergomi érsek kiátkozta, de tette ezt főleg azért, mert Endre és kormánya az egyház vagyonát is megtámadta. A kegyelmi jog elmélete mellett pedig az alkotmányosság csak vakítás, mert a ki kegyelmet ad, az a kegyelmet, miután a kegyelem ajándék de nem kötelezettség, vissza is veheti és magyarázhatja, a kiváltságos katolikus uralom alatt ki nem fejlődhetett volna az önkormányzat, mert ez a katolikus absolutisticus egyházi szervezettel ellentétes, az osztályok és fajok egyesülése marad, mert ha reformátio nincs, a mesterkélt sötétség fenmarad, nem lett volna ok az egyesülésre, a mint ez a katolikus Francziaországba egész a forradalomig elmaradt és a hierarchia által támogatott orosz czár nagy birodalmában ma is a jövő zenéje.

A reformatio által külpolitikai tekintetben is sokat nyertünk. Magyarországot feldarabolása után Európa haladóklo testnek tekintette, s mert a jó akaratot, a segílyt nem viszonzozhattuk, nem gondolt velünk senki, az eddigi rokonszenv közönnnyé változott, sőt Miksa alatt Németország Miksának Magyarország meghódítására nagyszerű segílyt is adott. A reformatio azomban a viszonyokat megváltoztatta, Németország két részre szakadt, a rajongó

német protestánsoknál feltámadt a rokonszenv magyar protestáns hitközségei iránt, a németek magukba a katolikusok fejét, a hatalmas Habsburg-házat nem bírták legyőzni s érdekszövetséget kötöttek tehát a magyar protestánsokkal, e szövetség elősegítette a német protestánsok győzelmét, Magyarországot megmentette a Németországban bekebelezéstől és biztosította az ország és protestánsok jogait.

A reformatio sokat használt közművelődési tekintetben is. A magyar főiskolák a török hódítás alatt nagyra hanyatlottak a mohácsi csatába, a pécsi akadémia tanuló ifjúsága részt vett és nagyrészen el is esett, az akadémia ezen vereséget később sem heverhette ki, mert még akkor, midőn Baranya még nem került török uralom alá, Pécs a török támadásoknak igen kivolt téve, az ország szélén lévén, a nagyközönség Péccsel biztosan nem közlekedhetett. A magasabb műveltség után vágyók már Ulászló és Lajos alatt az olasz egyetemeket látogatták, a török hódítások alatt a közlekedés majdnem lehetetlenné vált, mert az Adria a Dalmát széleket a török kalózok uraltak, ellenben Németországba, Morván vagy Ausztrián keresztül el lehetett jutni, a német egyetemeken a tanítás alaposabb volt, mert az olasz főiskolákon a pápa parancsolt, a hitelveket az öngondolkodás kárára bekeverték, a tekintélyek vezettek és nem a józan ész, hogy milyen lehetett a sötét korban, megvilágítja az is, hogy még 840-ben az erkölcsi észtanban a csodák létezését tanították, ez tanítható a katolikus theológiába, de különben nem, mert a józan ész a csudákat már gen régen ámitásnak és mesének nyilvánította. De kü-

lőmben is még a reformációt megelőző években is a katolikus egyháznagyok, kik a nevelést vezették, az egyedüli súlyt a theológiára fektették, latinul tanítottak, a közművelődés tehát nem terjedhetett. A protestánsok azonban, miután a tekintélyeket lerombolták, az érzékiséget elkárhoztatták, tisztán az észre hivatkoztak, az értelmiséget igyekeztek a nagy tömegnél terjeszteni, falusi iskolákat építettek, az erdélyi fejedelem a kalvinista és lutheránus főurak és némely lutheránus városok megalapították a sárospataki, debreczeni, pápai, nagyenyedi, marosvásárhelyi, soproni, pozsonyi, eperjesi, kézsmárki, nagyszombati főiskolákat, tanítottak magyarul, a lutheránusoknál magyarul és németül, tanították a latin, görög és zsidó nyelvet, nyomdákat állítottak a főiskoláknál, sőt némely főurak saját váraikba is. A katolikusoknál a főszerepet a jezsuiták vitték, ezen ügyes rend belátta a veszélyt, belátta, hogy Magyarországra a katolikus vallást máglyával, kerékbetöréssel, nyársolással és akasztófával visszaállítani nem lehet, vallási röpiratokat, könyveket nyomtattak, gyanúsították és támadták a protestánsok hitelveit, papjait, tanárait, a protestánsok válaszoltak és támadtak és pedig mindkét fél főleg magyarul. Eleven vallási irodalom támadt, tehát ezen vallási irodalom vette meg alapját a magyar irodalomnak. Ezen irodalom kétségkívül a mai kívánalmaknak nem felelne meg, de azon kort, midőn az országba az írástudók számát (kivált kezdetben) igen könnyen meglehetett számolni, a mai korral, midőn az írástudók száma sok millió, összehasonlítani nem lehet, annak megbírálása, melyik vallás észszerűbb, a római katolikus vagy a magyar kal-

vinista hitvallás, munkámnak nem feladata, sőt hála a felvilágosodás diadalának, a vallási vételkedés felett már az értelmiség napirendre tért, annyit azonban, mint magyarnak és történetírónak ki kell mondani, hogy ha a reformáció a tespedésnek indult Magyarországot fel nem eleveníti, irodalmát fel nem támasztja, Magyarország ma egy szolga zagyvalék, Lueger és társai teherhordó számara, geográfiai fogalom volna; sőt valószínűleg a Habsburg-Lotringen ház sem uralkodnék, mert az eltespedt magyar nemzet nem tudta volna a jeles Mária Terézia királyné megmentésére szükséges erélyt és lelkesedést kifejezni.

A 17-ik század Rudolfra sok szerencsével kezdődött. 1600-ban Basta német hadvezér Erdélyt meghódította, Mihály oláh vajda a német császár fensőségét elismerte. Rudolf és udvara műveletét megkezdte. 1602-ben a fel-föld egyik leghatalmasabb főnemesét, Illésházyt hűtlenségi perbe fogatta; a zsákmány nem lett volna megvetendő, mert a kiszemelt áldozat és neje ingó és ingatlan birtokát 1 millió tallérre becsülték. 1604-ben Kassa városátul elkoboztatott 20 falut, elfoglaltatta a protestáns templomot. Belgioso, kassai parancsnok szemet vetett Bocskay István uradalmaira és Kassára maga elé idézte; a csel azóban nem sikerült, mert Illésházy Lengyelországba szökött, Bocskay pedig az alföldön sereget szervezett és a török segélyét kieszközölte.

V.

A szabadelvű párt fegyveres védelme, koronkénti sikere, végleges bukása. — Az udvari párt, az absolutismus uralma 1604-től 1790-ig.

A vallásszabadság ezen korban már a polgári szabadsággal szorosan össze volt nőve, a főnemesség kevés kivétellel, a nemesség nagy többsége protestáns volt; a katolikus nemességet a szabadság érdeke az önvédelmi táborba vitte, a török saját számlájára indított háborút. Rudolf a török ellen Erdélyből seregét visszahívta. A császáriak változó szerencsével harczoltak, helyzetük azomban válságos lett, mert a nemesség és városok Bocskayhoz csatlakoztak, a nép az élelmiszereket elrejtette, félrevezette a szaladó ellenséget pusztította; Rudolf kincstára szokás szerint kifogyott, zsoldosai a fizető ellenséghez szegődtek. Mátyás főherczeg nem bírta megvárni Rudolf halálát, titokban fellázította ellene a többi főherczégeket, az osztrák protestánsokat, megvette Illésházyt és Thurzot és általuk megnyerte a protestánsokat.

A békét tehát Bécsben megkötötték: 1. A katolika vallás sérelme nélkül szabad vallásgyakorlattal birjanak minden főurak, nemesek, közvetlen a koronához tartozó szabad és szabadalmazott városok, a végeken a magyar katonák. 2. A törökkel béke köttessék. 3. A nádor a jövő országgyűlésen régi jog és szokás szerint választassék. 11. Az aranybulla újlag megerősítették. 16. A szabad városok szabadságai fentartatnak. Bocskay erdélyi fejedelemségét, az erdélyiek fejedelemsválasztási jogát elis

merte és Erdély javára Bihar, Mármaros, Kraszna, Közép-Szolnok, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs megyékről lemondott, úgy azonban, hogy az utolsó négy megye Bocskay halála után Magyarországhoz visszacsatoltassék. A bécsi békekötés a vallásszabadságon kívül semmi új vivmányt nem tartalmaz, sőt még ezt sem biztosította alaposan, mert a falusi nép vallásszabadságát mellőzte. A viszonyok sem voltak azonban kedvezők, mert a török szövetség ugyan sokat használt, de lényegileg ezen szövetség a magyarokat feszélyezte, mert e háboru alatt a török birtok szaporodott, vagyis Magyarország fogyott, ez pedig egy magyarnak sem tetszett. Mátyás nem engedett, mert bátyját a magyarokkal meg akarta gyűlöltetni, visszatartotta a kívánt jogokat azért is, mert a Rudolf elleni lázadásba ezen jogok felajánlása által vélte a magyarokat megnyerni. A sovány egyesség elfogadását, a politikai helyzet is ajánlotta. Az Ausztria elleni hadműveletek fő tábor-helyét Erdély képezte, az erdélyi független fejedelem összeköttetésekkel birt Konstantinápolyba, az erdélyi fejedelem ajánlatait, minden állam meghallgatta, sőt esetleg Erdély'yel szövetkezett is, ellenben a forradalmároknak nem volt hitele, mert a forradalmi kormány nem tömör politikaitest, politikája a vezetők bukásával vagy halálával könnyen változhat, a forradalmi kormány politikai hitellel csakis akkor bír, midőn önerejével győzve a külsegélyt mellőzheti, Erdély szervezése azonban nyugalmat, biztonsága emberben és területben nagyobodást kívánt, kellett a nyugalom, mert Zápolya halála után Erdélyt is a belháboruk pusztították, Mihály oláh vajda az urak földjeinek felosztásával biztatta az oláhokat,

és az urak elpusztításán versenyeztek Basta német tábornok, Mihály oláh vajda és az oláh nép. Erdély egy-maga nem volt elég erős, a határon, úgy Erdélybe, mint Magyarországra a megbizhatlan oláhok laktak, a béke által területe, lakossága nagyban növekedett, a nyert megyék által egyenes összeköttetésbe jött a protestánsokkal. Bocskay öreg ember volt, a szabadságért nem rajongott, élvezni akarta az uralmat, a vallás szabad gyakorlatáról törvénynek a templomokrul szóló része azomban a jövő zavarok magvát elvetette, mert ez elrendeli, hogy a katolikusoknak egyházaik és templomaik épségbe maradjanak meg, az elfoglaltak pedig adassanak vissza. E szerint a protestánsoknak csak az általok épített templomok maradhattak meg (melyek száma igen kevés volt) és a templomokat, egyházlakokat, egyházbirtokot oly helyeken is vissza kellett volna adni, hol a katolikusok nem, vagy igen kevesen voltak.

Bocskay nem tekintvén magát egyedül hivatottnak az ország ügyeiről rendelkezésre, Kassára hívta össze hiveit a jövő országgyűlésen elhatározandó törvények tárgyalására, a kassai gyűlés következőkben állapotott meg: A vallás gyakorlata a falusi községeknek is biztosíttassék, a sérelmi záradék hagyassék ki, az ország a magyar országtanács által kormányoztassék, püspökök a nádor meghallgatásával neveztesse, a törvények ezentul magyarul szerkesztessék stb.* Ezek közt új egyedül a magyar nyelvről szóló végzés, mely fényesen bizonyítja, kinek tábora képviselte Magyarországot.

Fényes, de részben káros korszakot képviselnek a szabadelvűség történetében az 1608-iki országgyűlés fé-

nyes vívmányai. A 10, mely az országtanács választását és kormányzatát Ulászló és Lajos törvényei szerint elrendeli, kancellár a tanács ajánlatára neveztesse, 21, a király az országba lakjon, távollétében a nádor az országot kormányozza és igazgassa, 4. mely a falvaknak is szabad valásgyakorlatot enged, 3. nádornak a király 2 protestanst és 2 katholikust jelöl, az országgyűlés ezekből választ, a nádor, a király meghalván, 1 év alatt köteles az országgyűlést összehívni, ha nem teszi, hivatalvesztés sulya alatt az országbiró, nem lettében, a tárnok köteles összehívni. 1609: 65. A megyei katonaság vezérét a megye választja.

Ellenben a szabadelvűséggel ellenkező az országra káros, sőt veszedelmes törvény volt az 1608: 1., mely az országgyűlést ketté szakítva következőleg rendezte:

A főrendiház tagjai: a püspökök, országnagyok és főurak (barones et magnaten).

A nemesek, vagyis követek házának tagjai, a megyék követei, a káptalannak és prépostnak 1 szavazata, a szabadalmazott prépost és apát, a távollevő főur követe, 26 bánya és királyi városnak egyenkint 1 követe, továbbá régi szokás szerint a nemes tanácsosok és országos birák régi szokás szerint.

Ezen szabályozás először is megsértette a nemesek jogegyenlőségét, mely a magyar alkotmány alaptörvényét képezte. Századokra biztosította a koronának tulsulyát és lehetségesse tette az alkotmány kijátszását, a szükséges javítások és ujítások megakadályozását, mert a főrendiház állott a király által kinevezett és elmozditható bárókból, kik alatt értettek: a nádor, országbiró,

tárnok mester, horvát bán, a főajtónálló mester, főlovászmester, koronaőrök, főudvarmester, főpohárnok mester, vagy 9 kinevezett és 3 választottból, 12 püspökből és 36 főispánból, mert a törvény a mágnások alatt nem a később becsempészett czimzetes grófokat és bárókat, de a király által kinevezett és elmozditható főispánokat érti.

A követek házáat is megrendítette, mert megyei követ volt ekkor 36 megyéből 72; ezzel szemben a káptalanok, prépostok, apátok szavazata 20, városi szavazat 26, a bírák, tanácsosok szavazata legalább 14, tehát 60 aulikus 72 szabadelvű ellen, mert a városok és különösen a protestáns városok magában a városban szabadelvű és magyar volt, de a városokban a gazdag polgárság, az úgynevezett vaskalaposok, valóságos polgári oligarchiát alapítottak, polgármester, városbíró, tanácsos, gazda csak az lehetett, ki a vaskalaposokhoz tartozott; a városokban mindennemű visszaélések divatoztak, a városok erősen függtek a tárnokmestertől, a kamarától, gyakran érintkeztek a császári és királyi harminczadokkal, mert a kivitelt és behozatalt a polgárok közvetítették, a vaskalapos polgári követek tehát a valláskérdés kivételével szemben a császári udvari párttal igen engedelmes szerepet vittek, mely egy századdal később valóságos szolgasággá fajult. A rossz szervezet mellett az aulicus párt későbbi időben, midőn a királyi városok számát szaporították, többségre emelkedhetett volna, ha nem fél a szabadelvű nemesek hevéitől és erőszakosságától; a félelem azonban sok öreg prépostot, apátot otthon tartott és a szavazásnál sok városi követet elnémitott. Ezen szerencsétlen merénylet nem a hazafiatlanság, nem a rossz-

akarat, az oligarchicus hatalmi vágy, de a rövidlátás, a politikai éretlenség, az elbizakodás műve volt. A vezérszerepet 1608-ban a protestáns főnemesek vitték, a főurak igen kevés kivétellel a protestánsok és a Magyarország függetlenségének hívei voltak, főispánnak csakis várurat nevezhettek, mert a törökök elleni védelmi műveletekben a nemesség ezen várak oltalma alatt összpontosulhatott. A főurak azt hitték, hogy utódaik hívek maradnak a protestántizmushoz és hazához, a főpapoktól nem féltek, a főispánságot családjuk örökjének képzelték, a papság nagy száma azonban a főrendiházban az ellentmondást nem tűrőket feszélyezte, a szegényebb prépostokat, apátokat lenézték, de politikai bátorságuk szavazatjuk eltörlésére nem volt, ennél fogva a követek házába csapták. Az országgyűlés régi alakját és szervezetét fentartani nem lehetett, mert Pozsony az ország szélén fekszik, mert a törökök és német zsoldosok egyenlően és folytonosan rabolván, családjukat és vagyonukat védtelenül nem hagyhatták. A nemesek tehát személyesen meg nem jelenhettek; miután azonban a prépostok, apátok, káptalanok az országgyűlésen csakis nemesi joggal jelenhettek meg, nem szabad lett volna nekik egyéni kiváltságokat adományozni; elvégre, miután a követek száma nem volt meghatározva, biztosítékul az utolsó szokás ellenére meggyénként 4-ben kellett volna megállapítani. Merő jogsértés volt a távollevő főurak képvisellete, melyet tetőzött ezeknek az alsó házhoz küldése, mert ha a jogot elismerték, ezeknek a felsőháznál lett volna helye. Általában a felsőház megalapítása többet ártott, mint amit a nemzet a nádori felelőség és az országtanács felelevenítése által nyert,

mert a két jog csakis papiros vivmány volt, míg a főrendiház 228 esztendeig a nemzet elleni fondorlatok boszorkány-konyhája volt.

A szabadelvűség elméleti nagy vivmányát képezik az osztrákokkal és csehekkel Rudolf és Mátyás alatt kötött szövetségi szerződések, mert Magyarország közjoga szerint az államszerződések, szövetségek kötése a magyar király jogát képezték, és a király a fejedelmekkel a magyar országtanács meghallgatásával, követei által kötötte meg az államszerződéseket; ezen három szerződésnél azonban már a magyar országgyűlés egyenesen érintkezett a cseh és osztrák gyűléssel és Magyarország királya már a megkötött szerződéseket utólagosan erősítette meg. A csehekkel kötött szövetségi szerződésben a csehek a magyaroknak a békét és a bécsi békekötés megtartását, a magyarok a cseheknek a békét biztosították; az osztrákokkal és morvákkal kötött szövetség-levelekben kölcsönösen biztosíták egymást a protestáns vallás megvédéséről. A szerződésben azonban sem az adandó katonaság vagy pénzsegély mennyisége meghatározva nincs, már pedig e nélkül a segély nem egyéb szájaszkodó tüntetésnél, mert sem a magyar, sem az osztrák, cseh, morva nemesség nem volt köteles az ország határain kívül harcolni, az egyik állam a másikat tehát csakis zsoldosok által támogathatta volna; valódi beccsel tehát ezen szövetség csak azon esetre birt volna, ha egyik a másiknak területi épségének és alkotmányának megvédését biztosítja, és az adandó segély-mennyiséget katonában vagy pénzben meghatározza.

A magyar szabadelvű párt ezen szövetségekre, a

szerződések gyengesége daczára nagy súlyt fektetett és azt II. Ferdinánd választási kötlevelébe is beiktatta.

Fontossággal birt az ármányos Mátyásnak, illetőleg miniserének Klesl bibornoknak. Magyarország beolvasztására irányuló fondorlata, célja kivitelére ürügyül használta fel a Betlen Gáborral kötendő békét. 1613-ba Pozsonyba országgyűlésre hitta össze a magyarokat, a német tartományait pedig Linczbe, a magyar országgyűlésnek elébe terjesztette Betlen Gábor békeajánlatát, felhívta, hogy határozzon, és határozatát küldöttei által terjessze a linczi országgyűlés elé, és Linczbe határozzon a közös országgyűlés. Az új birodalmi kísérlet azomban megbukott, a magyarok sem Magyarország függetlenségéről lemondani, sem egy Erdélyt elnyeléssel fenyegető erős birodalmat megalkotni nem akartak. Ferdinánd, Stajer hercege ellenzette, mert Stajert féltette nagybátyja falánkságátul; a csehek és osztrákok a török elleni védbástyának tekintették, de nem voltak hajlandók a védbástya védelméhez járulni. Mátyás és ministere a közhangulatról meggyőződve, többet az új birodalom tervével nem álltak elő.

Ez időben emelkedtek fel a semmiségből a hatalom legmagasabb fokára Pázmán Péter jezsuita és Eszterházy Miklós 30-ados ivadék; e két férfi vette kezébe az udvari párt vezetését és buktatta meg rövid küzdelmek után a magyar szabadelvű pártot. Pázmán Pétert Mátyás király 1616-ban nevezte ki esztergomi érseknek és e magas állást sem előtte, sem utánna hasonló tehetségű egyéniség nem bírta; Pázmán kitűnő eszü, tudományosan művelt lángész, ragyogó szónok, és ügyes író volt, mint politikus

nem rohant a falnak, de megkerülte az akadályokat, hiveket nem durva erőszakkal szerzett, de tanulmányozta kortársai gyengéit, a főket, a vezetőket gazdag ígéretekkel nyerte meg. A katolika vallás megmentésére mindent elkövetett, de ellenségei, sőt a legyőzöttek iránt is mindig türelemmel viseltetett, hosszú hatalmas pályáját, önkénnyel és erőszakkal nem szennyezte be. Az uralkodó háznak valóságos hive volt, de azért magyar maradt még akkor is, midőn a katolikus egyház érdeke ellenkezőt ajánlott, legjobban kitetszik ez a Betlen követéveli négy szemköztü társalgásból, »hidd meg öcsém, én Erdély fenállását óhajtom, mert ha tik nem volnátok, a németek nekünk is gallérunkra pöknének,« és ezt tényleg is bebizonyította, mert a telhetetlen német inas, Eszterháznak Erdély meghódítására tervezett hódító hadjáratát ő kuktatta meg. Családot nem alkotott, mert nagy jövedelmét a katolika vallás érdekeire, templomok, iskolák alapítására költötte, a császárok és királyok bizalmát teljes mértékben birta, és tényleg nemcsak a magyar király, de a német császár minisztere is volt. Pázmán Péternek kor- és vezértársa, Eszterházy Miklós nagyban különbözött a genialis Cardinálisától, Eszterházy szegény nemesi családból származott, nagyapja királyi harminczados volt, a szerencse, a gazdag Magócsy Gáspár udvarába vitte, Magócsy apródnak fogadta, a szép legény az asszonyságnak megtetszett és az öreg ur halála után férjének fogadta, a Magócsy urodalmak férfi ágát illetvén, Magócsy fiörökös nélkül halván meg, jogilag a királyra szálltak, ki kellett tehát megtartásokat érdekelni. A szerencsefi gögös, erőszakos, szolgálalkü ifju

volt, bálványozta a hatalmat és vagyont, a hazaszere-
tet, a jog, a vagyon tiszteletét, az emberi érzelmeket
nem ismerte, de erélyes tevékeny vakmerő eszköz volt.

A szabadelvű párt első vereséget az 1618-iki ország-
gyűlésen szenvedett, királyt és nádort kellett választani,
a király még élt, a nádorság azomban üres volt, miután
azomban a nádor az országgyűlés elnöke, a király ellen-
őre és helytartója, előbb a nádort kellett volna meg-
választani.

A főrendiháznál jelen volt 52 főrendi, a követeknél
91 alsóházi tag. A gőgös, szoknyahős Eszterházy Miklós
szétkergetéssel fenyegette az országgyűlést, ha a nádor-
választás elsőségéhez ragaszkodik; a követek háza előbb
nádort akart választani, a főrendiház elejtette. A király-
választás után nádornak megválasztották Eszterházy kebel-
barátját, Forgács Zsigmondot. II. Ferdinánd az ország
törvényeit, szabadságait a koronázási hitlevélben szaba-
tosan és világosan megerősítette

A biztosítékokat nevelték a nádor vezérkedésérül, a
megyei katonaság vezérének választásáru! szóló törvé-
nyek. A forradalom azomban, a vallási üldözések követ-
keztében, Ferdinánd német tartományaiban kiütött, Bécs
is a forradalmárokhoz hajlott, Ferdinánd zsoldosai távol
voltak, Ferdinándot a vár egyik termébe szorítot-
ták, új szabadság levelet szerkesztettek Csernembl stájer
nemes orra elé tartva, rivalva kérdé »alá akarod-e írni
Ferdinándka«, a császár nem engedett, a veszély végső
pillanatában a Dampierre ezred megérkezett és Ferdi-
nánd életét megmentette. Uralma azomban erősen ingott,
a csehek és osztrákok a magyarokat a szövetség értel-

mében segélyre hívták fel, a csehek királyt választottak, ezen halálos tusában a Habsburg házat Pázmán Péter és Eszterházy mentették meg, Pázmán kieszközölte a segély megtagadását, Eszterházy vezérlete alatt a katolikusok a király megmentésére 6000 katonát küldtek.

Bethlen Gábor, Erdély fejedelem hatalma emelésére kedvezőnek tekintve a háborút a csehekkel és osztrákokkal szövetezett, a cseheknek 8000 lovaszt küldött, Pozsonyban országgyűlést hitt össze, mely Ferdinándot a királyságtul megfosztotta és Bethlen Gábort királynak választotta, ez már nem ön és nem jogvédelem, de forradalom volt, mert Ferdinándot szabadon választották, Ferdinánd törvényteleniséget nem követett el, a protestánsok nem a királyi birtokokon, de a katolikusokén támadtak meg és ennek is oka a bécsi békekötés határozatlanságában rejlett. Bethlen a csehekkel, morvakkal, osztrákokkal szövetséget kötött. Az udvari párt II. Ferdinándnak segélyt küldött, ezek segélyével Ferdinand a cseheket a fehérhegyi nagy ütközetben tönkre verte, az osztrákokat legyőzte és Bethlen Gábor kedvező egyéni föltételek alatt Nikolsburgban békét kötött. Kassa városa, Abauj, Borsod, Zemplén, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Szatmár megyék Bethlennek adattak, követeket azonban a magyar országgyűlésre küldtek és ügyeikben mint eddig a nádor bíráskodott. A csek és osztrák háboru a végzetes eredménye Austriának és Csehországnak Magyarország iránti eddig is hideg viszonyát fagypontra szállította, a csehek bukásukat az Eszterházy segélycsapatainak és a Bethlen által kötelezett segély kimaradásának tulajdonították és rossz néven vették azt is, hogy Bethlen mellettők a

nikolsburgi békekötés alkalmával erélyesen fel nem szólalt.

A szabadság ügyének a fehérhegyi csata kétségkívül sokat ártott, mert Ferdinánd Csehországban a régi nemességet elpusztította, birtokaikat hű németeknek adta, a csehek, morvák és összes német tartományai szabadságlevelét eltépte, a protestánsokat elnyomta, egy csapással ura lett családja örökének. Az udvari párt naponta növekedett, 1625-be már Fszterházy Miklóst gyenge ellenzék mellett, nádornak választották.

Ferdinánd maga a törvényeket nem sértette, minden ügyekben magyar tanácsosai tanácsával élt, szemet hunyt a nádor erőszakoskodásaira, a visszatérőknek Pázmán által tett jutalmi ígéretekot teljesítette. A protestánsok nagyban üldöztettek ugyan, de ezt nem a király, hanem a főura és a törvény hiánya okozta; aki a katolikus hitre visszatért, az jobbágyságra a katolikus hitet reá erőszakolta, de ha az egész lakosság ellentállt is, cselédjei, jobbágysai áttértek és miután a bécsi békekötés azt mondja, hogy a protestánsoknak a templomok használata a katolikusok sérelme nélkül engedtetik, rájuk nézve sérelmes lévén a templomok hiánya, ezen ürügy alatt egyszerűen visszafoglalták, protestáns templom építése a katolikus ur birtokán majdnem lehetetlen volt, mert az egész terület az uré volt, a paraszt telkek kicsinyek, a templom, paplak, iskola építésre alkalmatlanok voltak. A megtértek türelmetlensége és erőszaka annyira fokozódott, hogy már III. Ferdinánd trónra léptekor 400 templomot volt a protestánsoktól elfoglalva, az (aulicus) udvari párt az országgyűlésen nagy többséggel birt és a protestán-

sok jogos sérelmeit meg sem akarta hallgatni, míg végre a király hozzávetésére, mondhatjuk parancsára, kénytelen-kelletlen kozzáláltak a tárgyaláshoz; a protestánsokat 20 templommal kinálták meg, a király látva a nagy igazságtalanságot, 90 templom visszaadását rendelte el. — Rákóczy György Erdély fejedelme a francziákkal és svédekkel szövetségre lépett a két hatalmasság katonai és pénzsegélyre kötelezte magát és biztosította Rákóczyt, hogy Rákóczy nélkül békét nem köt. Rákóczy 1645-ben biztosítva lévén, az alkotmány, a vallás és saját érdekében III. Ferdinándot megtámadta; a király a svédek által el lévén foglalva, Rákóczy ellen csak 11,000 zsoldost küldhetett, a sereghez azomban csatlakoztak az udvarpárti főurak és a katolikus papság csapatjai. A király seregének vezényletével Eszterházy nádort bizta meg; a háboru változó szerencsével folyt. Rákóczy nem vágyott a királyságra, III. Ferdinánd nem volt sem kényur, sem rajongó katolikus, Linczbén tehát a békét megkötötte, Rákóczy megkapta a Bethlen által birt 7 megyét. A nemeseknek, polgároknak, parasztoknak biztosittatik a protestáns vallás szabad gyakorlata, a városok és faluk papjai senki által el nem mozdíthatók, ezentul nem szabad a templomfoglalás. A jövő országgyűlésen a templomok megtámadói ellen vagy Ulászló VI: 8-at (mely a törvényt sértők elleni büntetések a megye vagy nádor által rendeli végrehajtatni) fogja alkalmazni. A jövő országgyűlés elé fognak terjesztetni a jezsuiták eltávolítását, az országgyűlési tagok titoktartását, a szavazat módját, a szavazat érvényét meghatározó törvényről, az idegen udvaroknál alkalmazandó magyar követekről. Az országgyűlés a linczi

békekötést elfogadta; elhatározta a 90 templom leányegyházainak visszaadását és az evangélikusoknak azon helyeken, hol ezelőtt templomaik voltak, a földesurak köteleztettek a templom, iskola, paplak számára helyet adni. A templomfoglaló, az isteni tiszteletet akadályozó, ha az alispán felszólítására a sértett féllel ki nem egyezik, az alispán által marasztaltassék el, az ellenszegülő Ulászló VI: 8. törvénye szerint büntetessék. A linczi békekötés és azt megerősítő törvény tehát az ország összes lakosainak szabadságát biztosította. Az országgyűlés rendezését tervező javaslat elmaradt, mert az udvari párt az országgyűlésen többséggel bírván, hatalmához szemtelenül ragaszkodott. Hozatott még két fontos törvény; az 1649: 44. az országgyűlés tagjainak eltiltja az ajándék elfogadását, és úgy az ajándékozót, mint az ajándékot elfogadót mint becstelent bünteti. Az országgyűlésből kizárja a harminczadosokat és üggyédeket.

Lipót megválasztatásakor az alkotmányt, az ország minden törvényeit megerősítette. III. Ferdinánd az ország ügyeit magyar tanácsosai meghallgatásával, magyar hivatalnokai által intézte; a főpapság és az oligarchia a katolikus vallást ugyan erőszakosan terjesztette, de ezt nem a király parancsára tették, mert a királyi uradalmakban a protestánsokat nem üldözték; a király kétségkívül a törvénysértéseket nem torolta meg, mert az országgyűlést az udvari párt uralta, az országos főméltóságok a király által főbbjei tanácsára kinevezett hivatalnokok az udvari párthoz tartoztak, a király az országon kívül lakott, az egyéni panaszokat elsikkasztották a hivatalnokok, a megyék által az országgyűlés elé terjesztett sérelmeket

leordították, leszavazták, tehát a lomtárba kerültek. Lipót minden tekintetben külömbözött apjátul; Lipótnak istene volt a kényuralom és a katholika vallás, végcélja Magyarországnak a német birodalombai bekeblezése és Magyarország elnémetesítése, nem ismerte az emberi érzelmeket, czéljai végrehajtására használta a kerékbe törést, nyársba huzatást és máglyát. Zsoldosainak megengedte a gyilkosságot, rablást, fosztogatást. Az udvari párt főbbjei tanácsát nem kérte ki, de erőszakosságait elnézte a porban fetrengő hizelgőket gazdagon megajándékozta. Általában uralkodása alatt az országot a papok és zsoldosok nyomorgatták; egy német várkapitány külömb legénynek tartotta magát az esztergomi érseknél, egy közönséges kapitány fittyet hányt az ország nádorának, ingyenes bor- és hus szállítóinak tekintette a városi és falusi közönséget, az ellentállót megölte, a hanyagot megverte; ezen otromba söpredék hol hosszabb ideig tanyázott, az uj nemzedéket elrutitotta. Lipót, ha a francziák és szövetségesei megijesztették, mindent ígért, de ha a veszély elmúlt, mindent visszavont és a fejekekeli labdázást megkezdette.

A nyomor megszüntette a vallási üldözést és összefűzte a várurat a nemessel és polgárral. Lipót nevében herczeg Porcia Lobkovitz, gróf Rottal és a jezsuiták uralkodtak. Magyarországbán minden kövér halat Eszterházy, a Battyániak, Pálffyak, Erdődiek halászták el. Wesselényi nádor, gr. Nádasdy Ferencz országbiró, herczeg Rákóczy Ferencz, Zrinyi Péter szövetkeztek Lipót megbuktatására; Németországba franczia császárt akartak, Magyarországbul német fensőség alatt kis fejedelem-

ségeket akartak alkotni és pedig Horvátországot Zrinyi, Dunántult Nádasdy, Felső-Magyarországot Wesselényi, Erdélyt Rákóczy szemelték ki magoknak. Ez nem volt sem hazafias, sem szabadelvű, sem okos politika, mert ha sikerül, először is a magyar államot szétdarabolván, eltörli, a magyarságot a német elem felemészti, az alkotmányt a kis államokban, mint Németországban megszünteti; higvelejű volt már a kiindulási pont is, mert Németországban igenis volt egy erős, Habsburg-ellenes párt, de ez nem akart idegen urat; Magyarországon minden becsületes ember ragaszkodott Magyarország államiságához, tehát az összeesküvő urak már Magyarországon megölték volna; kivihetetlen volt azért is, mert az osztozkodó urak közt nem volt sem okos ember, sem hadvezéri tehetség. Nádasdy és Zrinyi gyenge jellemek voltak, mert midőn a franczia király a katonai segélyt visszautasította, Nádasdy és Zrinyi Bécsbe szaladtak és kölcsönösen egyik a másikat Lipót császárnak beárulta, és a király kegyelme után is ellene fondorkodtak. Az összeesküvők Konstantinápolyban is kopogtattak. Lipót az összeesküvésről korán értesült, még Nádasdy és Zrinyi árulása előtt; egy csapással akarván azonban a főurak fejét leütni és Magyarországot eltörölni, nyugodtan várt és készült a nagy mézárásra. Wesselényi nádor időközben meghalt, Rákóczy Ferenczet anyja a jezsuiták által megmentette, Nádasdy, Zrinyi Péter és Frangepán lefejeztettek. Nádasdy 400 falut birt Magyarországon és Pottendorft Ausztriában, ennek 11-edé maradt meg Nádasdy legidősebb fiának, ki az összeesküvésben részt nem vett és pár kisebb birtok a férjhez ment leányoknak, az

oroszlánrészt Eszterházy nádor fia falta fel, ki a Magocsy és Dersfy nagy uradalmakon és több királyi és nádori adományokon kívül neje után birta az igen nagy Thurzó uradalmakat és vagyont. Eszterházy a Nádasdy ragadománynyal Rákóczy után a legnagyobb birtokos lett. Ezen család gyors meggazdagodása a szabadelvű eszmének igen sokat ártott, mert míg a többi meggazdagodott oligarchak néha a korona után vágyakodva népszerűségi hajhászatbul, néha a kor eszméi előtt meghajolva, a jog, a szabadság, Magyarország mellett sikra szálltak, időnkint meglátva, magyaroknak vallották magokat, az Eszterházy hercegi ág 370 év óta az udvari párt, a sötétség és germanisatio zászlósa volt, háza a szolgaság, a germanizmus iskolája és politikai szolgák gyűlhelyeül szolgált; a közczélokot nem ösmerte, hirtelen meggazdagodásának módja a gyengéket megingatta, a gonoszokat elragadta.

A király az első kísérlet meggyűlöletével után megkezdte a rombolás, a vad erőszak művét magyarvadászatra, a császár kiküldte Spork tábornokot és Majtényi császári biztost a magyar biztos izlelőül, számos, főleg protestans nemes urat elfogatott, karóba huzatott, vagy felakasztatott, a király Lőcsére vérbiztosságot nevezett gróf Rottal elnöklete alatt; magyar tagjai voltak: Gubasóczy János pécsi püspök, Eszterházy Dániel személynök. A bizottság 300 nemest elfogatott, birtokokat koboztatott. A németek meguntván a munkát, a bizottság a következő magyarokbul alakult Pozsonyban: Szelepcsényi György esztergomi érsek, Gubasóczy pécsi püspök, gróf Forgács Ádám, Zichy István kamara elnök, Majthényi

János személynök, Morvay István, Pesti Endre, Mednyánszky János, Bársony János, Orbán Pál, Korompay Péter, Kerekes Menyhért, Majlát Miklós, 1671. A magyar kincstár elnökévé Lipót Kollonics német-ujhelyi püspököt nevezte, behozták az adó minden nemét, a nemfizetőket szigorúan büntették. Canczellárnak Pálffy Tamás nyitrai püspököt nevezte. Lipót 1673-ban Pozsonyban német mintára helytartóságot szervezett. Elnöknek Ampringen Gáspárt német lovagot, a német lovagrend nagymesterét nevezte. A nagymestert Pálffy Tamás nyitrai püspök és cancellár iktatta be, mi azt bizonyítja, hogy ez a magyar udvari párt tudtával és hozzájárulásával történt, sőt ezzel tüntettek is.

1674-be a veritéletekkel, börtönnel és tömeges birtok elkobozással, az evangélikusok kiirtása nem sikerülvén, a tömeges kiirtás műtételéhez folyamodtak, a forradalmi bűn czége alatt az összes evangélikus lelkészeket és tanítókat Pozsonyba rendelték, és a vizsgálatra és a büntetés kiszabására, következő 24 tagból álló bizottságot neveztek ki: Szelepcsényi primást, Széchenyi Pál érseket, Pálffy Tamás, Kollonics Lipót, Sennyei István, Hlobusiczky István püspököket, Balogh István kanonokot, a pannonthalmi főapátot, tehát 8 papot, a főrendek közül 5-öt, gr. Forgách Ádámot, gróf Pálffy Antalt, gróf Pálffy Miklóst, Erdődy Györgyöt, Széchy Istvánt, a nemesek közül 11-et: Lapsanszky Jánost, Török Györgyöt, Kerekes Menyhértet, Vályi Mihályt, Sente Bálintot, Morócz Istvánt, Mednyánszky Jánost, Pesti Endrét, Terstyánszky Györgyöt, Majlát Miklóst, Orbán Pált. A szerencsétlenek közül 300-on felül jelentek meg, ugylátszik egy részök

meg akart hátrálni, egy része bizott ártattanságába és a végzetbe, tömegesen halálra ítéltettek, kegyelem ígértetett azoknak, kik hűségi térítvényt adnak, vagy kívándorolnak, 150 nem fogadta el a kegyelmi feltételt, a jelesebbek közül 60-at Nápolyba és Triestbe gályára küldtek, 90 a német várfenekekbe kinosan mult ki. Kopp császári tábornok, a foglyok ellen divó nyársbahuzáson és kerékbe törésen kívül, alkalmazta még a máglyát, a ketté szakítást, a fogoly két lábát ugyanis két egymáshoz farral állított ló farkához kötötték, és a lovasok lovaikat mindaddig sarkantyuzták, míg a szerencsétlen fogoly teste ketté nem szakadt, — tehát Kopp vitéz és társai a kegyetlenség terén felülmulták a Spanyol inquisitiót, mert a máglya, a nyársba huzás és ketté szakításhoz mérve kalács. Ezen zsoldos sepredék nem volt ingyencz, mert nem csak a nemes urakat rabolták és gyilkolták, de a polgárokat és parasztokat is, a tisztikar nem volt szűkkeblű, mert az aranyokat, a diszköveket, a keleti gyöngyöt, ezüst és arany készülékeket, a jó borokat, lovakat, ökröket, sertésnyájakat a tisztikar magának tartotta, ellenben a malaczokat, apró marhákat, szárnyasokat, poltrákat, garasokat, a dunnát, csizmát, rossz bort átengedték a közlegényeknek, a zsoldosok nem voltak rajongók, mert a katolikus templomot gyakran loistállónak, kaszárnyának használták, nem tettek külömbiséget a katolikusok és protestánsok, a világiak és papok vagyona közt, sőt a legszentesebb osztályt, a papgazdaasszonyokat sem kiélték, egy katona-beszállásolás nagyobb csapás volt 7 esztendei jégverésnél.

A szabadok, a protestáns urak Erdélybe menekültek,

a kormánypárt fejei és tevékenyebb vérebei Pozsonyba osztoztak az elkobzott birtokokon, a rabolt kincseken, a kinzottak ajándékain. A bujdosók Erdélybe sereget szerveztek és vezérnek megválasztották Tököly Imrét. Tököly Imrének atyja a Zrinyi-Nádasdy összeesküvéshez tartozott, a császári vezér atyja várát ostromolta, de a főzsákmányhoz nem juthatott, mert az öreg az ostrom alatt meghalt, a 14 éves gyermeket földalatti utakon megmentették és Erdélybe szöktették, hol anyjának nagy birtokai voltak. Tököly a szabadsághősök legkitünőbbjeinek egyike, vakmerő vitéz, ügyes hadvezér, a szabadságnak és hazájának önzetlen hive, erélyes művelt geniális ifju volt, a francia király, a török szultán pártolta, Erdély a török szultán parancsára segélyezte. A forradalom azonban főleg vallási jelleggel birt. Lipót a király választást elakarta töröltetni, a belháborút megakarta szüntetni, mert a naponta várható Spanyol örökség biztosítására egész haderejére volt szüksége, s mert Tököly szerencsésen hadakozott és a török támadástul is félt, Ampringent 1688-ban elbocsájtotta és 1681-ben Sopronba országgyűlést hitt össze, az udvari párt Sopronban azonban annyira többségben volt, hogy a protestánsoknak a linczi békekötésen alapuló kivánalmát visszautasította, Eszterházy Pált nádornak választotta. Az udvari pártnak főbb emberei voltak: Batthyány Kristóf, Erdődy Kristóf, Czobor Ádám, Pálffy János, Pálffy Károly, Eszterházy Ferencz, Zrinyi Ádám, Zichy István. A török ellen Bécs védelmére ezen főurak sajátjokbul 1000 katonát ajánlottak, a fukar nádor 300-at, Draskovics országbíró 100-at, Eszterházy

nádor a papokét 530-ra, a Horvátokét 1000-re, a megyékét 920-ra számította, tehát voltak megyék is, melyek az alkotmánytiprás daczára az udvari párthoz csaptak, sőt a főurak közül, aulikusok a Tiszántul is voltak, mert Károlyi László a Tököly forradalom bukása után Petrocyy Istvánt, ki közbenjárását kérte, álnokul elakarta fogatni. A Tököly forradalmat megbuktatta, a töröknek Bécs előtt szenvedett nagy veresége, Erdély meghódítása, Budavárának bevétele.

1687-be. Caraffa tábornok vértörvényt székelt állított fel, magyar tagjai voltak: Fischer Mihály, Pelsőczy György Szentiványi László, Megyery Gábor, Harter Mihály, Medveczky Mátyás, Julani Péter, Friderici Péter eperjesi polgárok. Gyanus volt mindenki, kinek vagyona pénze protestans vagy előbb Tököly hive volt, a börtönök megteltek, a fejezések, birtokkobzások mindennapiak voltak. Lipót a király választási jog eltörlésére a hangulatot kedvezőnek tekintvén. 1687-ben az országgyűlést összehívta, ez volt az utolsó országgyűlés 23 évig. Az országgyűlés eltörölte a királyválasztási jogot és az ellentállási záradékot.

A királyválasztás a mai viszonyok kétségkívül fen nem tartható, sőt miután a felelős kormány és az évi országgyűlés által a nemzetfelség el van ismerve, felesleges is akkor azomban, midőn mindez nem volt meg, a nemzetfelség elismerését és hatalmas biztosítékát képezte, rendkívül előnyös is volt a nemzetre, mert a választás adván meg az uralkodási jogot, a választás előtt minden király az alkotmányosság terére lépett, sőt engedményeket is adott.

Az ellenzéki záradék eltörlése tényleg emelte a birói önkényt, mert az aranybulla szerint a nemes ítélet nélkül el nem fogathatott, adót fizetni nem tartozott, birtoka elvehető nem volt, a nemes tehát a záradék szerint büntetlenül ellenállhatott, eltörültetvén azomban a záradék az 1462.: 2. szerint hűtlenségbe mindenkit ellehetett marasztalni, ki a törvénytelen adót megtagadta, a király rendeleteit, kormányzatát rosszallta, ki vagyonát a törvénytelen ítéletek és végrehajtások ellen védte, mert mindezen cselekvényeket rosszakarattal, a királyi méltóság megsértésének, a perekbeni ellentállást pedig a főbirak elleni ellenszegülésnek lehetett magyarázni. A főrendekről hozott törvény pedig helyet és szavazatot ad a királyi tanácsosoknak, ezen a czimen a király a főrendiházba bárkit meghihatót és valósággal ezen czimen lettek a felsőház tagjai a grófok és bárók. Eszterházy Pál hű szolgálatai jutalmául kapta a Tököly Imre magyarországi uradalmait és a hercegi czimet a német császártul, mindkettőt megérdemelte, mert a német szolgapártnak az országgyűlésen is többséget szerzett és Magyarországot magyarok által buktatta meg, tehát Magyarországot nemcsak legyőzte, de még meg is gyalázta.

A pozsonyi nagy siker után Magyarország megsemmisítésének tervéhez azonnal hozzáfogtak, a császár és király birodalmának boldogítására császári királyi bizottságot nevezett ki, melyben Magyarországot Kollonics győri püspök képviselte és következőket javasolt: Az urak és nemesek kiváltságai töröltessenek el, idegenek telepíttessenek, a német bevándorlók 5 évig adómentesek, a paraszt 1 házhely után 156 napot dolgozzék, a szegény katolikus

püspökök és papok segélyeztessenek. A töröktől visszafoglalt megyékben a birtokok foglaltassanak le a király részére, a tulajdonjogát bizonyítóknak birtokaik visszaadatnak, de birtokaiktul adót fognak fizetni, minden telek évi adója 6 forint (folyó értéke 160 forint). Ezen adót kivétel nélkül minden fekvőbirtok fizeti, fentartattak a bánya, harminczad és minden fogyasztási adók. Az adóörökös, a király főrendi értekezletet hit össze, melyen ezen javaslatát előterjesztette. Kollonics szállalt fel először és bevezetésül előlegesen indítványozta: 1. az örökös tartományokkal egyenlő adó hozasson be, a nemesség törültessek el, a vagyonosakbul ő felsége lovagokat, bárókat, grófokat nevezzen. Ezen indítványra az aulicus főurakat határtalan rettegés fogta el, bután elnémultak; a kardos vitézek társaságában azomban Kollonics ellen a jeles kalocsai érsek Széchenyi szállal fel, hogy egyenesen a királyhoz megy, míg visszajön tessék várakozni. Széchenyi a tervezet lehetetlenségéről és veszélyéről meggyőzte, a király engedett, ezen hirre az aranyos nyulak hátulsó lábaikra álltak és a Kolonics és a vegyes bizottság javaslata ellen nyilatkoztak. Kolonics indítványát egyedül az ország első választott főméltósága, az alkotmány eskütt őre, Eszterházy Pál nádor pártolta, Pozsonyban még ez évben a király értekezletet hit össze, melyre már a megyéket és városokat is meghivta, ezen már a szabadság szelleme kísértett; kijelentették, hogy adót csak az országgyűlés szavazhat meg, a kívánt 4 millió helyett 882,000 forintot ajánlottak. A király vissza vetette és a 4,000,000 forint adónak a megyék és városok általi behajtását elrendelte.

Az önkény minden neme, a nagy adó, az udvari párt lenézése mindenkit elkéséritett. A francia király herczeg Rákóczy Ferenczet biztatta. Rákóczy Ferencz fogságából megszökván, Lengyelországba XIV. Lajossal szövetségre lépett. A nép a herczeg csodás meneküléséről értesülván, a beregi, szatmári, mármarosai parasztság Rákóczyt az ország megmentésére felkérte. A helyzetet leghivebben adja elő Széchenyi kalocsai érsek Lipóthoz írt levele: azt mondják, a király szavát megszegte, hitlevelét nem tartotta meg, megsértette az egyháziak és világiak jogait, hivatalokat, méltóságokat, jószágokat idegeneknek adott, a perek idegen bírák által idegen földön döntenek el, a fiskus a törvényt lábbal tapossa, a katonai kicsapongások soha sem orvosoltnak, a tanácsosok fősvények és gőgösök, a kamarai bizottságok a törvényt tapossák, a magyar nemzetet és nemességet megvetik, a protestánsok jogai több templom elfoglalásával sértettek meg, utálják a neorquistica törvénytelen bizottságot, az összes clerus megsértelett, mert a javadalmak idegeneknek adatnak, a papok lakházai és templomok a katonák által ólakká aljasíttatnak! Az érsek levele nagyobb bizonyíték, erősebb vádlevél a legékesebb diplomaticai nyilatkozványnál, a legalaposabb ügyvédi vádlevélnél, mert Kalocsa érseke bocskoros nemesbül emelkedett a kalocsai érseki székbe, a catholica vallást és egyházat a király kiválólag pártolta, tehát mint pap és egyén a királynak hálával tartozott, midőn tehát így nyilatkozott, tette ezt azért, mert a keserőség pohara megtelt, a nyomor, az önkény a legmagasabb fokra emelkedett. A forradalomnak a viszonyok kedveztek, a várak ugyan császári kézbe voltak,

de a várórség is csekély volt, mert Lipót császár a nagy spanyol örökség megmentésére az országból kivonta.

Mindezek daczára a forradalom lassan haladt, előcsapatait báró Károlyi Sándor főispán a szatmári nemességgel visszaverte. A mármarosai nemességet is felültették, az erdélyi nemesek és székelyek egyrésze is Rákóczy ellen támadt, a nógrádi és honti nemesség a két várba vonult. A Hajduk, a jászok és kunok és a bihari nemesek gyűltek először zászlója alá, a főurak csak lassankint, az aratott siker után szállingóztak. A dunántuli főnemesség közönyös, de bensőleg császári érzelmű volt, érzelmeit azomban a nemesség és nép miatt nem merte nyilvánítani. Az udvari párthoz tartoztak tehát az Eszterházyak, Battyányiak, Pálfiak, Erdődyek, Draskovics, Zichy családok. Nádasdyak és általában Horvátország, Szlavonia, a catholicus összes főpapság, az egri püspök és káptalan kivételével. A Rákóczy mozgalom sem protestans, sem királyellenes jelleggel nem birt, mert Rákóczy sem a királyt, sem az uralkodó házat a magyar királyságtul megfosztani nem akarta, de csakis az alkotmánynak azon alakbani visszaállítását követelte, melylyel I. Ferdinánd megválasztatásakor birt, melynek megtartására Ferdinánd és minden utóda, magát a királylyá választatásakor kötelezte, kezdetben maga részére Erdélyt sem követelte. Nem birt protestáns jelleggel sem, mert a katholikus egyház jogait az egyháznagyok jogait és birtokát a római pápátuli törvényes függését sem támadta meg, a protestánsok részére csak is a fenálló törvények végrehajtását követelte. Lassan haladt azonban azért, mert e telivérű udvarpárti főurak

várai kivételével a várak császári zsoldosokkal voltak meg-
 rakva, a nemesség tehát attul tartott, hogy ha Rákóczy
 táborába vonul, távollétében a várórség, a főispánok,
 az egyháznagyok házáat felégetik, birtokát elpusztítják. A
 nép leginkább tódult a forradalmi táborba, a nép azom-
 ban a sikert nem segítette elő, mert fegyvert nem hozott,
 Rákóczynak nem volt fegyvere, a fegyvert csak is Dan-
 czigba lehetett szerezni, ily távol helyről az akkori közle-
 kedési viszonyoknál fogva csak lassan és kis mennyi-
 ségbe lehetett szállítani. A főurak azomban látván Rá-
 kóczy sikereit, de meggyőződven arról is, hogy a had-
 járatokba vagyont is lehet szerezni, lassankint Rákócz-
 yhoz csatlakoztak és tábornoki hadtest parancsnoki rangot
 nyertek. A főrendiek csatlakozása azomban igen keveset
 használt, mert egyik sem akarta magát a másiknak alá-
 rendelni, a forradalmat majdnem mindenik vagyonszer-
 zési műveletnek tekintette, a hadi tanácsban kivitték
 tehát a kis hadtestek alkotását, a rendszer és össze-
 függés nélküli működést a portyázást. Ezen rendszer a
 hadtestparancsnokoknak sokat használt, mert az osztrák
 tartományokba a sereg nagymennyiségű marhát szedett
 össze, a közlegény, sőt tiszt is zsákmány részét potom-
 áron eladta a hadtestparancsnoknak és ez a rablott mar-
 hát uradalmába hajlatta, ily üzlet által különösen báró
 Károlyi Sándor nagy vagyont szerzett, a forradalom
 azomban megbukott, mert a portyázások kedvéért a vá-
 rak ellen nagy erőt nem alkalmaztak, a császári hadse-
 reget nem támadták meg, ha valamely hadtestet meg-
 vertek, a másik hirtelen nem segíthette. De meg kellett
 buknia a forradalomnak, azért is, mert Rákóczy Ferencz

ugyan valódi szabadsághős, a hazafiság, a becsületesség, az emberiség ritka példánya, eszes, művelt, szelid egyéniség volt, de hadvezéri tehetséggel, szervezési képességgel nem bírt, főemberei gróf Bercsényi gőgös tehetetlen vasgyuró, báró Károly Sándor jó üzletembere felfuvalkodott tábornok volt, de egyik sem tudott egy türehető csafatervet készíteni, mindkettő ha csatát veszített, eszeveszetten megszaladt. A hadi szerencse XIV-ik Lajos francia király, Rákóczy pártfogója ellen fordulván, József császár Magyarország ellen tekintélyes hadsereget küldött, 1711-be hosszas hősies küzdelmek után a magyar sereg 20,000-re olvadt, ebből is azomban csak 12,000 volt együtt Szatmármegyébe, 8.000 pedig Kassa körül, Rákóczy Lengyelországba utazott és a sereg parancsnokságával báró Károlyi Sándort bizta meg.

József császár békülni akart, Rákóczy feltételeit visszautasította, távozása után azomban Károlyi elfogadta, József megígérte az alkotmány megtartását, megkegyelmezett Rákóczynak, és a megtörőknek, ha hűséget esküsznek, Károlyit nagy uradalmakkal ajándékozta meg. Károlyit a nagyközönség még ma is árulónak tekint, ezen vélemény azomban alaptalan, mert 14,000 katonával az osztrak hadseregnek egy hétig sem lehetett volna ellentálni, a kassai 8,000 pedig teljesen el volt vágva a főseregtől, és e sereg sem volt együtt, s ha Károlyi ki nem egyezik, a bizalmát veszített katonaság értesülve a kegyelemről, csapatonként szökött volna meg.

Rákóczy bukása az ország önállásának és függetlenségének eszméjét a nagyközönségnél erősen meggyengítette, a szabadság utáni vágy, az ország államiságának

fentartása azomban a nagyközönségnél megmaradt, elfogadták a Habsburg-házbuli királyok örökös királyságát, de nem akatak sem a német császárságba beolvadni, sem az örökös tartományokkal állami közösséget alkotni. III. Károly szeretett parancsolni, de a szelid uralkodók közé tartozott, nem akarta az országot elkeseríteni, mert már trónraléptekor, a fiörököshöz kevés reménye volt, ennélfogva az örökösödést leányanak kívánta biztosítani, vallási tekintetben a türelmes uralkodók közé tartozott. Az 1715. országgyűlésen már titokba meg kísértette a leányág örökösödésének biztosítását, de az igen nagy többség visszautasította, előbb tehát keresztül vitte Horvátországban, Erdélybe, az örökös tartományokba és végre 1823-ba a magyar országgyűlés elé terjesztette. A nőág örökösödését tekintve, az európai és a magyarországi belviszonyokat, az ország királyválasztási jogához mereven alig ragaszkodhatott. III. Károly a leghatalmasabb uralkodók egyike volt, Magyarország azomban a hosszás háboruk alatt eltikkadt, III. Károly tekintélyes rendes hadseregrül rendelkezett, Magyarország hadereje pedig, a bátor de rosszul fegyverzett nemességbül állott, Magyarországot a Rákóczy forradalomba a császár 40,000 katonája legyőte, mely a császári sergnek csakis egy részét képezte, a belviszonyok nem javultak, de romlottak, III. Károly senkit nem üldözött, törvénytelen nagy adóval az országot nem fosztogatta, a nemeseket nem üldözte, sőt a prztetánsokát védelmezte is, Károly leányát tehát apjáért senki sem gyűlölte, a katolikus egyháznagyok a vallási érdekbül, a főurak anyagi jutalom reményében nemcsak feltétlenül az uralkodó házhoz ragaszkodtak, de

magyar nemzetiségi érzelmeiket is meglagadták, a várak az uralkodó család birtokában voltak, az erdélyi nemesek féltek a Mihály vajda és Básta korszakának megújulásától, a horvátok és bevándorolt szerbek várva-vártak a rablási engedélyre, Magyarország tehát saját erejével nem vivhatta volna ki önállását, a választott magyar király nem számíthatott sem a lengyelek, sem a törökök segélyére, mert mindkét állam feloszlásnak indult, a franczia távol volt, mindig izgatott, de ígéretét soha sem teljesítette. Ha tehát Magyarország ki nem egyez, mi történik III Károly halála után? A nádor az országgyűlést rögtön összehívja Pozsonyba és a szolgálai többség egyszerűen elfogadja Károly örökösödési rendeletét és ha Mária Teréziát ellenségei megtámadják, Magyarországra biztosan nem számíthatván, Olaszországi birtokárul lemond, seregeinek egy részével Magyarországot letiporja és Németországba bekebelezi.

Mindezt őseink bölcsen belátták, az 1723-iki országgyűlésen tehát tiszta függetlenségi párt nem volt, a nőág örökösödését tehát mindenki elfogadta, ezek daczára azonban az országgyűlésen két ellentétes párt állott egymással szemben, a szabadelvű magyar párt, az udvari német vakbuzgó szolgapárt; a szabadelvű párt a királyválasztási nagy jogérti kárpótlásul biztosítani akarta a kormánynak a császári kormánytuli függetlenségét, a a vallásszabadságot, a sérelmek orvoslását, a megyei önkormányzatot, az országgyűlésnek minden három évből egyet tartását, a magyaroknak a követségeknél alkalmazását, minden eddigi egyéni és állami jogoknak és a magyar királyság államiségének elismerését, az örökösödést

és az ország jogai elösmerését kölcsönös szerződés alakjában kívánta a törvények közé iktatni. Az udvari párt azonban III. Károlynak a nőörökösödést szabályozó *pragmatica sanction*nak nevezett rendeletét egyszerűen köszönettel kívánta elfogadni, egyszerűen kívánta a királyválasztási jog eltörlését, megelégedett ahelyzettel, vagyis nyílt sisakkal pártolta a szolgaságot, szemtelenül közlekedett a birodalomhoz, tehát császáriabb és németebb volt a királynál, ki Magyarország királyválasztási jogát elösmerve, az országgyűlést a nőági örökösödés elfogadására hívta fel. Károly király leánya magyarországi örökösésének biztosítására igen nagy súlyt fektetett, mert Magyarország birodalma területének felét képezte, legtávolabb terült el az osztrák ház ellenségeinek birodalmaitul, Magyarország mint önálló állam a férfiág kihaltával szabadon választhatott, míg Csehország és a többi német tartományok, a német császárság hűbéres országai voltak, jogilag tehát a német császár, Károly örökösödési szabályrendeletét és a történt választást megsemmisíthette volna, de különben is nem volt a vad erőszak embere, hallgatást parancsolt az udvari pártnak és a szabadelvűek következő kívánalmait elfogadta, 3. az ország a nőörökösök kihaltával királyt választ. Magyarország és kapcsolt részeinek jogait és szabadságait megerősíti és ezeket örökösei meg fogják tartani, 7. az országgyűlések minden harmadik évben megtartandók, 8. a király Magyarorszában is fog lakni, 56 minden három évben a megyékben tisztválasztás tartassék, a főispán alispánnak 4-et jelöl, 58. biztosítja a megyegyűléseket és határozataikat, 70 rendelkezik az akadémiák tantárgyairól, 102 a helytartó-

ság az országgyűlés határozatait köteles végrehajtani, a hazai törvények ellen nem rendelkezhet, 104. magyar ügyekben a követtségeknél magyarok alkalmaztassanak. A király megígéri, hogy Magyarországot kültámadások ellen örökös tartományai erejével is megfogja védeni. 1715 a királyi és bányavárosok tisztviselőiket ezentul is szabadon válasszák.

Ezen törvények között, tekintve a helyzetet, vívmánynak tekinthető az alispán választását, a gyűlések hatáskörét szabályozó és a helytartóságot szabályozó törvények; a megye hatalma nagyban kárpótolta az ellenállási záradék eltörlését, mert ez időben tényleg a királynak, nádornak, a királyi vár- és csapatparancsnokoknak csakis a császári bukfenczek: Eszterházy és társai, a főpapok állhattak volna ellen, de csakis rövid időre, mert a régi sasfészkeket az ágyu könnyedén szétmorzsolta; az ellentállási záradék nem nyújtott menedéket a népnek és szegény nemességnek a császár és hivatalnokai, a főurak, főispánok, főpapok zsarolásai ellen, mert az ellenállási záradék szerint csakis akkor szegülhetett a királyi parancsok ellen, ha a király idézés és törvényes ítélet nélkül el akarta fogatni, ha adót követelt, ha az ország határain kívüli hadiszolgálatra kényszerítette, ha birtokát elfoglalta: ellenben a megyében az összes nemesség összpontosult, a megye vetette ki és szedte be az adót, hajtotta végre az ítéletet, ítelt első sorban a perek nagy részében, a megye minden ügyben szabadon tanácskozhatott, tiltakozhatott a cancellária, helytartó tanács (az akkori kormány) rendeletei ellen, ujonczoztatott, kezelte a rendőrséget, védte a népet az urak erőszakos-

kodása ellen, utakat csináltatott, a megyékkel levelezett, követjeinek kötelező utasításokat adott, a közép nemességgel egyesítette a szegény nemességet, a megye termében a politikai nemzet minden tagja egyenlő szólásszabadsággal és határozati joggal bírt stb. A megye feje és vezére, az alispán azomban 1723-ig sok tekintetben a főispántul függött, mert a hivatalban levő alispánt az új választásnál nem volt köteles jelölni, sőt azt sem, hányat köteles jelölni; ezt is szabályozza az 1723-iki törvény. A király a megyék által a közhangulatról, a kormány közegeinek törvénytelen erőszakos cselekményeiről országgyűlésen kívül is értesülhetett, erős, országos közvélemény alakult, a megyegyűlési viták megérlelték a kor eszméit és követelményeit. A szabadelvűség vívmánya a városokról szóló 1715. törvény, mely az elnyomott városokat régi jogaikba visszahelyezte.

Mária Terézia örökösödési jogát Európa minden fejedelemre elismerte; III. Károly, bizva királytársai szavában, pazarul gazdálkodott, a hadsereget kevesbitette, ennél fogva leányának üres kincstárt és gyenge hadsereget hagyott. A királynét mindenki megtámadta, az örökös tartományok a szép királynéért nem lelkesültek, az ellenség Bécs felé közeledett; a szép és okos királyné a végszükségben 1741-ben Pozsonyba az országgyűlést összehívta, a lovagias magyar nemzet (ideértve Erdélyt, Horvátországot, a határőrséget) lelkesen és gyorsan fegyvert fogott, gőzerővel 80,000 katonát állított ki, a győzőket felárthatotta és a királyné seregeivel az örökös tartományokból kiverte; ha Magyarország csak közönyösen viseli is magát, a kecses királynénak nagy birodalmából alig marad egyebe

a kis hegyes Tirolnál. Az országgyűlésen csak az eszes Patasich, kalocsai érseknek jutott eszébe az ország sérelmeinek rögtöni orvoslását követelni, Pálffy nádor azonban a szót tőle elvée, következőleg rőtta meg: »az Érsek ur ne avatkozzék az országos ügy kbe, de intézze egyháza ügyeit,« a jó érsektől társai elfordultak és másnap Kalocsára utazott.

A nagy királynő a hűséget következően jutalmazta: 1741. 8. A királyi hitlevél záradéka: mint ennek értelme az országgyűlésen a király és az országgyűlés megegyeztek az ország szabadságaira, szabadalmaira és kiváltságaira semmikép ki nem terjesztendő. 11. A királyné a magyar ügyeket bent és künt magyarok által fogja tárgyaltatni, fontosabb ügyekben a nádort, bánt, érseket magához hiva, a, az államministeriumban magyarokat is fog alkalmazni. 21. Az uj szerzeményi jog megszüntetetik. 22. Országos értekezlet, az országgyűlés mellőzésével csak azon ese ben hivathatik össze, ha ellenséges beütés, vagy az országot érdeklő háboru miatt az országgyűlés meg nem tartathatnék. 26. Felségsértési perben a vádló neve a vádlottal közöltessék. 63. A nemesi felkelő seregbe a tisztek, a kapitánytul le, a megyék által választatnak. 1751. 4. A katonaság öltözék szükséglete Magyarországbn is készítettessék és vétessék, ha az osztrákokkal egyenlő árban adják a magyarok.

Magyarország államiségát és független alkotmányos felelős kormányzatának biztosítására az alkalom soha sem volt kedvezőbb, mint 723-ban és 741-ben. III. Károly a spanyol eseményeken okulva, leányának örökösödését minden áron akarta biztosítani, az örökös tarto-

mányok e tekintetben Belgium kivételével, mely önálló állam volt és leányági örökösödés czimén szállt a Habsburg-házra jogérvényesen, a leányág örökösödéséről nem rendelkezettek, mert mindenik Németország hűbére volt, a német császárok által kizárólag a Habsburg-ház fiágának adományoztattak, a német birodalommal szemben tehát a nőági örökösödés csak azon esetben lett volna kifogástalan, ha III-ik Károly még életében minden hűbéres tartományáról lemond és azokat, mint német császár, mint császári hűbért egyenkint Mária Teréziának ajándékozta, ez azonban belbonyodalmakat idézhetett volna elő, mert mint Mátyás főherczeg, bátyját Rudolf császárt minden országaitul megfosztott, Mária Terézia férje is követelhetne volna az ajándékozott hűbérek birtoklását, a *pragmatica sanction*ak nevezett örökösödési rendnek az örökös tartományok törvényei közeli iktatása majdnem semmi súlylyal sem birt, mert a hűbéres tartománynak a birodalom törvényeivel és törvényerejű szokásaival ellenkező szerződése érvénytelen, de érvénytelen volt főleg azért is, mert második Ferdinánd minden Németországi tartományainak alkotmányát megsemmisítette, az országgyűlések a királynak és főherczegi rendeleteknek csak iktató közegei voltak, törvényeket nem hozhattak, a nemzetnek nem voltak választottai, megbízottai, de csakis a fejedelem meghívottai. Ezen gyülekezetek által hozott államjogi intézkedések csakis azon esetben bírhattak volna kétségkívüli kötelező jogerővel, ha Károly császár ezen országok alkotmányát visszaállítja és az örökösödést ezen országok törvényes képviselője elfogadja, ezt a császár nem tehette, mert már a magyar alkotmányért sem rajongott, alkotmányos

uralom mellett a régi gazdálkodást nem lehetett volna folytatni, de nem tehetette meg azért sem, mert e tartományok nem lelkesedtek az uralkodó házért, a 100 éves kényuralom nem törülte el még az alkotmány emlékét, a fehérhegyi csata után a nemesség nagy részét erőszakkal fosztották meg birtokaiktul és idegeneknek adományozták, a protestansokat a főpapok üldözték és császári dragonyosokkal térítették ki, a hivatalnokok serege 40,000-bül áll, az udvartartás temérdekbe került, évenként petrezselyemre 4000 forintot, az özvegy császárné papagályára 2 hordó tokaji aszut, álomitalára naponta 12 korsó bort, egy udvaroncra 8, egy udvarhölgyre szinte 8 korsó bort számítottak, az udvar és kormányzat fedezetére nagy adót kellett kivetni, a nagy adót a császárnak rótták fel. A női örökösödés tehát tisztán Magyarországtul függött, Károly király tehát okvetlenül elmegy a lehetőség legszélső határig, a mit azomban Károly megtagadott, azt Mária Terézia okvetlenül megadja. A helyzetet leghivebben adta elő Mária Terézia beszéde: »Igazságos ügyem szorult helyzete nem engedi, hogy a Magyarországot fenyegető borzasztó veszélyt eltitkoljam. Magyarország, személyem, gyermekeim veszedelemben vannak, mindenkitül elhagyatva, rokonaim és bűtlen szövetségeseimtől megtámadva, csakis a magyar nemzet hűsége, világra szóló vitézsége menthet meg, védelmetekbe bízom magamat és gyermekeimet. Utolsó reményem szeretetek és hűségtek, biztosan hiszem és remélem, hogy halogatást nem tűrő szomorú helyzetemben, tőlem bölcs tanácsotokat és erélyes segélyteket, megvonni nem fogatok.

Midőn egy büszke, okos királyné így beszél, akkor a trón az örvény szélén áll és a fejedelem a nemzet jogos kívánalmait meg nem tagadhatja, a magyar nemzet öreg, szabad nemzet volt, tapasztalatból tudta azt, hogy a válság a vívmányoknak legkedvezőbb órája, hogy tehát a királynak magyarországbani lakását, a felelős országtanácsot, Erdély egyesítését, az évenkénti országgyűlést, a magyar hadseregnek a nádor alá helyezését, a magyar nyelvet, a felségsértési és hűtlenségi esetekben az országgyűlés biráskodását, a magyar udvartartást nem kötötte ki, ennek oka nem a nemzet politikai éretlenségében és gyávaságában, nem a királyné merevségében rejlett, de elmaradtak, azért, mert ezen országgyűlés az oligarchákból és főpapokból álló udvari pártból állott, melynek szabadságfogalma az adó nemfizetésből, hazafisága a főméltóságok a királyi adományok monopolizálásából, a protestánsok üldözéséből állt.

Károly király szelid, méltányos, igazságos uralkodó volt, Mária Terézia nemének gyöngye, erős ítélőtehetsége, eszélye szelidsége, türelmes vallásossága, igazságszeretete által kimagaslott a Habsburgház összes uralkodói közül, Károly a magyarokat nem utálta, sőt társaságukat kedvelte, uralkodott, de az ellenvéleményt eltűrte, a kérelmezőket meghallgatta, és ha a kérelmek igazságárul meggyőződött, fő hivatalnokai, az egyházi és világi méltóságok daczára, az igazság érdekében intézkedett, a császárt nagyban befolyásolta Savoyai herczeg tábornok, a hős, ki sohasem szaladt meg, Jenő herczeg a magyar nőket szerette, a férfiakat becsülte, ennélfogva a császárnál Magyarországot mindig pártolta, Mária Terézia a magyar

nemzet iránt nemcsak rokonszenvvel, de valóságos hálával viseltetett, a német vértet összezuzta a trónmentés művelete, a királyné büszke volt magyarjaira, a németek fölénye megszűnt, a királyné minden magyar, sőt a fontos birodalmi ügyekben is mindig meghallgatta a nádort, kancellárt, érseket, a horvát bánt, országbíró, udvaránál nem tett különbséget a magyar és német főúr között, az ország nádora az érdeműs Pálffy nádor kegyencze volt, a királyné buzgó, a szó nemesebb értelmében vallásos nő volt, ki a királyi esküt nem vakító szertartásnak, de az Isten színe előtt tett kötelező ígéretnek tekintette, a királyné nem tudott magyarul, de beszélt latinul, melyet ez időben minden művelt, sőt vagyonos nemes beszélt, tehát a nyelv a királynévali érintkezést nem akadályozta, a németek iránti rokonszenv Mária Terézia trónra lépte utáni évben meghűlt, mert a csehek és németek a királyné védelmében nem erőltették meg magokat, a német fejedelmek Mária Terézia ellen harczoltak. A királyné férje, Lorraini tehát franczia herczeg volt. A helytartó tanácsnak joga és kötelessége volt a cancellária törvénytelen rendeletei ellen felszólalni és a törvényeket végrehajtatni, midőn a királyné a protestánsok sérelmeiről értesült, sérelmeik megszüntetését elrendelte, a protestánsokat üldöző győri püspököt megdorgálta, a megyék a cancelláriát panaszleveleik által folytonosan zaklatták

Hogy tehát mindezek daczára a királyné 40 éves uralma alatt csak három országgyűlést tartott, a nádori hivatalt 16 évig be nem töltötte, a deperditák czime alatt a paranczság adóját önkényesen megkettőztette, 732—749-ig

249 protestáns egyházat foglaltak el, az országos vámo-
kat az országgyűlés nélkül négyszeresen emelte; mindez
főleg a magyar udvari pártnak tulajdonítható, mely az
országban és Bécsben minden főhivatalt elfoglalt, a né-
meteknek bukfencze és tapsoncza lett, az ingyennel ha-
táros olcsó áron vett kincstári birtokokat, a kegyes
királynét törvényes kötelességeire, a törvény sértésekre,
az ország helyzetére nem figyelmeztette. A megyék nagy
részét mint főispányok teljesen elnyomták és pedig el-
annyira, hogy 21 megye: Nógrád, Komárom, Bars, Nyitra,
Trencsény, Zólyom, Abauj, Torna, Gömör, Borsod, Zemp-
lén, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Zala,
Veszprém, Somogy, Vasmegyék kivételével, a megyék
egészen elnémultak, választásokat 10—15 évig nem tar-
tottak. Ezen párt világi része, a főurak levetették nem-
zeti öltözeteket, őseik nehéz kardját könnyű gyíklesővel
cserélték fel, leborotváltatták bajuszokat, fejökre előbb
fürtös, majd fehérporos parókát tettek, francia nevelőnőt
és szakácsot, cosmopolita ultramontán papnevelőt, német
komornyikot, bécsi komornát, cseh választ tartottak, a
gazdagabbak Bécsben laktak és németes kiejtést negé-
lyeztek, a nemességet lenézték, a polgárokat és népet
megvetették, fiaikat és leányaikat pedig annyira kinevel-
ték, hogy már csak igen kevesen tudtak magyarul. Mind-
ezt pedig a jeles királyné, ki fiait a magyar nyelvre is
taníttatta, tülök nem kívánta, de tették azért, hogy a
német udvarnál németeknek látszassanak és herczeg Kau-
nitz minister és cseh-német társai kegyeit kiérdemeljék. A
magyar nemzet megvetése terjedni kezdett a papságnál
is, elannyira, hogy Ba thyányi esztergomi érsek már nem

tudott magyarul és mert a törzsökös magyar nyelvét megvetette, a született lót és német papnövendékek sem törték magokat a magyar nyelvért.

A kor szabadelvű vívmányai közé tartoznak a Mária Terézia által behozott urbéri könyvek, a győri, pozsonyi, nagyváradi, zágrábi, kassai katolikus akadémiák felállítása. A buta történetírók és hízeltő közjogászok a félrevezetett közvélemény Mária Teréziának tulajdonítják, a parasztok tulajdonjogát és a munka szabályozását, ez hazugság, mert törvény és szokás szerint a földesur a jobbágytul telkét már XVI. század közepén erőszakosan nem vehette el, az 1556: 28. szerint az elköltöző házáat és épületeit eladhatta, a maradványföldeket, irtást, szőlőt elköltözéskor 9-ed fizetés terhe alatt megtarthatta, az 1553: 3. a szolgálatot 40 napba alapítja meg, tehát Mária Terézia a szolgálatot 12 nappal emelte. Ezen hátránnyal szembe a jobbágy helyzete annyiba javult, hogy az urbéri könyvbe a jobbágy neve és telek állományának mennyisége leírato t birtok tulajdonát tehát az urbéri könyvet igazolhatta. Az akadémiákba meghamisítva adták elő magyar történelmet és közjogot, a protestánsoknak a kormány megengedte a német és hollandi egyetemek használatát, a hollandi egyetemekből nem csak tudományt, de szabad szellemet is hoztak haza.

A főrendek társadalmi hazaárulása és politikai szolgasága megrontotta a városokat, a kereskedelem és a vagyon a királyi és bányavárosokba, főleg a németek kezébe volt, a főszerepet Pozsony és Kassa játszották, Pozsony Ausztria határán lévén, már I. Ferdinánd alatt engedelmes város lett, Kassa azonban mindég szabad-

elvü párthoz tartozott, a hosszas béke, a szelid kényuralom azomban Kassát, mint a többi városokat megpuhította, látván, hogy a magyar főrendek nemcsak osztrák szolgákká aljasultak, de nemzeti családi nyelveket is megtagadtak, feltámadt bennök is a ősi német vér, a magyar kereskedelem központját Bécs képezvén, az anyagi érdek legyőzte a szabadság és hazafiság érzelmeit, ezenkívül a hatalomhoz simultak, mert a városok kicsinyek voltak, nem volt köztük egy vezetőképes nagy város, a tárnokok és kincstár-elnökök zsarolása ellen nem támaszkodhattak az országra, mert az országgyűlések ritkán tartattak, főleg az adó és katonai segély megszavazásával foglalkoztak, a sérelmekre nem jutott idő, sőt az udvari párt már a megyék többségét is megnyergelte. Az aulikus párt nemcsak magát adta el, de a főispánságokat megszerezve, erőszakos ámitások által a megyék többségét is megszerezték, mi nem ment nehezen, mert Békés, Csanád, Csongrád megyébe a nemesség már a tatárduláskor elpusztult, később Báthory-Rákóczy birtok lett és Mária Terézia alatt a Károlyiak a kincstár és német jövevények birták. Arad főleg a kincstáré volt, Bács, Torontált, Temest, Krassót főleg a kincstár birta Nógrád szélitül kezdve a török határig az egész terület török hódoltság volt, a kinek birtoka megmaradt irományai elvesztek neoaquistica comissio előtt, nem lett volna képes birtok jogát megvédeni, III. Károly alatt tehát félelemből hallgatott, Mária Terézia alatt hallgatott, mert a nemesség csekély volt, Pest a nádorral, a kalocsai érsekkel, a váci püspökkel sikerrel nem küzdhetett, miután Grasalkovics neoaquisticus czimborái a pestmegye

nemességtől egy millió hold földet raboltak el, Dunántúl az Ujlaky, Németujvári, Kanizsay, Nádasdy, Dersfy, Bornemisza, Zrinyi családok óriási uradalmait az aulicus főrendek bírták és minden főispán, a zászlós urak, a püspökök egy része ezekből volt.

Ami tehát a zsarnok Lipótnak, a magyarok konok ellenségének nem sikerült, az teljesedett a szelid Károly, a magyarbarát, a kegyes Mária Terézia uralma alatt. Magyarország a nemzeti bukás és feloszlás örvényének szélén állott és a szendergő, álomkóros beteget csakis ellensége, József császárnak kényuri rohamai mentették meg.

József császárban a magyarfalás vágyát a pozsonyi nagyszerű jelenet teremtetle meg, midőn a nemzet a kérő királynénak kardcsörtetve azt felelte: »Meghalunk Mária Terézia királyunkért«. A könyező királyné József fiát karján tartotta, a négyhónapos gyermek a kardcsörtetés-től megrémülve, sirásra fakadt és amidőn megnőtt, a betyár nemzetnek nemcsak megbüntetését, de eltörlését is elhatározta; míg azomban anyja élt, szándokát titkolni kellett, mert Mária Terézia a magyar nemzetet szerette, becsülte, tisztelte; becsületes nő volt, ki az eskü szentségét tisztelte: mint eszes nő, szolgálai tanácsára nem szorult és tudta azt, hogy az 1723-iki nőörökösödési törvény kétoldalu szerződés, mely kötelez és old vagyis hűséget és alkotmányos engedelmességet parancsol addig, míg az első szerződő királynak királyi utódai köteleességüket teljesítik, de feloldja az engedelmességet, ha a trónörökös, az örökség megnyíltával a biztosító királyi kötlevelet ki nem adja, a koronázási esküt le nem teszi, ha bitörlésével forradalmat indít az ország ellen. József

császár azomban, szabadelvű csuhája és vallástalansága daczára, magát az Isten mindenható helytartójának tekintette, nemzetet nem ismert, csak szolgákat, magát bölcsnek és csalhatatlannak tartotta. Ezen kontár politikai bűvészen a korlátlan hatalmi vágygyal egyesült a caesarok és imperatorok korlátlan uralmi vágya; a német birodalmat nemcsak vezetni, de uralni akarta, a német rokonszenvének megnyeréseért áldozatul Magyarországot kínálta vagyis a magyar rabszolgákat a németekkel, a németeket a magyarokkal akarta fékezni. József trónra léptekor a szabad eszmék már a francia irodalmat uralták, a katolikus papokat, szerzeteseket, apáczákat folytonosan gunyolták; Frigyes porosz királyt József bámulta.

A koronát Bécsbe vitette. A latin és magyar nyelvnek a kormányzat, biráskodás, közigazgatás, nevelés teréni használatát eltörölte és helyettök a német nyelv alkalmazását 1784-ben elrendelte, a német nyelv tanulására azomban 3 évet engedett. A monda azt meséli, hogy József a magyar cancellárt először a latin helyett a magyar nyelv használatára szólította volna fel, ez otromba hazugság, mert a német nyelvet már I. Miksa beakarta hozni, Lipót győzedelmei után tényleg használta, ha igaz lett volna, József, midőn rendeleteit halálos ágyán visszavonta, mentségül a magyar kancellár visszautasító felterjesztését felemlítette volna, és később, midőn 91-ben az országgyűlésen József bűneit elősorolták, a kormány képviselője a dinastia védelmére ezen gyalázatos okmányt, mert nem létezett, nem hozta fel, a német nyelvet a méltóságos világi és egyházi főrendek közönnyel fogadták, nem csoda,

mert a világiak közül már kevesen beszéltek magyarul, a megyék azomban kivétel nélkül tiltakoztak, Szabolcs ezt írta: »nem milliók teremtetek a királyért, de a király a milliókért, az ország jogai elévülhetlenek, állítsa vissza ő felsége az alkotmányt«. Erdélyt 13 megyére osztja fel, a nemzeteket eltörli. 1786. A megyéket, megyegyűléseket eltörli, pecsétjeiket, czimeröket eltörli, 38 új megyét alkot, a királyi városokat a megyékbe osztja be, a megyéktől az adóügyet, igazságszolgáltatást, katonaelelmezést elveszi. A hivatalnokokat a császár nevezi.

Minden adó a földet terheli és a birtokosok közt osztálykülömbőség nélkül osztatik fel, ez elvileg szabadelvű intézmény lett volna, ha a törvényhozás elfogadja, ha a császár az eddigi adó összegénél megmarad; de alig mondta ki ezen elvet, már is török adó fejében Magyarországra 56,666,000 forintot vetett ki, ez bizonyítja, hogy a császárt nem az elv, de a kapzsiság vezette.

Eltörült összes birodalmában 624 szerzetes és apácza-zárdát, ez szabadelvű intézkedésnek látszik, valósággal azomban nem az, mert a barátok és apáczák a katolika vallás ártatlan, sőt sok tekintetben hasznos kinövései, ennél fogva a katolikus egyház beleegyezése nélkül meg nem szüntethetők.

1787-ben az urbéri ügye ben rendelkezik, vagyis a Mária Terézia rendeleteit végrehajtatta.

A vallás ügyében türelmi rendeletet adott ki, melyben megengedi, hogy a protestánsok hol 100 család lakik, a helytartó tanács engedelmével imaházat, iskolát építhessenek, papot, tanítót tarthassanak. Ezen híres türelmi

rendelet kevesebb jogot adott a linczi békekötésnél és gyakorlatilag véve porhintés volt a protestánsok szemébe, mert a helytartó tanács nagy többsége körmönfont vakbuzgó katolikusokból állt, hol a folyamodást először is az iratok halmazába eltemették és midőn előkerült, külömböző állandokok alapján elutasították. A török háborúban az adót részben terményekben vetette ki, a termények a folyó ár felben számítottak 1 köből (mai 1 métermázsa) buzának ára 4, a rozsnak 3, árpának 2 frt 45 kr, zabnak 1 frt 45 kr, tehát a császár mint üzér működött és 50 perczent hasznot zsebelt.

789-be a megyék az adót megtagadták, az adófizetési rémület az udvarparti főurakat a szabadelvűek táborába vitte, a százados hazaáruló családok fiai erősebben dühösködtek a becsületes hazafiaknál. Belgium feltámadt és a császári hadsereget megverte. A francia trón roskadozott, a föld ingott a királyok, a társadalom alatt, a forradalmi eszmék moraja már Németországba is hallatszott, a nagy bűvész megijedt, a szabadságtuli félelem megölte.

VI.

A magyar nemzet győzelme, a király a szabadság előtt meghajlik, a valódi szabadelvűség kezdete.

József halála szerencse volt a dinastiára és Magyarországra, kedvezően hatott az európai politikára, nemzet ingadozó uralkodója iránt soha oly nemesen, hősie-sen és önzetlenül nem viselte magát, mint Magyarország Mária Terézia iránt, a lovagiasság netovábbja volt ez, melyen túl már a nyomorult szolgáltság, a baromi butaság kezdődik. Mária a magyar nemzetnek és egyeseinek nemes magaviseletét elősmerte az országgyűlésen, kedves, igazán királynői leveleiben megköszönte a megyéknek és egyes magyar kitűnőségeknek. A szép és okos királyné azonban az alkotmányt több ízben megsértette és ez nem tetszett, de ezt részben a nő gyengeségének, részben a magyar királyi és a német császári udvari párt fondorlatának, baromi szolgáltságának tulajdonították, azt mondták: »a királynét megcsalták, elámitották, ime, midőn a sértettek hozzájuthatnak, mindenkor igazságosan és törvényesen intézkedik« és ez igaz is volt, az elégületlenség ennél fogva nem vert gyökeret és ösmerve a királyné jóságát, erősen még azok sem szólaltak fel, kiket a törvénytelenység sértett, várjunk, a királyné asszony mindent nem tudhat, nem láthat, fia segíteni fog, ez volt a jelszó. A fia azonban a sértés, boszantás, jogtiprás nagymesterévé fejlődött, emberré csinálta még a magyar udvaroncokat, a kaucsuk emberek és majmok őseit is, elidegenítette még az erdélyi szászokat is, kiknek nyelvét az ország összes lakosaira reá akarta erőszakolni, meg-

haragitotta még a morva béreseket is, kiknek a császári mintaszántást ujólag tel kellett szántani. A visszavonást a nemzet, ha betegségéből kiépül is, komolyan, bizalommal nem fogadhatta volna, ennél fogva a nemzet csak azon feltétel alatt ösmerhette volna el királyságát, ha oly biztosítékokat ad, melyek a merénylet ismétlését lehetlenné teszik, József azonban kevély, nyakas, képzelgő egyéniség volt, a bizalmatlanság által sértve, szétkergeti az országgyűlést, ez esetben kiűt a forradalom, a porosz, mely Józsefnek nyílt barátja, de titkos ellensége volt, a protestáns vallás ürügye alatt bele avatkozik, Józsefnek ügyei Belgiumban rosszul álltak, nem volt sem pénze, sem ideje, valamint tehát Basta felhasználta az oláhokat, Lipót a szerbeket, József császár ellenünk uszítja a szerbeket, oláhokat, a szerzett határőrvidéket, megveszi az udvari párti főrendeket és egyháznagyokat, a poroszok segélyével vagy győz Magyarország iszonyu áldozatok árán, mert a vad oláh, szerb és határőr a félországot elpusztítja, vagy győz József, ez esetben, a győző és utóda az országot a győző jogán a végletekig kizárolja és a németesítést rendszeresen erőszakolja, a győzelmérti vad küzdelem pedig mindkét félen halálos sebeket ejtett volna.

József kényuralma a politikai nemzetet, az osztályokat, a különböző fajokat egyesítette és pedig annyira, hogy ily egyetértés és lelkesedés Magyarországon Nagy Lajos óta nem létezett, a szabadelvű párt vezetését mindenki elfogadta, a trónörökös Lipót toskániai fejedelem, József öcsese határozottan szakított József bátyja és elődei kényuralmi politikájával, bölcsen felismerte az európai és magyarországi helyzetet, békélni akart loyálsan, min-

den utógondolat nélkül, erősen ragaszkodott azomban az anya által elfogadott közjogi alaphoz és a nemzet jogainak növelésére hajlandóságot nem mutatott. Az országos hangulat megpuhítása érdekében az országgyűlést Budára hívta össze. Megáradt a szó özöne, a felső házba a grófok latinul s a követek magyarul szidták a kényuralmat, a jobb hazafiak azomban kiakarván ösmerni a helyzetet, a követek háza indítványozta, az országgyűlés minden tagja esküdjék meg, hogy a királytul az országgyűlés beleegyezése nélkül hivatalt és ajándékot nem fogad el, az esküt a követek házának minden tagja letette, a főrendiház 263 tagja közül azomban 124 bátor férfiú, szemtelen volt az esküt megtagadni, tehát József merénylete és kényuralma daczára az udvari párt még a királyi biztosító oklevél előtt 124 nyílt hazaárulóbul állt.

A király a Mária Terézia kötlevelére ajánlkozott, az országgyűlés ezzel meg nem elégedve a következőt kívánta.

1. Magyarország önálló független ország, mely patensek által nem kormányoztatik.

Az ellenállási jog az országnak megadatik, egyesek ezen joggal nem fognak birni.

2. Minden 3 évben Pesten országgyűlés tartandó, ha a király össze nem hívja, köteles a nádor, nem léteben az országbiró összehívni.

Az országgyűlés, ha a megyék többsége kívánja, magától is össze jöhet.

3. A protestáns vallás szabad gyakorlata és öngazgatási kormányzata biztosittatik.

4. A király hosszabb ideig az országba lakik.

5. A törvények hozatala, magyarázata és eltörlése az országgyűlés és fejedelem közös joga, ha azomban valamely törvényjavaslat az országgyűlés által kétszer elfogadlatván, a harmadik országgyűlés által harmadszor is a király elé terjesztetik, a király azt vissza nem vetheti és azonnal törvénnyé lesz.

6 Magyarország ügyei a magyar kormány által intéztetnek, a kormány a magyar törvények szerint felelős.

7. A törvénykezés rende fejedelmi törvény által meg nem változtathatik

8. Az adó és katonaadás joga kizárólag az országgyűlést illeti és ennek határozata nélkül minden más rendelkezés érvénytelen.

A só ára is csak az országgyűlés által emelhető.

9. A *vámok* az ország érdekében, a többi tartományokkal tartandó értekezlet után határozottassanak meg.

10. A közpénztárak feletti felügyelet a rendek joga, a posták, arany, ezüst, rézbányák kezelése, a bécsi kamarátul elvétetik, az arany és ezüst kivitele tilos, ágyuk az országban öntessenek, *hitezbank* alapíttassék.

11. A nádori és báni hivatal hatásköre visszaállíttatik.

12. A kö alapítványi, a papi vagyon más czélokra nem fog fordíttatni.

13. Magyar hadparancsnokság állíttassék.

14. A katonaság és határőrök az alkotmányra évenként eskettessenek fel, csak magyar tisztek neveztessenek.

15. A magyar katonaságnak csak fele vitethetik ki a helytartóság beleegyezésével.

Ha az országba idegen katonaság jön be, a határ-megye határán a megyei küldöttség előtt az alkotmányra eskettessék fel.

16, 17, 18. A határőrvidék Magyarország kiegészítő része. Háboru Magyarország beleegyezése nélkül ne indíttassék, a béke és hadügyek feletti tárgyalások a helytartóság tudtával történjenek.

19, 20, A korona az országban marad, a jászok és kunok jogaikba visszahelyeztetnek.

21. A csehekkel és osztrákokkal a II. Rudolf alatt kötött szövetség megújíttatik.

Erdélyt, mint magyar király kormányozza, Galiczia Magyarországhoz csatoltassék.

22. Soha idegen nyelv ne hozassék be, a felső megyék, Slavonia és Horvátország önügyeikben és levelezéseikben saját nyelvöket használhassák.

Az iskolákban a magyar nyelv taníttassék. Szabad tanrendszer és szabad sajtó.

23. Az ó-hitűeknek szabad vallásgyakorlat biztossíttatik.

25. A király halála után, a trónörökös az országgyűlést 6 hónap alatt köteles összehívni, melyen megkoronáztatván, az alkotmányos esküt leteszi, addig királynak nem tekintetik.

Ezen pontok a magyar nemzet szabadságszeretetének, függetlenségének és önérzetének fényes bizonyítékai, kevés új vívmányt követelnek, miután a magyar törvényhozás az alkotmányos szabadság főbb biztosítékait már századok előtt törvénybe iktatta, nem zárkózott el azonban az újabb kor eszméi előtt sem, mert az 5. pont a király veto-jogát mérsékli és a közvélemény diadalát biztosítja. Nem alapítja ugyan meg a nemzeti hadsereget, de a 14. pont, mely a hadseregnek és a határőrvidéki

katonaságnak a magyar alkotmányrai évenkénti megesketését, a hadseregnél kizárólag magyar tisztek alkalmazását parancsolja, biztosította volna a magyar hadsereg magyar szellemét. A hadügyekben és diplomatiában befolyását biztosítják a 15, 16, 17, 18-ik pontok. Az örökös tartományokkal benső és méltányos viszonyra czéloznak a 9. és 21. pontok, koreszme és a szabadság biztosítéka a 22., mely szabad tanrendszert, sajtószabadságot követel. A lelkiismeret és polgári jogokat biztosítja, a protestánsok és görög nem egyesültek vallásgyakorlatát biztosító 3. és 23 pontok.

Árnyoldalát képezik Erdély egyesítésének, a magyar nyelv alkalmazásának, mellőzése, mindkettő az udvari párt fondorlatának tulajdonítható, a főpapság Erdély egyesítését nem akarta, mert a kalvinista Erdély egyesítése a protestánsok hatalmát megszilárdította volna, a főrendek a magyar nyelvnek törvényhozási és kormányzati nyelvvé emelését ellenzették, mert közülök csak igen kevesen tudtak magyarul, ezek tehát a latin nyelvhez görcsösen ragaszkodtak. Az alkotmány visszaállításáig a gonoszokkal nyílt szakítást tiltotta az eszély, mert a főrendiház 263 tagja közül 124 határozott aulicus volt, a többi német, ingadozott, ha tehát csak 10 németet megszereznek, a főrendiházban a magyar párt kisebbséggé olvad.

Nagy hiánya a 91-iki szabadelvű programnak, a nép politikai jogainak teljes mellőzése, midőn azomban ezen szükkeblüséget határozottan megróvjuk, tekintetbe kell vennünk a helyzetet. A jobbág্যokat követválasztási joggal felruházni nem lehetett, mert a protestánsok

kivételével írni és olvasni igen kevesen tudtak, még a polgárok is a műveltség igen alacsony fokán álltak, az idegen fajok igen vakbuzgók voltak, az urbéri viszonyoknál fogva, a jobbágy földesurátul függött és az ország nagy részét udvarpárti főurak és egyháznagyok birták, ha tehát a cosmopoliták szövetkeznek, a követválasztások által legyőzik a szabadelvű pártot és megőlik Magyarországot. Voltak azonban oly engedmények, a melyet az ország érdekei kockáztatása, a birtokviszonyok megzavarása nélkül meg lehetett és meg kellett volna adni a 10-ed dézsma eltörlését, a 9-ednek országos közvetitesseli megváltását, a nagyobb birtokosoknak a házi adóhoz segély (subsídium) címéni járulását, a nemteleneknek hivatalképességét és mindezt indítványozni kellett volna az ország jogainak biztosítása után. Kétségkívül mindezt 1791-ben nem lehetett volna a főrendiházban keresztül vinni, mert a főrendiház úgy vélekedett, mint Árvármegye követe, ki, midőn a kormány nemesi felkelést és természetnybeni segélyt kért, felkiáltott: »vitam et sanguinem, sed avenam non«, vagyis »életünket és vérünket, de zabot nem.« Ha azonban ez 1791-ben kivihető nem lett volna is, több évi ismételés után sikerülhetett volna.

Lipót a Rendei által követett és fogalmazott királyi kötlevelet azon kijelentéssel, hogy mást, mint Mária Terézia oklevelét nem fogad el, visszaküldte és kijelentette, hogy a koronázást óhajtja és gróf Pálffy Károly kancellárja által az országgyűlés vezéreit értesítette, hogy törvény alakjában kész az alkotmány-biztosítókat nevelni.

A felsőház meghátrált, a követek háza engedett, de

feliratában kijelentette, hogy a királyi ház uralma kölcsönös szerződésben alapul. A kötlevél szerkesztése, az országgyűlés joga, most az egyszer azomban Mária Terézia kötlevelét elfogadja. A kancellár megszámolván a megvett és megvehető felsőházi szolgák számát, azon reményben, hogy ha a kedves, loyális, eszes király a méltóságok és vagyon után vágyó méltóságos bukfenczekkel beszélni fog, az alku gyorsabban és számosabb inasokkal lesz létesíthető, s mert a magyarok megismerve, nem lehetett félni, hogy az országgyűlési nyilatkozatok a már császárnak választott Lipót császár francia ellenes politikájára Németországban kedvezőtlen hatással lesznek: az országgyűlést Pozsonyba tétette át, és igen helyesen is számított, mert az ellenzék naponta fogyott és 4 hónapi küzdelem után októberben az országgyűlés hódolatát a királynak megküldte gróf Károlyi által; tehát ezen capitulációnál ugyanazon két név szerepelt, mint a Szatmárinál, a Pálffy és Károlyi. A pozsonyi olvasztó levegő gyógyhatását annyira megtartotta, hogy az országgyűlés a jelölés mellőzésével a király fiát Sándor herceget kiáltotta ki nádornak, vagyis a kiskorú fiú (18 éves) ellenőrizte apját és mint a helytartótanács elnökének, neki kellett volna a király, esetleg testvére, törvénytelen vagy káros rendeletei ellen tiltakozni. Következő fontos törvények hozattak:

10. Magyarország és kapcsolt részei függnlenségerül a rendek felterjesztésére ő felsége kegyesen elősmerni méltóztatott, hogy ámbár Magyarország és kapcsolt részeinek uralma az 1723: 1., 2-ban megalapított osztrák házi leányági örökösödési rend szerint azon feje-

delmet illeti, ki egyszersmind a megállapított örökösödési terv szerint az osztathatlan és elválaszthatlanul birtoklandó német és Németországon kívüli országok fejedelme. Magyarország és kapcsolt részei mindezek daczára szabad ország, független kormányzattal bir, (ide értve minden törvényhatóságot; vagyis semmi más országnak és népnek alávetve nincs, de önálló alkotmányos ország ennél fogva örökös törvényes koronás királyátul, ő felsége és magyar királyi apostoli királyi utódaitul is az 1715: 5, 1741: 8, 11. törvények rendeletei szerint saját törvényei és szokásai, nem pedig a többi tartományok módja szerint országlandó és kormányzandó.

12. Ő felsége elősmeri, hogy a törvények hozatala, magyarázása és eltörlése, a király és az országgyűlésen törvényesen összejött ország karainak és rendeknek közös joga, mely országgyűlésen kívül nem gyakorolható és kijelenti, hogy az ország ezen jogát épen fenfogja tartani. Az országot nyílt parancsszerű rendeletek által nem fogja kormányozni, a törvénykezést meg nem változtatja, az ítéletek a valláskülömbőség nélkül nevezendő bírák által fognak hozatni, meg nem változtathatók és végrehajtások meg nem akadályozható.

13. Az országgyűlésről, az országgyűlések minden három évben, ha a szükség kívánja előbb is megtartandók, őfelsége gondoskodni fog a karok és rendek szabad megjelenhetéséről és az ország ügyeinek szabad tárgyalhatásáról, a sérelmek minden országgyűlésen megszüntetendők.

11. A helytartótanács a törvények végrehajtására, a törvényteleniségek megakadályozására kellő hatalommal

birjon, a törvénytelen rendeletek ellen őfelségéhez észrevételeit terjessze fel.

16. A magyar nyelvről. Idegen nyelv semminemű ügybe sem hozasson be, az egyetemen és akadémiákon magyarnyelv tanszékek állítatnak fel.

17. A követségeknél az államminiszteriumba magyarok is fognak alkalmaztatni, a külügyek a magyarok meghallgatásával fognak intéztetni.

19. Az adórul, pénzsegélyről és ujonczokrul Ő felsége adót a nemesekre és nemtelenekre sem pénzbe, sem természetményekbe, sem ujonczokban önkényesen kivetni nem fog, sőt ezt országgyűlésen kívül az 1741: 22. és 1715: 6. kivételével szabad ajánlat útján sem fogja követelni. A rendes katonaság fentartására szükségelt adót, egyik országgyűléstől a másikig mindig az országgyűlés határozza meg.

18. A kormányiszékek tagjai (helytartótanács, kamara kancellaria) a törvényekre eskettessenek, az esküszegőt az országgyűlésnek bepanaszolhatja.

66. 1741 törvény értelmébe 6,000 ujonczot ajánlanak.

26. A protestánsok vallás szabadságáról szóló törvények ismételtettek és erősbitettek.

A sónál a kormánypárt szemtelen gazságát bizonyító eset történt, a törvényeket ez időben az ítélő mesterek szerkesztették, az országgyűlés azt határozta, a só ára a legnagyobb szükségbe sem emeltessek *nec in extrema necessitate*, a *nec* helyett azomban az ítélőmester *nonnisi* szót használt, mely *csakis*-t jelent, vagyis e szerint a király a só árát tetszése szerint emelhetette, miu-

tán a szükség nagyságát a király bírálta meg. Ezen egy szó a királynak milliókat jövedelmezett a kerítő kormány sem volt háládatlan, mert a jomadárnak Aradmegyében 50,000 holdat ajándékozott, a zsidóknak a bányavárosok kivételével szabad lakást engedélyeztek.

Az aulicus párt rohamosan szaporodott, mi az országgyűlés küldöttségekből leginkább meglátszott. A kielencz bizottságba ugyanis a királytul függő pap és főrend 84, megyei követ 27, városi követ 16 választatott, tehát még azon esetben is, ha városi követeket a megyei-ekhez számítjuk, 43 követtel szemben állott 84 és pedig országos küldöttségek nevezettek a következő ügyek tárgyalására 1. Közügyi az országgyűlés, helytartóság, örökös főispánság, városok, egészségügy, könyvvizsgálat, közügyi sérelmek tárgyába. 2. Adó: az adófelosztás, kezelés, házipénztár, katona élelmezés és elhelyezési ügyekben. 3 Urbéri szabályozás tárgyában. 4. Közgazdászati, kereskedelmi országos vámügyben, azaz a vámelvek szabályozásáról, az akadályok elmozdításáról, utak, csatornák építéséről, folyók szabályozásáról, gyárakról, kézműiparról, lovakról, selyem ogarakról, mindezeknek országos közalapbuli segélyezéséről. 6. Bányaügyekről. 7. igazságügyről. 7. Irodalmi nevelés az irodalomról, akadémiákról, alapítványokról, ösztöndíjakról, tudós társaságokról, katona intézetről, a magyar nyelv kiműveléséről, a szobrászat és festészetről. 8. Egyházi; az eltörült rendek visszaállításáról, az alapítványok szabályozásáról, a katholicus egyházjavadalmak rendezéséről. 9. A sérelmekről és kívánalmakról.

Az elősoroltakon kívül külön bizottság küldetett ki

a nemtelenek hivatalviselésének és birtokvételek minősítésének tárgyalására. A bizottságok feladata mutatja a szabadelvű párt 91-iki programját és megvilágítja értelmiségek és szabad gondolkozásokat. Botránys hiányt képez azonban a magyar diplomaticai fensőségének és a nemesség közterhekbeni részvételének mellőzése. A bizottságok megalkotásának módozata azonban kettőt bizonyít és pedig először azt, hogy Pozsonyban már a budai szabadelvű nagy többség kisebbségre olvadt és a magyar udvari párt az országgyűlést többségével durván uralta, mert ha a többség kicsiny vagy bizonytalan, miután a theoreticus közjogi fogalmak szerint is a követek háza az országgyűlés fele részét képezte, ennél fogva a küldöttségbe nem 43 megyei és városi követ, de 63 lett volna beválasztandó, továbbá a kitűzött tárgyak kétségkívül helyezik azt, hogy a szabadelvű párt nem tette le a fegyvert, de kisebbségben maradván, kitűzte a jövőben követendő irányt, bizonyítja továbbá azt, hogy az udvari párt a magyar és az európai közhangulattal félve nem merie a szabadelvű kívánalmakat tárgyalni és leszavazni, de a bizottságok alakítása által a jövőre is lehetetlenné akarta tenni a szabadelvű eszmék valószínűsítését, mert a bizottságok vagy semmit sem végeznek, vagy a szabadelvű eszméket elejtik, a szabadelvű többségnek tehát vagy új küldöttségeket kellett volna kinevezni, vagy pedig némely eszméket kiválasztani és a többieket ideiglenesen pihentetni kellett volna.

VII

**Az idegen eszmék és szokások befolyása. A reformatio.
A jezsuiták 1791. hatása.**

Az idegen eszmék 1830-ig igen kevés befolyást gyakoroltak, a szabadság eszmeje Magyarországon erősebb volt, mint Angliát, Belgiumot, Hollandiát, Lengyelországot kivéve, bármely más országban, a három elsőtől nem tanulhattunk, mert távol lévén, velök semmi összeköttetésben sem voltunk, a lengyelektől nem, mert Lengyelország anarchikus, Magyarország pedig monarchikus nemzet volt. Magyarország közszellemére legerősebb befolyást gyakorolt a reformatio, mert a protestáns vallás minden népnél nemzeti jelleggel bírt, alapelvét a jogegyenlőség képezte, összehozta az urral a polgárt és jobbágyot, tagadta a fejedelmek istenkegyelmi jogát, mely mindenütt a kényuralom alapját képezte, kizárt minden ülbefolyást és a családi életre illetékelen befolyást.

A reformatio Németországból került hozzánk, de a németek iránt rokonszeret nem támasztott, mert a császári német zsoldosok az országot erősebben rabolták a töröknél, de különben is Németország kényuralmi állam volt szabadelvüség tekintetben, tehát a németektől nem tanulhattunk. Nagy befolyást gyakoroltak azonban a jezsuiták, ez kétségkívül igen eszes, művelt, ügyes szerzet volt, az iskolákat kezükre kerítették, melyekben a vak engedelmisséget tanítva, a papságból kiölték a függetlenségi érzetet és a római pápa volt szolgáivá, cosmopolitákká lettek, magokhoz rántották a főurakat, kiknek igen tetszett a jezsui-

ták jelszava: »finis sanctificat media, a cél szentesíti az eszközöket«, mit is magokra nézve úgy magyaráztak: »az önérdek minden«, vagyis annak szolgálunk még hazánk ellen is, aki uradalmakkal, pénzzel, méltóságokkal, czimmel jutalmaz. A közművelődés Magyarországon igen sokáig pangott, mi nem csodálható, mert a nemzet és fiai 180 esztendeig létharczot vívtak; akinek tehát maga és nemzete fentartásáért folytonosan küzdeni kell, annak a tanulásra sem kedve, sem ideje; de 1710-től 1848-ig a valódi közművelődés nem is fejlődhetett ki, mert, a protestánsok kivételével, latinul tanították a közjogot, az észjogot, az erkölcsi bölcsészettant, a magyar és világtörténetet hamisítva, elferdítve adták elő, idegen, különösen francia munkákat csak drága pénzen, csempészve lehetett megszerezni. A francziákkal nagy nehézséggel lehetett érintkezni. Mária Terézia alatt azomban már minden megyében akadt egy, sőt kivételesen két ur is, ki nemcsak francziául beszélt, de Voltaire, Rousseau, Montesquieu munkáit is meghozatta és a fiatalságnak kikölcsönözte, bár Magyarországon a könyv olvasó közönség igen gyér, és pedig nem a könyvek drágasága miatt, de azért, mert semmiről sem szeretnek hosszasan gondolkozni, a szóvirágokat, a politikai érzelgést szeretik, eltérő véleményt nem tűnnek, jobban kedvelik a beszélést, mint a tanulmányt. Főleg hárommal foglalkoztak: Verbőczyi tripartitumával, a protestánsok a szentirással, a katolikusok a szentek életével, a megyei választási és országgyűlési gunyiratokkal, ezen verses gunyiratokkal, melyek ugyan sületlen, unalmas művek voltak.

A francziák reánk nem annyira irodalmok, mint szabad

intézményeik, gyalázatos rémtetteik és nagyszerű harci dicsőségeik által hatottak. A társadalmat, a családi életet azonban nagyban és hátrányosan befolyásolták az osztrákok, sajátlag a bécsi udvar szokásai. A magyar társadalom ebben is két részre oszlott. Az oligarchia először is rövidre lenyiratta haját és válig érő fürtös parókát nyomott a fejébe, a haját követte a lovagsizma elvetése, a szakáll és bajusz száműzése, a csatakard, az atilla és magyarnadrág eldobása, a zsiros magyar konyhát német-francziával cserélték fel, az agarászsattal felhagytak, a cigányzene elmaradt, divatba jött a hazard játék minden neme, a nagy családi hintók használata. Öltözék és társadalmi szokások tekintetében az egész világ Párizst majmolta, a vendég-haját a hajporos fehér hajtekercs váltotta fel. Mindez még nem nagy baj lett volna, ha az öltözék eldobását, a magyar nyelv, a hazaszeretet száműzése nem követi, ezen gyalázatos merényletet a főurak kezdték és III. Károlytól József-ig, 70 év lefolyta alatt, a főurak nem csak hogy elfelejtették a magyar nyelvet, de példájok megmételyezte a magyar társadalmat, mert mindazok, kik körökbe jutottak, családokban is uralkodó nyelvvé tették a németet, a kereskedelmi osztály nem érezte a magyar nyelv szükségét, mert legjobb vevőik részint nem tudták a magyar nyelvet, részint, ha törték is a németet, hogy nagy uraknak látszassanak, németül beszéltek, az iparosok hasonló helyzetben voltak, a felföldi ügyvédek nélkülöhettek a magyar nyelvet, mert az iskolában latinul tanultak, latinul perelhettek, a felső táblák latinul fellebbeztek, megyebeli feleikkel németül beszéltek, ha pedig tözsgyökeres magyar urakkal érintkeztek, latinul

leveleztek, az orvosok, gyógyszerészek hasonló okoknál fogva nélkülözhatték a magyar nyelvet, a tót és német vidéki papnak németül gyóntak uri hivei, kiváló alkalmakkor németül szónokolt, felsőségével latinul érintkezett, az anyakönyveket latinul vitte, az iskolában latinul tanult és tanított. A németesítésnek 5 főtelepe volt: Bécs, hol az udvar németül és francziául beszélt, a ministerek (kiknek a magyar kanczellária tényleg csakis kiadó és iktató hivatala volt) németek voltak, a ki tehát magát németül nem tudta megkedvelteni, az sem méltóságot, sem czimet, sem uradalmat nem hozott haza. A második telep volt Pozsony, hol a szegényebb, de összekötetésekkel bíró főurak laktak, Pozsony Bécs külvárosa volt, hol gróf Pálfiak gondosan ápolták a német birodalmi szellemet. Pest városában a német liberiát a polgárság viselte, minden kereskedő, háziur, iparos, zsidó németül beszélt, sőt magyarul nem is tudott, a magyarságot egyedül a királyi hivatalnokok, bírák, ügyvédek, a megyeháza és a rettenetes juratusok képviselték, kiktől minden háziur és polgár rettegett. A harmadik német telep Kassa volt, hol a gróf Csákyak éltették és terjesztették a németséget, Kassán teleltek a vegyes és tót lakosságú urak, a kis grófok, a kamarások és kamarási aspiránsok, ezek mind németül társalogtak és a ki a Csákyak borából ivott, az elfelejtette magyarságát, az ötödik német akadémia Temesvár volt, németek laktak, németek uralták a töröktől visszahódítás óta, központját képezte Temes, Torontál, Krassó megyéknek, melyekből a nemesség és magyarság részben kipusztult, részben birtokait a neeaquistica comissió elrabolta, területét ide-

gen marhahajtsárok, sertés- és bórkereskedők, várépítési földhordók nevetséges olcsó áron szerezték meg, a népesség oláhokból, szerbekből és sváb telepítvényesekből állt. Temesváron tehát aulicus szellem uralkodott, csak arra kellett ügyelni, hogy a szabadság szelleme a vak hiveket meg ne rontsa. Mindezekhez járult még azon körülmény is, hogy Csongrád, Békés, Csanád megyéket hajdan Báthory, utánna Rákóczy birta, utánna gr. Pallavicini, gr. Károlyi és Harukker német pékmester és szállító birták; a nemesség még Báthory idejében kipusztult, a megyékből annyira hiányzott az értelmiség, hogy a megyéből a tisztviselői kar nem volt kitölthető és hogy idegeneket szerezhessenek, a földbirtokosok a szolgabíráknak lakást és haszonélvezetre földeket adtak; e három megye tehát a tisztviselő kar által még sokáig az aulicus párt és grófok hive maradt.

Az 1791. országgyűlés, Magyarország jövőjére és a szabadelvű párt későbbi diadalára nagy hatást gyakorolt, mert a közönség azt hitte, hogy Lipót megijedt, a hatalmas Magyarországnak csak akarni kell és előtte minden hatalom meghajlik. Az országgyűlés a magyarság és szabadság iránti hamvadozó lelkesedést feltámasztotta, a németesedés a nemességnél megállt, és a felső megyék ura fiaikat magyar iskolákba küldték, a felvidéki gyűléseken habár egy része tördelve, de latin helyett magyarul beszélt, az idegen faju városoknak régi magyar érzelme, homeopaticus adagban ugyan feltámadt. A követek meggyőződtek, hogy az aulicus főrendi és egyháznagyok pártja nemcsak királyi, de császári párt, császáriabb a cseh és osztrák inasoknál és királyiabb a királynál.

91-be megtanulták, hogy a nagy urakra a nemzet csakis adókérdésben számíthat, meggyőződtek, hogy a nemzet a császár és király nagy hatalma ellenében, sikerre csak azon esetben számíthat, ha magyar lesz, ha a polgárság és jobbágyok a nemességgel egyesülnek, mi azonban csak az elzáró és nagyrészből igazságtalan és sértő korlátok lerombolása, a kötelék megsimítása után lehetséges, belátták azt, hogy a népnek babonás vakbuzgó hitét, csakis iskolák és pedig magyar iskolák által lehet átalakítani, mindezt programmba nem nyomtatták, de hallottam a régi uraktól és olvastam nagyatyámnak (ki 1790-től 1830-ig Gömörmegye követe és alispánja volt) jegyzeteiből. A 91. törvények annyiba is használtak, hogy a tömegnek főbb kívánalmait kielégítvén, a monarchia eszméje megerősödött, miért azonban a nemzet éppen annyi hálába részesült, mint Mária Terézia megmentéseért. A szabadelvű párt az aulicusok javíthatlanságáért meggyőződve, a megyékre fordította politikáját, mi nagyrészből sikerült, mert 3 papi és néhány a főurak által uralt megye kivételével, a megyék a szabadelvű zászlóhoz csatlakoztak. Az országgyűlésekre számos szegényebb fiatalokat vittek fel, ezek a juratusokkal csatlakozva, elrémitették az alsóházi papokat, a távollevők a városok követeit, az országos főbb bírákat, és csakis ilyen hadi műveletekkel bírtak a követek házában tekintélyes többségre emelkedni és az aulicusok szolgátságát ellensúlyozni, különben ha a szónoklatok, panaszok, tiltakozások, sérelmek terén maradnak, az országot nem képviselő tagok által leszavaztattak volna.

VIII.

**A francia eszmék. Napoleon. A szent alliance.
Az ország tespedése 1827-ig.**

A jeles, az alkotmányos II. Lipóttul Magyarországot a balvégzet 92-ben megfosztotta. A francia eszmék minden műveltebb nemzetnél elterjedtek. Magyarországban kezdetben hódítottak, ezen hangulat azomban a király elfogatása, XVI. Lajos és nejének lefejezése, a rémuralom tömeges gyilkosságai, szemtelen rablásai után megváltozott. Nem tetszett a király és nővére, a királyné lefejeztetése, mert a magyar nemzet minden viszonyok közt monarchikus nemzet volt, egyszer elzárta Zsigmond királyt, de vele fogsága alatt is kellő tisztelettel bánt, csakis egyszer gyilkolta meg egy nyomorult lázadó és rablócsoport, a nagy magyar királynak özvegyét Erzsébetet, ezen rablócsoport azomban kizárólag horvát volt. A francia király lefejezését elítélte mindenki, mert igaz ugyan, hogy Franciaország ellenségeivel fondorkodott, de a gyáva bárgyu ember elfogatása előtt senkit sem bántott, elfogatása után szerencsétlen, rokonszenv nélküli fogoly volt, kiért senki sem lelkesült, ennél fogva a köztársaságot nem veszélyeztette, halála csakis a rémuralmat, a sepredék gazságait fokozta. A francia forradalom kezdetben az emberiségnek, a szabadságnak nagy szolgálatokat tett, mert a francziák mondták ki először a jogegyenlőséget, alapították meg a nemzet többségének felelős kormányát, a sajtószabadságot; ezen tagadhatlan érdemeket azomban későbbben bemocskolták a százezrek

élete és vagyona ellen intézett mérsárlások és rablások. Magyarországon a rémuralom csak egyszer kísértett. A francia eszmék honosítására Martinovics szászvárosi apát, kivetkezett barát és Laczkovics elbocsájtott huszárkapitány, vállalkoztak. Martinovicsot II. József lemergi tanárrá, II. Lipót udvari vegyészszé nevezte, valódi feladatát azonban császári szellemű iratok gyártása képezte, dicsőíti II. Józsefet, ajánlja a királyi eskü megszüntetését, a király által önkényesen behozandó reformokat, a magyarokul 1792-ben ezt mondja: »a magyarok komolyra képtelenek, kedvöket a hosszú bajuszban és zsinórban lelik, a koronához beszédeket tartanak, mintha ez a bolondok esztelenségét értené.« Laczkovics ur volt és kapitány, a Greven-huszárezred részéről az országgyűléshez hazafias folyamodást intézett, ezért elbocsájtották; a hatalom megpuhítására munkát irt, melyben I. Lipótot menti, II. Józsefet dicséri, a Bethlen-Bocskay mozgalmat pártoskodásnak nevezi. Martinovicsot Ferencz király elbocsájtotta. Egyik sem kapott hivatalt. Martinovicsot a francia kormány 1773-ban ügynöknek fogadta, közösen fogtak a jakobinus magyar paradicsom megteremtéséhez. Martinovics a francia abbék könnyelműségével járt el; 116 levelet küldött szét és pedig a szabadelvű párt akkori fejeihez: gróf Illésházy Istvánhoz, Máriássy István gömöri alispán és követhoz, Abafy árvai alispánhoz, Vay József szabolcsi követhoz, gróf Széchenyihez és báró Splényihez. Az elősoroltak elégedetlenek voltak a helyzettel, óhajtották a tüntetést a reformok megkönnyebbítésére, de Dantonnal, Marattal, Robespierrel épen oly kevéssé rokonszenveztek, mint az absolutismus ministerei;

nem bíztak meg a szökött sárgafekete barátban, ki Józsefnek kopója volt, ennél fogva a levelekre nem válaszoltak. 1½ évi működés után a magyar jakobinusok csakis 75 tagot bírtak összetoborzani és pedig 9 urat, 14 hivatalnokot, 7 ügyvédet, 8 egyetemi tanulót, 5 juratust, 4 katolikus, 1 protestáns papot, 3 titkárt, 3 orvost, 3 tanárt, 3 nevelőt, 5 magán titkárt, 1 színészt, 9 iparost. Volt 5 igazgató: Martinovics, Laczkovics, Szentmarjai, Hajnóczy, gróf Zsigray. Az első programot Hajnóczy bocsájtotta ki, ez még a 91-iki szabadelvű programtól csak keveset tért el, a következőkben: 1. a nemesi jogok a parasztokra kiterjesztetnek; 2. a polgárok a törvény előtt egyenlők, az adóhoz mindenki aránylag járul; 3. a jobbágyság uraikkal szabadon szerződnek; 4. a papi jószág és 10-ed elvétetik; ez szabad, de tisztán reform-programm volt. 1794-ben adta ki Martinovics a forradalmi programot.

1. Köztársaság. 2. Országgyűlés 2 házbul, a nemesek és nemtelenek képviselőiből. 3. A parasztok bérletet fizetnek. 4. Általános adómentesség. 5. A papi jószágok elkobzása. 6. Az ország szükséglete az állami és papi birtokokból és vámokból fizettetik.

A közönség izgatására, 3 kátét bocsájtottak közre, az első így kezdődik: 1. Mi vagyte? Barom. 2. Ki barma? A császár barma és ily hangon megy tovább a 2-ik. Embert halállal semmi hatalom sem sujthat, mi a törvény? a nép akarata. A nép a monarchia alatt, a királyok boldogságaért munkálkodik, maga nyomorúságban teng. Vagy-e különbség az igavonó marhák és barmok közt? épen semmi, a miképen hajtja az ur az igás barmokat, a királyok és főrendek épen úgy hajtják, kény-

szerítik jobbágyaikat a magok kényére, a felzendülés a szolgaság határa, a szabadság kezdete, a nép nemzetgyűlést választ az erőszakos uralkodók megbüntetésére, mit kell cselekedni az erőszakos uralkodókkal, mindenkinek el kell veszni a szabad nemzet megmaradásáért, a felzendülés Franciaország és Helvétia kivételével mindenütt indokolva van. A felzendülés után köztársaságot kell felállítani. Vagyon-e egy nemzetnek jussa, hogy a királyokat a trónról letaszítsa? A nemzetnek nem csak jussa van, de tartozik is azt megcselekedni, ez a cselekedet azonban akkor szükséges, ha a királyok rosszak és erőszakosan uralkodók és nem akkor, ha a királyok igazságosak, bölcsék és jók, ha a királyok jók, a királyi igazgatásnak sistemája, mely természet szerint mérges és vétkes, maga mérgét a mi fejünkre önti.

Mai fogalmak szerint Martinovicsot és társait csakis súlyos sajtóvétségbe lehetne elmarasztalni, nem pedig mint hűtleneket és felségsértőket, mert egyenesen, sem a magyar királyt és királyságot, sem Magyarországot meg nem támadták, sem nyilvánosan a kátét fel nem olvasták, az egész mozgalom veszedelmes nem volt, mert 1 és fél év alatt mindössze 75 igénytelen polgárt tudtak szerezni. Az udvari párt azonban reá akart ijeszteni a szabadelvűekre, nyomást gyakoroltak az engedelmes királyi és hétszemélyes táblára, Sándor főherczeg a halálra ítéltékért kegyelmet kért, a király 6-nak nem kegyelmezett, Martinovics, Laczkovics, gr. Zsigray, Hajnóczy, Szentmárjai és Szolártsik Budán a vérmezőn lefejeztettek, a többiek elzárattak.

A királyok és francia nemzet hosszú harcza meg-

kezdődött, miután azonban a francziák nem csak királyokat fejezték le, de a társadalmi rendet, a személy, a birtok szentségét is eltiporták és Franciaország a sepredek és egy bitang csoport önkénye alá került, a veres sipkás hóhéroknak a valódi szabadelvűek hátat fordítottak, a magyar szabadelvűek is támogatták az először támadó, de vereségei után folytonosan támadott Ferencz királyt. Napoleon uralmával sem változott a helyzet, mert Franciaország megszűnt alkotmányos állam lenni, hódító háboruiban a népeknek szabadságot ígért, de győzelme után egyiknek sem adott, a világalomra törekedett, midőn győzhetlen hadseregével Ferencz királyt tönkre verve, a Ferencz király örökös tartományait elfoglalva. Ferencz Erdélybe futott, Napoleon kiáltványt bocsájtott ki, melyben a magyar nemzetet Rákoson tartandó országgyűlésre és saját fiaibul magyar király választásra hívta fel. Ez azonban csakis politikai fogás volt, mert a kiáltványnak hatását nem várva be, Ferencz királylyal békét kötött.

Ezen kecsesítő felhívás az idő rövidségétől eltekintve, azért sem gyujtott, mert az egész országban sem népszerű, sem észbeli tehetsége, hadászati tudománya által társai közül kimagasló egyén nem volt egy sem, sőt a főrendek közül magyarul is igen kevesen beszéltek, a papok és növendékeik, a német főrendek gyűlöltek a francziákat és a szabad eszméket, de Napoleon komolyan a magyar királyságot nem is akarta, a nagy kényur a kosárt nem tűrte, nemzeti kétélyeket nem ismert, az engedetlenséget nem tűrte, ha tehát a magyar királyságot akarta volna, egyszerűen királyt nevez és ezt kiáltványában a nemzettel tudatja. A szabadelvű párt vezetői tehát

igen okosan cselekedtek, midőn egy remek délibáb által nem hagyták magokat elragadtatni.

A szabadelvű magyar párt már az 1791. országgyűlés feloszlásakor kisebbségben volt, ezen kisebbség szemben a francziákkal és koreszméivel nem apadt, de nőtt, mert a városok a tárnokság és kinestár nyomása alatt szabad és magyar érzelmeiket levetkezték, a német-magyar főrendek Napoleont még a szabadság harczosának tekintették és gyűlölték. A főpapok remegtek kincseikért és magyar érzelmekkel még azok sem birtak, kik a porbul csuszva a magasra emelkedve, a magyaron kívül más előnyelvét nem beszéltek. Ezen két osztály tehát Ferencz császárhoz, sőt az osztrák kényuralomhoz is ragaszkodott. A szabadelvű párt a franczia háboru előnyeit nem használhatta fel, mert a főrendek, egyháznagyok, a távollévők követei, a főispánok, városi követek 300-an voltak, a szabadelvű magyar párt pedig 43 megye követéből és néhány főrendből, vagyis összesen 100 tagból állt, tehát még a követek házában sem birt többséggel. A nemzeti eszméket azomban teljesen lábbal tiporni nem merték, mert a folytonosan megvert császár a katona és adószaporitást hetekig sem nélkülözhetette, ha tehát a követek a szónoklatok árját megereszti, ez holnapokig is elhuzhatta volna az ügyet, mialatt Napoleon Bécsben köszöntette volna Ferenczet. Az ellenzék a magyar nyelvre nagy súlyt fektetett, mert a nemzeti nyelv felségének elösmerése, első főfeltétele az ország államiságának, ragasz a különböző fajok közt, a szabadelvű párt már 91-ben belátta, hogy a nemes Magyarország még fél tartományi állásának megvédésére is elégtelen, számított tehát a

népre, ennélfogva a nemesség vezetői komolyan gondolkozott a kiváltságos jogtalanság mérsékléséről, midőn azonban a valódi szabadelvűség terére akartak lépni, meg kellett gondolnia azt is, hogy Magyarország neve ugyan magyar, de a leggazdagabb osztály német, dus főpapsága római és cosmopolita, városai németek, a lakosságnak csak fele magyar, királya és uralkodója német, culturája latin, hadserege, kereskedelme német, ha a magyar nemesség a polgári jogokat a néppel, melynek többsége idegen nyelvű, megosztja, Magyarország megőrizheti-e magyarságát és államiságát? midőn azt a német hagyományok századok óta ostromolják és a főnemesség, mely az ország nagy részét birja, az ellenséges táborban dőzsöl. Midőn ezt meggondolta, belátta azt, hogy e hazában mindenek előtt a magyarság hatalmát, befolyását, számát kell biztosítani.

A magyar nyelv tárgyában következő törvények hoztattak 1792. 7. A magyar nyelv minden iskolában taníttassék ezentul, lassankint hivatalokban csak azok alkalmaztassanak, kik a magyar nyelv tudását iskola bizonyítványokkal igazolják. 9. A rendes magyar és a határőri ezredeknél magyar tisztek alkalmaztassanak.

1807. 10. A királyhoz küldendő feliratok magyarul és latin fordítással küldessenek. A törvényhatóságok a cancelláriához hasonlóul irnak.

A megyék a helytartósággal magyarul levelezhetnek, ezeknek a helytartóság magyarul felel.

A bíróságoknál a perlekedés magyar, a királyi tábla azonban még most nem köteles magyarul itélni

Kétséggkívül 35 év alatt a magyar nemzet a nemzeti

nyelv terén is keveset haladt, ezt azomban nem a szabadelvű ellenzék tunyaságának és félénkségének, nem is a király ellenszenvének és konokságának tulajdonítható, mert a császári ház soha sem rajongott ugyan a magyar nyelvért, de ha az alkotmány valóditása vagy a magyar nyelv közt kellett választani, mindig a magyar nyelvnek adott előnyt, mert ezt az ország főtényezői, a főrendek és papság is elleneztek. A nemzeti nyelvérti lelkesedés 8 év alatt nagyon elcsendesedett, a cancellária helytartóság, a hétszemélyes, a királyi kerületi táblák szokásbul és tunyaságbul nehezen váltak meg a latin nyelvtül, az egyetem, a katolikus akadémiák és gimnáziumok a római kámzsásoktul függtek, a tanszékek többségén szerzetesek tanítottak, kiket főnökeik felelőség nélkül berendelhettek, a világi tanárokat megfenyíteni nem lehetett, mert ezek kizárólag püspökeiktül, a helytartóságtul, a királytul függtek, amiért tehát a magyar nyelv ily botrányosan haladt, ezért a nemzet előtti nem Ferencz király, nem német mesterei, nem a magyar cancellárok felelősek, de a magyar nevet negélyező udvari párt, mely a nemzet kívánczalmait még a nyelv terén is megnyirbálva bocsájtotta Bécsbe. 1812. A szabadelvű párt a magyar nyelvben haladni akart, a felsőház sem ellenkezett, kívánták a törvények magyar szerkesztését, a helytartóság nyelvének 3 év utáni magyarságát, 1815-tül kezdve az iskolákban a magyarító tanítás behozatalát. A király azomban a pénzsilányítás tárgyabani támadásért felgerjedve, az aulikusok tanácsára a nemzet jogos akaratát visszautasította.

A sérelmek orvoslásának követelése és a király általi mellőzése szokássá vált, mi azomban a jó egyetértést

nem zavarta; 1807-ben azonban a király az országgyűlési szólásszabadságot sértette meg. Az országgyűlésen ugyanis felvetett azon kérdés, vajon egyesek a meghatározott adón kívül a királynak nagyobb összeget ajánlhatnak-e? ezt Ulászló törvénye erős büntetés terhe alatt tiltotta; ugyanekkor tárgyalatott a sérelmek kérdése, melyek orvoslását a király megígérte, de soha sem teljesítette; mindkét kérdésben báró Vay Miklós tábornok hazafiasan, erélyesen nyilatkozott a felső házban. A király ezért a bárót tábornoki állásátul megfosztotta. A követek háza ezen felháborodott és a királyhoz feliratot szerkesztett, melyben megilletődésöket fejezte ki; az okos főherczeg, nádor József főherczeg azonban a viták alatt a királynál közbenjárt és a tábornok visszahelyezését kieszközölte. Az ügy ezáltal tárgytalanná vált és a követek háza a nádorra bízta a felirat átadását vagy visszatartását; az eszes nádor, ki a törvény embere és jó hazafi is volt, a feliratot a királylyal közölte, a királynak adóra, katonára, a nemesi felkelésre égető szüksége volt, mind ezt egy kényuralmi tüntetésért nem kockáztathatta; biztosította tehát a rendeket, hogy ilyesmi többé történni nem fog.

A sérelmi viták a magyar törvényhozásban századok óta szerepeltek. Miután a sérelmeket ma kevesen ösmerik, meg kell világítanom: sérelemnek tekintett minden, a király vagy kormányhatóságok által elkövetett törvénysértő rendelet, parancsolat vagy cselekvény, ezek több száz évekre terjedő sorozatában első helyet foglaltak el az ország közjogának megsértései, másodikat az törvényhatóságok jogainak megsértése, harmadikat az

egyes polgárok jogainak megsértése ; aki azomban sértve érezte magát, annak első sorban a megyét kellett sérelmi kérvényének az országgyűléshez felterjesztésére megkérni, visszautasítás esetében saját személyében is folymodhatott. Ezen törvényhatósági és egyes beadványok először is a sérelmi küldöttség által tárgyalattak és csakis akkor soroztattak a sérelmek közé, ha az országgyűlés által elfogadtattak, ez azonban könnyen ment. Ferencz király idejében azomban már a sérelmek nagy része elavult, főhelyet foglalt el a deperditának nevezett sérelem, mely is állott azon fuvarok, termesztvények, élelmezések árából, melyeket az adóbani betudás czime alatt sarczoltak a néptől. Ez már 1807-ben 30 millió forintot tett, az országgyűlés mindég sürgette, Ferencz király azomban soha sem adhatott semmit, mert a III. Károly-féle petrezselyem gazdálkodás az udvarnál még mindig divott.

A folytonos védelmi háboruk igen sokba kerültek, Ausztria államadóssága II. Lipót óta 327 millióval növekedett, a fedezetnélküli kényszer forgalmu fekete bankó 1,000 millió forintot ett.

A szabadelvü párt 81—2. országgyűlésen erősen felszólalt a jog és tulajdon mellett. Ferencz király az 1060 millió bankjegy értékét 212 millióra leszállította és a régi leszállított bankjegyeknek uj, hasonló fedezet nélküli bankjegyekkelic kicserélését rendelte el, az ily művelletet a magán életben bünös csödnec nevezik, külömben az első feltaláló érdeme nem a császár és királyé és kormányae, mert a francia köztársaság megelőzőleg hasonlóan járt el, leszállították a rézpénz értékét is, 30

krajczárrul 6 krajczárra, ezen régi nagytallér nagyságu rézgarasokat Zichy pénzügyminiszterül a bécsiek zitserlinek nevezték el és még a 40-es években is forgalomba voltak. Magyarországot ezen sérelem közjogilag és anyagilag egyenlően sértette, mert a pénznem és a pénzérték meghatározás a nemzet és király közös joga volt. Magyarország a fekete bankjegyet nem fogadta el, sőt meg sem kérdeztet, nem ellenezte, mert a király midőn kibocsájtotta a bankjegy értékét császári és királyi szavával biztosította, a király rendelete a múlt század kötelezvényeire is kiterjeszkedett, midőn még a bankjegyeket nem is ismerték, az ily rendelet a nyílt parancsok jellegével bírt, melyek ellen az országot II. Lipót és Ferencz esküvel biztosították, anyagilag is nagyban különbözött Magyarország és Ausztria helyezete, mert Ausztriának kereskedelme és ipara ki volt fejlődve, a pénzt sokszor megforgatták, a forgalom általi nagy nyereség a tőkét annyira sokszorozta, hogy a kereskedő, gyáros, iparos a tőkéjéből semmit sem veszített, Ausztriának nyitva állt a világ, ellenben a magyar termények csak Ausztrián keresztül juthattak a külföldre, és midőn a magyar határt átlépték, a magyar király és osztrák császár által kettősen irgalmatlanul megvámoltattak. A kereskedelem és ipar, a hitel az utak hiánya miatt, élénk nem lehetett, az ur és paraszt eddig nem látott kincseket, bizva a király biztosításába, ládába raktak, vagy kikölcsönöztek, Magyarországra tehát a forgalom által a pénz nem szaporodván, a devalvatio a törzsértéket támadta meg, mi egy országra, melyben a pénztőke, különben is kevés volt, rombolóan hatott. Ezen országgyűlést már a nagytehetségű szónok,

a fiatal Nagy Pál vezette, a pénzérdek lehangolta még az aulicus főrendeket is. A feliratokkal győzni nem lehetett, a király akaratát megpuhítani csak az által lehetett volna, ha az országgyűlés az adót megtagadja, a nyílt parancs végrehajtásául a megyéket eltiltja a kancellárt feleletre vonását elhatározza, a szabadelvű párt azonban meghátrált, az adót megszavazta. A király, az adó megszavaztatván, a nemzet minden kíváncsimait visszautasította a pénzjegyek és tartozékai tárgyában kiadott rendeletét királyi parancscsal végrehajatta.

Az európai helyzet e pár év alatt teljesen megváltozott. Napoleon Oroszország ellen eszelős hadjáratot indított, a győzhetetlen francia hadsereget megdermesztette a hideg, eltörpítette az éhség, elpusztította az oroszok hazafias hadserege; Napoleon eszeveszetten futott a fagy hazájából, a hős ingadozását látva, az eltiprott fejedelmek mind kezet fogtak ellene, legyőzték, a császári trónt összetörték, mindenik visszanyerte tartományait, az elűzött Bourbonok fejét, XVIII. Lajost Franciaország trónjára visszahelyezték. Napoleon bukás egyszersemint az európai szabadelvűség bukása is volt, mert Napoleon ugyan Franciaországban a szabadságot nem türte, de Olaszországot mostoha fia, Beauharnai Jenő herceg és sógora Murat Joachim simán és kiméletesen korányozták, a lengyelek a varsói herczegségben szabadon éltek, Napoleon minden nemzettel kaczerkodott, a megmaradt és leszállított fejedelmek népeiket nem bánthatták, mert nem tudván, hogy a falánk oroszán mikor nyújtja ki körmeit, népeiket nem nélkülözhatték, Napoleon bukása után azonban a szabadságot, a népjogot, a kegyelmet

szótárokból kitörültek. A három győztes: a z osztrák császár, az orosz czár, a porosz király szent szövetséget kötöttek, melyben nyíltan birodalmaik területi épségét, titokban azomban a szabad eszmék megsemmisítését is kötelezték. Anglia nem birt a szárazon, csekély száraz hadsereggel rendelkezett, de különben is mindig a hatalmasokkal tartott, a népekkel csak akkor fogott kezét, midőn szabadságokat magok kivívták és Anglia barátságát kedvező kereskedelmi előnyökkel megfizethették. — Franciaországban a Bourbonokkal visszatért a kivándorolt udvari nemesség és papság, ezen urak sem nem tanultak, sem nem felejtettek, azt hívék a királyság a Versaillesi nap megújulása, az új nemzedék épen oly szolgálai mint a régi, a forradalmat csakis a söpredék csinálta, a polgárságot és népet vallási szertartások, vakbuzgó szónoklatok, buta tanítások által ismét barommá lehet aljasítani, lenézték a sajtó befolyását, mely Napoleon nyomása daczára óriássá nevededett, nem bocsájtották meg a népnek botlásait, sőt bűneit, mert a köztársasági kormányzatot a Napoleon uralmat bitorlásnak, a köztársasági kormányférfiakat közönséges kalandornak, Napoleont közönséges, de szerencsés vasgyurónak tekintették, ki nemcsak az ország fővárosát, de saját szabadságát is elvesztette, azt hitték, hogy a polgárság és nép elfogja felejtetni a 30 éves hadi dicsőség emlékét, és boldognak érzendi magát, ha a szabadság és dicsőség kárpótlásául, a papok segítségével biztosan a menyországba jut, ha a dicső fejedelmek a francia király, és a nemeség kedvéért, kegyelmesen nyugalomba hagyja a francia nemzetet, a rendőrség a birtokot a sepredéktől megfogja

őrizni. De ezenkívül biztak régi imádottaikba a három hatalmas kényurbra, hogy ha a francia nép megtalálna örülni, seregeivel a kényszer-zubbonyt reá fogja huzatni. A helyzetet a visszatérő nemesség és XVIII. Lajos az eszes király uralta, a király belátta a Bourbon kényuralom lehetlenségét, ennél fogva korlátolt alkotmány adott.

A szent alliance kormányai a szabadság maradványai kiirtásában nemes versenyre keltek. A három közül a legokosabb és leghatalmasabb, Sándor orosz czár a keresztes hadjárat vezérségére nem vágyott, sőt a lengyeleknek alkotmányt is adott, mert Konstantinápoly és az európai török tartományok uralma után vágyott; célját biztosan csak úgy vélte elérhetni, ha, szemben a törökkel, a szabadság eszméjét hirdeti, ha a nemzetiségi eszméket lánggra gyújtja és midőn ezen ádáz küzdelem a törököt meggyengíti, torkon ragadja és a szövetségek nélküli török nemzetet az élők sorából kitörli. Az egyszerű háboru még ezen korban alig sikerült volna, mert ha Törökországban a kereszténység nyugodtan marad, a léteért küzdő, vallásáért rajongó török nép nagy erőt fejthetett volna ki, Konstantinápoly meghódítása nagy tengeri erőt igényelt, mivel az orosz czár nem bírta, a Napoleontuli félelem megszűnván, az alkotmányos Anglia, melylyel titkos politikát üzni nem lehetett, Törökország felosztásába, Konstantinápoly elfoglalásába nem egyezett volna. A politikai lázító aknamunka azomban kétségkívüli sikerrel biztatott, mert az aldunai török tartományokban a fejtelenség, a belviszály ezer esztendő óta divatozott. A gyengébb fejedelem vagy lázadó csoport Bulgáriában, Boszniában, Szerbiában, Moldvában, Oláhországban a

görög császárhoz folyamodott, midőn a magyar állam nagy hatalmassága alakult Görögország ellen Magyarország hűbéresévé ajánlkoztak. Magyarország alatt helyzetük kedvező volt, mert Magyarország őket minden kül-ellenségek ellen megvédte, belügyeiket saját fejedelmeik alatt függetlenül kezelték, de ekkor sem nyugodtak, mert időnként a moldvaiak és oláhok Lengyelországhoz, a bosnyákok Velenczéhez folyamodtak, a törökök bejövetele óta néha nyíltan, leginkább azomban titokba a törökökkel szöveteztek. Mindenkor megbízhatlan hűbéresek voltak, a nemzetiségi mozgalom Ausztriát és Magyarországot is veszélyeztette, a helyke miniszterelnök herczeg Metternich azomban a császárt kárpótolva látta, Magyarország beolvasztásával a császár német és olasz uralma által. A porosz király a szereplésre nem vágyott, mert a napoleoni háborúk alatt legtöbbet szenvedett, közönyösen nézte a két jó barát fészkelődését, erőt gyűjtött.

Ferencz császár és király bizalmát herczeg Metternich bírta, ügyes, fürge, sima német, az abszolútizmus hagyományainak keresztes vitéze, a Habsburg-ház régi politikájának végezetjét Németországnak a család jogara alatti egyesítése, Olaszországnak tényleges és politikai uralma Magyarországnak a német császárságbani beolvasztása képezte. Az első megakadályozta a reformáció és Bourbonok, a másodikat a francziák, az olaszok dühös német gyűlölete, a harmadikat a magyarok vitézsége, szabadság szeretete és szívóssága, vagyis a kényuralmi hódításokat a szabadság szelleme semmisítette meg. A minisz'er Ausztria főlényének emelésére, az angolok megijesztésére mint a szentszövetség megbízottja tervei vég-

rehajtója kívánt fellépni, 820-ban tehát Laibachban kongresszust tartottak, melyben Anglia és Franciaország gyenge ellenzésével a nyughatatlan olaszok megfélemezésével Ausztriát bizta meg. Ausztria választhatott Olaszország és Magyarország között, Magyarországon azonban csend és rend uralkodott, a szolgálati auliciusok jelentései és jelleme után Magyarországot rothadt almának tekintette, mely egyszerü érintésre is leesik. Olaszországban azonban a titkos társulatok, a szabaddkőmivesek, a carbonarik a heves vérü népet erősen izgatták, a nápolyi király kegyetlenkedett, Austria és az osztrák herczegek ott és úgy vették fel a kényuralom fonalát, mint mikor az uralmat elvesztették.

1821-ben az osztrák hadsereg Nápolyba bevonult, az alkotmányt felfüggesztette. A magyar alkotmány elleni merényletet Bécsben már a laibachi congressus után elhatározták; József főherczeg azonban, kit 1796-ban választottak nádornak, ki becsületes, okos ember, Magyarország és az alkotmány hive volt, testvére, Ferencz királynál mindent elkövetett a merénylet megghiusítására. A végrehajtási módozatot a helytartó-tanács visszautasította, herczeg Koháry cancellár végnapjait nem akarta hazaárulással beszennyezni, a merényletnél meg akarták a külalakot tartani, az ellenszegülő Koháry herczeg cancellárt Metternich herczeg sem el nem csapta, sem nem nyugdijazta, de kerestek egy magyar hazaárulót és megtalálták az alkanczellár, gróf Almásy Ignác személyében, előlegesen Metternich megígérte neki a herczegi czimet (mi ugyan elmaradt). Ferencz augusztus 12-én kelt és gróf Almásy Ignác által ellenjegyzett rendeletében az

eddig bankóban kivetett adót 500,000 levonásával ezüstre vagyis 140 százalékkal magasabbra emelte, 28,000 ujoncznak, mint az 1802-ben megajánlott ujonczok ki nem állított hátralékának kiállítását elrendelte és úgy az adónak behajtását, mint az ujonczoknak kiállítását a megyéknek megparancsolta. A pénzre Austriának szüksége volt, de az ujonczokra nem. A herczeg igen jól tudta azt, hogy az országgyűlés akkori szervezetében mindent kivihet, nem nyílt czélért lépett tehát a törvénysértés terére, de azért, hogy a magyar nemzet tettelegesen ellenszegüljön és akkor ezen ürügy alatt az alkotmányt eltörölje és Austriába bekeblezze; de a régi táblabíráknak is volt eszük és a csapdába nem szaladtak be

A megyék nagy többsége az engedelmességet megtagadta és felirt a királyhoz, vakon csak Békésmegye engedelmeskedett. Az erkölcsi teljes ellenszegülést 9 megye kezdte meg: Bars, Nyitra, Zala, Nógrád, Gömör, Zemplén, Sopron, Komárom, Vas, csatlakozott még 6 megye. Ezen 15 megye nemcsak tiltakozott az alkotmánysértés ellen, de a főispáni rendeleteket megsemmisítette és a tisztikart a rendelet végrehajtásául eltiltotta. Nógrád, Zemplén és Bars megyékben a tisztikar lemondott és az ügyek kezelésére bizottságot neveztek, a főispánok kivétel nélkül a császári aulicus gárdához csatlakoztak.

Az ellenszegülők megfenyítésére királyi biztosok küldettek katonai segédlettel; a történelem következő árulokat sorol fel: gróf Cziráký Antal, báró Wenkheim József, gróf Amade Ferencz, báró Eötvös Ignác, báró Malonyay, Lónyay Gábor és Almásy Józsefet. Nyitrában Eötvös az alispánt és egy szolgabírókat megvasaltatott, Lónyay Zem-

plénben az összes tisztikart 24 órára börtönbe záratta. A szokásos tiltakozások nem illettek be a képzelgő államférfi politikájának keretébe, és pedig annyival inkább nem, mert a jeles főherczeg nádor, királyi bátyját a magyarok alkotmányos hűségéről előre biztosította, a banda magyar feje Almásy Ignác alkanczellár, kit a király a merénylet alatti kormányzattal megbízott, Németh József állami főügyésznek, az ellenkező 15 megye alispánjainak és szónokló vezér-szónokainak hűtlenségi perbe fogását parancsolta, Németh az engedelmességet megtagadta, és engedetlenségét a törvények hiányával indokolta. A király hatalmát dobta a mérlegbe, és az engedetlen államügyészt Bécsbe maga elé rendelte, nyersen megtámadta latinul, »hogymert ön királyi parancsom ellen cselekedni, most személyesen hallja akaratomat, ezennel megparancsolom, hogy a lázadó megyei vezéreket azonnal perbe fogja«. Németh: nem tehetem, mert nincsen törvény, melyre a keresetet alapíthassam«, a király: kell lenni, keressen rá törvényt, — felséges uram én a törvényeket ösmerem, törvény erre nincs, keresetet nem indíthatok, erre a király szó nélkül elbocsátotta. A király elé idézés Ferencz alatt jött divatba, sokszor igen nevetséges jeleneteket idézett elő, Ferencz egy gazdag ellenzéki nemest, (nevét elfelejtettem) a királyi szó meghallgatására maga elé idézett, a helyet azomban kifelejtették. A nemes ur gazdag ember volt, idejével szabadon rendelkezett, befogatott 4 ökröt, s felcammogott Budára, beállított a városi bíróhoz, kérdezte: »hol lakik a király?« A bíró kijelentette, hogy itt nem lakik, erre a városbírótól hivatalos pecsét alatt kivette, hogy a ki-

rályt Budán kereste, de nem találta, innen elment Székesfehérvárra, Esztergomba, Visegrádra, mindenütt kereste a királyt, a bizonyítványt hűségesen kivette és hazafelé fordította a szekér rudját, a főispán megkérdezte, mikor megy a királyhoz? voltam kedves öcsém uram, de nem találtam, ez lehetetlen, de igen és úgy van, kiszedte a bizonyítványokat, de hiszen uram bátyám is tudja, hogy ő felsége a bécsi várba lakik, azt tudom, hogy az osztrák császár Bécsbe lakik, de vele semmi közöm, engemet a magyar király rendelt magához, megkerestem a magyar királyok minden rezidentiáját, itt vannak legalis testimoniumaim placeat elolvasni, hogy nem találtam, nem tehetek róla. Egyszer Ferencz király Fáyt ellenzéki követet és alispánt rendelte magához, a király Fáyt hangosan és haragosan megdorgálta, Fáy komolyan, de hidegen végig hallgatta, midőn a császár elhallgatott meghajtván magát ezt mondá: Eier Majestät nix deuts, a király emosolyodván, szidását nem magyarázta meg és elbocsájtotta, Fáy csak másoktól tudta meg, hogy a király hazafiságáért szidta meg. Európa szárazán még egy szabad nép lélegzett a spanyol, ezt is össze kellett tiporni. Ferencz császár Veronába kongresszust hitt össze, melyben a spanyolok lenyűgözésével Franciaországot bizta meg. Angouleme herczeg fővezér VII. Ferdinánd kényuralmát helyreállította. A vihar jelei azomban az általános kényuralom dacára mutatkoztak, Manuel követet a francia kamara egy évre kizárta és a kamarából csendőrökkel vitette ki. Sardiniába oskolába csak az járhatott, kinek apja 600 frank évi jövedelmet kimutatott. 824-ben az eszes és tartózkodó XVIII. Lajos meghalván, a francia trónra a szeles

vakbuzgó X. Károly lépett, a kamarában ugyan a szabadelvűek 11-re olvadtak, de a szabadság hivei, kik a szabadelvű nevet a restauratio alatt vették fel, az országban milliókkal szaporodtak, titkos társulatok alakultak az olaszok, spanyolok, francziák közt, különböző társulatok az európai szabadság érdekében szövetkeztek, a veszedelmes akna nagyban készült, az osztrák Bramarbas létezését tudta, de nem birta felfedezni. Károly király trónralépte az európai politikában nagy változást idézett elő. Sándor cár meggyőződött, hogy Franciaország sebeit kiheverte és ismét a régi hatalmas állam, melylyel az európai változásoknál számolni kell, Poroszországhoz családi kötelékek, a régi fegyverbarátság fűzték, érdekeinek jobban megfelelt a porosz királytul vezetett Németország, megújította tehát a melegebb érintkezést Poroszországgal, melyet az osztrák barátkozás kellemetlenül érintett. X. Károlyhoz fordult és leendő török hódításai kárpótlásául megkínálta Belgiummal, a Rajna egy részével, ez a francziáknak kétszeresen tetszett, mert Belgium után a francziák még a forradalom előtt epedtek, mert Belgium a szabadelvűség fészket képezte. Belgium meghódítása tehát részben kielégíti a francia nemzet hiuságát, részben a királyi kormánynak alkalmat nyújt a szabadelvű, sőt forradalmi központ szétrobbantására. X. Károlynak tehát tetszett az orosz szövetség. A dolyfős Metternich herczeg, ki magát az európai diplomatia Napeleonjának tartotta, azt vette észre, hogy Ausztria teljesen el van szigetelve, mellőzésével háta megett szövetségek, tervek alakulnak, a szabadelvűek gyűlölik, társai kicsinylik, a szabadelvűség a millióknál nagyban terjed, Olaszországot csakis a birodalom erejé-

nek teljes megfeszítésével tarthatja, a német birodalom osztrák eszméje foszlófélben van, a felcseperedett protestans Poroszország Németországban erősebb a római pápa szövetségesénél, az absolutismus keresztes vitézénél. Az orosz-francia szövetség által Törökország meghódítása időkérdés. A török hódítás által óriási hatalommá fejlődött orosz ellenében Galicziát meg nem védheti, Magyarország birtoklása kétséges. A német politika kis Napoleonja látva a veszélyt, az absolutismus lejtőjén megállt és megbánást színelve, az országgyűlést 825-ben összehívatta, ez volt az indok és Magyarország állami önállását a jó hazafiak erélyén kívül ennek köszönheti.

Magyarország 808-tul kezdve erősen hanyatlott. Az országgyűlés a devaluatio tárgyában meghátrált, 815-ben az ujonczokat és adót már a király főrendi értekezlet által szavaztatta meg, bár az országgyűlés összehívását és megtartását semmi sem akadályozta. 13 évig a király országgyűlés nélkül uralkodott. A megyék és városok tisztválasztását teljesen mellőzték. Az Almásy merényletnél Békés és a Bánáti megyék a királyi rendeletet szó nélkül teljesítették, de a többi megyék közül is csak 14 megye tiltotta el a királyi rendelet végrehajtását, a világrendítő francia eszmék daczára, a szabadelvű párt 91 óta megfogyott, mert 91-be József kényuralma ellen az egész ország felállott, sőt hazafiságukkal még az udvapártiak is tüntettek. Ferencz merénylete ellen ugyan felirt a magyar helytartótanács, a kancellár félrevonult, felirt majdnem minden megye, de az adót és katonát mindenik behajtatta, és a hazaárulóknak a társadalom nem mutatott ajtót.

Kétséggel ezen század első negyedében a hazafiság, a politikai merészség, a magyar önérték úgy a közéletben, mint a társadalomban megrendült. Az ország a magyarságot biztosító törvényeket, bár minden más szabad eszmét mellőzött, nem bírta végrehajtani, a magyar öltözék 10 év múlva eltűnt, bár a női öltözék izléstelen és szemtelen volt, a komolyabb könyvek olvasását, a nevezetesebb kérdések tanulmányozását a magyar közönség ma sem szereti, mert ma is alig van megye, a városokat oda számítva, a melyben 3 magán-könyvtár van, e század elején még kevesebb volt, a 790-iki korszak ifjúságának műveltebb része szívesen foglalkozott a vakbuzgósággal, kényuralmat, a nemességet gúnyoló irodalommal, a rémuralom, az Isten száműzése, a forradalmi örület a francziák népszerűségét lehűtötte. A rokonszenvet azonban Napoleon dicső hadjáratai ismét feltámasztották, a magyar mindig hősiessé nemzett volt, a hadi tudományt és vitézséget tehát mindenkor és mindenkébe nagyra becsülte. Az ország azonban a napoleoni hálványozásban is két részre szakadt, az ország kénytelen-kelletlen megszavazta az adót és katonát, az az aulicus dühösködött a császári sereg kudarczaiért, a szabadelvű minden elvesztett csata hírét örömmel fogadta, mert minden elvesztett hadjárat egy időre biztosította az alkotmányt. Az akadémiák, egyetem szervezete a leggyarlóbbak közé tartozott, a katolikusok az autonomiának árnyékával sem bírtak, a tankönyveket a helytartóságnak be kellett mutatni, a könyvvizsgálatot papi tanácsosok gyakorolták, ezen urak a királynál császáriabbak, a római pápánál vakbuzgóbbak voltak, kegyelem

nélkül kitörültek minden szabad eszmét, és hogy a tanár a hiányt előadásain ki ne pótolja, kémeket tartottak, a közjogba a király örökös ura volt az országnak, örökösödési jogon, isten kegyelméből, vak és tettétlen engedelmességet hirdettek, szerintök halállal és birtokkobzással büntetendő volt mindenki, ki a király rendeletei ellen felszóllalt, a történelem két nagy királyt ösmert: Szent-Istvánt és I. Lipótot. I. Ferdinandig Magyarország féktelen chaosz volt, a jóllét Ferdinánddal kezdődött, Bocskay, Tököly, Betlen, Zrinyi, Rákóczyak hazafiatlan becsvágyok, közönséges kalandorok voltak, úgy a közjog, mint történelemben, Károly császár pragmatika sanctionalis rendelete alapján. Magyarország az osztrák birodalom részét képezte, a megyéket elavult, eldobandó intézményeknek festették, az erkölcsi esztanban a csudákat tanították, csakis a magasabb számtanra nem adtak, mert nem adhattak fekete-sárga liberáliát, de ezt sem tanították érthetőleg, mert nem értették, la'innul adták elő a tudományokat, sőt latinul is magyarázták, mert magyarul nem tudtak. A protestáns iskolák minden tekintetben ellentétét képezték a katolikusoknak.

A közjogi és magánjogi iskolai ismeretek hiányát azomban pótolták és pedig az elsőt a megyei tisztviselők melletti gyakorlat, a közgyűlések, a másodikat a pesti ügyvédek és királyi táblai bírák melletti gyakorlat, a királyi és hétszemélyes táblán a perek meghallgatása. A szabadelvűek megyei és országgyűlési mezei hadait képezték a megyei gyakornokok (patvaristák) és a juratusok (esküdtek); a fiatalság mohóságával szíttak ezek be minden szabad szót, ha aulicus emelt szót, kardjaikat csör-

gették, a vezérek intésére lekiabálták, hiába forgatta haragos szemeit a méltóságos ur, a fenegyerekek nem ijedtek meg és tüntetésöket folytatták; többnyire a méltóságosak unták meg és a megye székhelyén csakis a tisztviselő-választásokra vagy különleges cancellári parancsokra jelentek meg. Hatalmasabb hadat képeztek a juratusok; ezek az ország minden részéből kerültek Pestre és néha 2000-re is felszaporodtak; a háziurak, kávéso, rendőrök rémei, a polgárnók heves seladonjai, a tüntetések tüzmeisteri voltak; juratusnak neveztettek, mert midőn bevétettek, esküvel kötelezték magokat a per és a bírák nyilatkozatainak el nem árulására, az országgyűlésen a követek patvaristáival a karzaton ültek; aki ezen érdemes testületbe került, ha esetleg aulicus érzelmeit elárulta, azt legfeljebb két hét alatt Pest városa határából is kikergették; a juratusnak egy év leteltével ügyvédi vizsgát kellett volna tenni, de még én is ismertem egy fiskálist, ki 15 évig juratuskodott és pedig nem azért, hogy a juratusi dőzsölést élvezze, mert háromszor vizsgázott, de tökfefe a legegyszerűbb kérdésekre sem tudott felelni; bárhol verekedtek vagy hajigálták ki a filistereket az utcára vagy törték be az ablakot, a vizsgálatoknál, midőn a kezdőrül és a vitézkedő legényrül kérdezősködött, mindig azt felelték: Der grosser Herr Jurat, der Herr von Bot Pál. A personalist a sok zaj kezdte feszélyezni; vizsgáló bíró társainak kijelentette: ezt a vén nebulot (gazficzkó) át kell eresztetni, ne szóljanak a számárhoz, majd én kérdezem. Bot Pál ur, ki 35 éves korában lett juratus, hetykén összeütve sarkantyuját, szorongva várta a kérdést. A personalis: No, domine

Bot, mi volt, hogy volt a Rákóczy-nóta? (a jogászok a nota alatt értették a király elleni hűtlenség bűnét.) A jövőendő fiskalis mosolyogva hallgat. A personalis: Nohát feleljen. Bot: Restellem, méltóságos uram. Personalis: No ne restelje. Bot Pál erre rágyújtott a nemzeti Rákóczy-indulóra és borizü hangjával hatalmasan elrecsegte; az egész commissió nevetett. A personalis: Jól van Bot Pál, elmehetsz, holnapután fiskalis leszel.

Hihetetlennek látszik, de való, a szabadelvű párt a juratusok és patvaristák segélyével győzött; az aulicus párt már e század elején a követek tábláján is kisebbségben volt szemben a papokkal, a távollevők képviselőivel, a városi követekkel, a királyi tábla tagjaival; a szabadelvűek belátták, hogy a veres hasuak, a secretariusok, a filisterek és latéinerek egyesült hadával a törvény korlátai közt nem boldogulnak és a bukfencz sereg illő jutalomért kész az árulásra, a szabadelvűek a törvényes eszközök hiányában a rémités fegyveréhez nyultak, a követek vezetői megyéjük és szomszédjaik jelesbb, vagyonosabb juratusaikat elhivatták és a jelszót következő biztatással adták ki: »fiuk, baj van, az aulicusoknak és németeknek, ha nem segítetek, többségek lesz, reá kell ijeszteni a hazaárulókra, ha valaki a kormány mellett nyilatkozik, lármázzátok le és mondjátok meg nekik a kellő titulusokat, vegyétek őket ha lehet az utcán közbe és mondjátok, hogy a hazaárulók ellen csak a kötél vagy Duna segít, és már erre 500 juratus megesküdt, sajnálom őket, mert van köztök néhány becsületes öreg mamlasz is, menjetek oda, hol esznek, isznak, kávéznak, ne féljete a personalistul, ha valamit merne tenni, képire má-

szunk, előre fiuk, erősen, okosan és gyorsan, a jurátusok egész hévvel kezelték a rémitést, a polgárok nejeiket, a papok gazdaasszonyaikat nem vitték sem Pestre, sem Pozsonyba, az egész közönség vendéglő és kávéházban étkezett, Pozsony kis város volt, a legszámosabb közönséget a jurátusok képezték, ennél fogva a tántorgók nem különözhatték el magokat. A labanczok értesülve a fenyegető veszélyről, a köszvény, az aranyér, a hideglelés ezen kor divatos betegségei ürügye alatt hazavonultak, főleg ennek tulajdoníthatók a magyar nyelv tárgyában hozott törvények. A jurátusok lelkesedése a jövőre is üdvösen folyt be, mert jurátus volt minden nemes fiu, kit apja képes volt kitaníttatni, miután a ki a megyéknél, a dicasteriumoknál akart szolgálni vagy ügyvéd akart lenni, jurátusnak kellett lenni, mert a törvényeket minden tisztviselőnek ösmerni kellett, miután az alispán, szolgabíró, ügyész, jegyző egyszersmind bíraskodott is, a kancellaria, helytartó tanács törvényes ügyekben is intézkedtek. Minősítvényi törvény ugyan nem volt, de a közvélemény a törvénytudást becsületbeli kötele-ségnek tekintette és valóban ezen időben, midőn még a nemzetgazdászszal, pénzügyekkel, az európai közjoggal nem foglalkoztak, értelmi koldus volt az, a ki a magyar törvényeket sem tudta. Jurátusnak kellett lenni mindazon polgárfiunak, ki ügyvéd akart lenni, vagy a királyi városokban kívánt szolgálni. A fiatalságnak tehát művelt részét a jurátusok képezték és pedig már azért is, mert a kereskedő elvégzett 4 iskolát és a politikával és közügyekkel általában nem foglalkozott, a művészek osztálya hiányzott, a jó orvost, a jó tanárt elfoglalta saját

szakmája, a kiszolgált katona a szolgálati és hadgyakorlati szabályzaton és a német nyelven kívül általában semmit sem tudott és a magyar közjogrul sőtét fogalmakkal birt, a papok imádkoztak és nevelték a lakosságot. A jurátusok nyerseségéről, kihágásairul szóló beszédek nagyrészt mesék, a műveltséget a viszonylagos vagyis az akkori műveltségen mérve meg, nyers, műveletlen, kicsapongó kevés volt, mert az öreg urak illem és erkölcsi tekintetben szigorubbak voltak a mostaniaknál, sőt talán tudni is tudtak annyit, mint a mostani tudorok, mert a ki az iskolába nem tanult, azt kicsapták, a ki mint patvarista vagy jurátus nem dolgozott, a gyűlésekbe, törvényszékbe mint juratus a táblákra nem járt, a főnöke által megrendelt perkivonatokat másolásokat meg nem csinálta, a levelezéseket el nem végezte, azt főnöke kelleleg megdorgálván, elküldte, mit igen nagy szégyennek tartottak, volt azonban akkor is és van ma is elég korhely naplopó.

Az ősi háztartás 830-ig fentartotta magát, miután ma már kevesen vannak, akik erről tudomással birnak, leírom a mult képét. M. ur 30 esztendeig alispán, 8 országgyűlésen követ volt, birt 8000 holdat, volt egy e neletes háza 12 szobával, maga lakott nejével földszint 2 szobába az egyikbe lakott maga, a másik volt az aszszony háló és nappali szobája 3 ágygyal, 1 pamlaggal és ebédlő, az ebédnél volt rendesen 6 patvarista, 8 család tag, az emeleten volt egy diszfogadó szoba, 3 vendég szoba, földszinten 2, a nagy ebédlőbe azonban rendesen almát tartottak és csak ünnepélyeknél használták, 6 lóval batardba járt, tartott huszárt, hajdut és inast,

2 szakácsot, 1 kertészt stb. az ebéd állt rendesen 6 fogásból, gyümölcs és kávébul, a vacsora 4-ből, gyűléseken, törvényszéken töltött évenként 4 hónapot, naponta megvendégelt 18 urat, itta a maga borát. A háztartás tehát, tekintve a vagyont, igen egyszerű, különösen a lakás a mai viszonyokhoz mérve ridegnek mondható, így volt ez minden középszerű birtokosnál, ezen egyszerűség tartotta fel a függetlenség érzetét, mert az, aki másra nem szorul, büszkébb, konokabb, önérzetesebb a gazdag főrendeknél, a francia disz, kényelem, konyha, kártya, választékos és drága öltözék, kocsik, kert, nagy cselédség már Károly alatt divatba jött. A gróf nem találta magát jól a család és ösmerősök által megtömött szobába, a zsir és borszag finom orrát sértette, a magyar nőkkel nem tudott társalogni, untatta a krajczáros tarokk, a borizü nevetés, az öblös pipák füstje, udvari meséire, a közönség, melynek jelszava »mindig hunczut a német» volt, nem sokat adott és pedig annyival inkább nem, mert tudták azt, hogy Bécsbe akkor a cseh inasokat legjobban kedvelték, ezek után jött a német, háta megett állt a magyar, viszont a magyar középbirtokos nemesnek a sima parquetten vigyázni, az ebédnél sietni kellett, késsel metélte, mit kanállal kellett volna, a paprikás gyomor nem vette be a falánkságokat, a méltóságos asszonnyal és gróf, báró kisasszonnyal a társalgás kissé handdal kezdődött és végződött, a tekintetes ur a nagy pompátul befolyásolva feszesen tartotta magát, hiába mondta a német a magyarnak »sicuti domi domine spectabilis«, a méltóságos ur csak németül tudott, magyarul semmit, a latint törte, a tekintetes ur németül

semmit a latint törte, a társalgás tehát latinul folyt. A régi családok szögrül, végrül rokonok voltak és hajdan a tizedikfoku atyafiságot is rokonságnak tartottak, öcsém, uram, bátyámnak hívta egymást az egész vármegye, miután azomban a főurak birtokos társaik kardjára többé sem a török, sem a német ellen nem szorultak, a rokoni megszólítást csakis a tiszt és követ választásokra szállították le, nagy baj volt az is, hogy sem nagyban füstölni, sem köpdösni nem lehetett, nagyon különböztek az öltözékben, a méltóságosnak volt 10, a tekintetes urnak két öltözet ruhája, a méltóságos ur öltöztékét minden évben változtatta, a tekintetes ur minden 10 évben. A méltóságos ur aranyba kártyázott, a tekintetes ur krajczárba, a tekintetes urat érdekelte a haza és külföldi politika, némelyik olvasta a jelesebb francia műveket, ösmerte az ország törvényeit, némelyik foglalkozott hitelveivel, az ország törvényeivel, minden nemest (ideértve a főrendeket is) egyenjogunak tartott, a főrendiházat visszaélésnek tekintette, magyar függetlenségi hajlamokat és vágyakat táplált, a méltóságos ur szerette a szépet, gondozta a színésznőket, balerinákat és fiatal udvarhölgyeket, sőt a szép polgárnőkhöz is leereszkedett, érdekelték a nők titkai, a csipős udvari és arisztokrátikus kalandok és mesék, ismerte a sofát, Casanova emlékiratait, lihegett a császár és császárné, herczeg Metternich után, a politikát nála a császár és ministerei nyilvánításai képezték, Magyarországhoz uradalmi, a nemesség adómentessége kötötte, a nemest gögös parasztnak, a polgárságot és népet az emberiség sepredékének tekintette. A tekintetes ur az arabs és arabs-ma-

gyar keverék tüzes zömök kis lovakat, a méltóságos ur a nagy normandi, meklenburgi, az elfajzott spanyol lovakat kedvelte, nagy vadra vadászott gyalog, a nemes nyulakra lóháton. A két osztály közt tehát különböző hajlamaik, szokásaiknál fogva teljesen hiányoztak a társadalmi hajlamok, szokások, érdekek, melyek a társadalmat összetartják és kedvessé teszik. A városi polgárság életmódja a szegényebb nemességhez közelebb állott, az alföldi városok azomban, nagy paraszt faluk voltak, a törzs lakosok és honoratiorok a mezőgazdasággal, marhakereskedéssel foglalkoztak, az ország fővárosa Pest és Buda a szó teljes értelmében osztrák gyarmat volt, mind nyelvére, mind érzelmeire nézve, a többi régi város Nagyvárad kivételével mind szolgalelkű német volt, mely egyedül anyagi érdekeinek élt, a nemesi társadalmat tehát a polgáritul elválasztotta a nyelv, a politikai fogalmak, lutheránusoknál némileg a vallás közös érdeke fűzte össze, elválasztotta ezenkívül a kiváltság chinai fala és az általános gőg, mely a nemzet sok nemes tulajdonai mellett a magyarnak minden osztályában még most is uralkodik, a nemes lenézte a polgárt, mert nem volt a szent korona tagja, ősei nem lóháton jöttek be Magyarországba, a polgár lenézte a szegényebb nemest, mert kevesebb pénze volt mint neki. A nemesség és nép közti szívélyesebb viszony csakis a protestánsoknál létezett, a protestáns vallás democraticus alapelvei és szervezeténél fogva az urak nem nélkülözhatték a nép millióit, a milliók nem tarthatták volna fel magokat az urak esze és tekintélye nélkül.

A legnagyobb baj volt azomban a magyar nyelv és

szellem veszteglése, az aulicus párt 91-ben megtért, azomban többsége, mert nyelve és szive német marad, mert Bécsben a german szellem ismét kísértett, levetette a magyar álcát. A katolikus papok előtt minden időbe első volt az egyház, második a fejedelem, harmadik a haza, József megtámadta az egyházat 91-be, tehát magyar lett, 91-be biztosította jogait, érdeke tehát nem parancsolta a haza iránti hűséget, a római pápa Ferencz császárral nem csak kibékült, de a császár legkedvesebb fia lett, mert a császár a szabadelvűeket Olaszországba letiporta, tehát a pápa a magyar papságnak a szabadelvű magyar táborbui kivonulását elrendelte, a papság kapva kapott az alkalmon és kedves növendékei az aulicusok táborába gyors léptekkel siettek, ismét együtt voltak a Mariánusok. A nemesek közül is sokan elfelejtkeztek kötelességeikről, ki a magyart fiatal korába nem beszélte jól, vénségére restelte tördelni, némelyik német lett, mert a pozsonyi és kassai grófok nem tudtak magyarul, a másik német lett, mert a magyar hazafiságot nem jutalmazták és egyszerre egész megyékben nem lehetett magyar szót hallani vagy keverve beszéltek és pedig a sárosiak következőleg: »servus öcsém, esi na forspontu, oder mit eigener gelegenheit«. Szégyen, gyalázat, de tény, a felföldi vármegyébe voltak nemes uri családok és papok, kik bizalmas körbe tótul, disz alkalmakkor németül beszéltek.

Az aulicusok majom inasait képezték a kamarások, a mezei királyi tanácsosok, asztalnokok, a magyar születésű katona tiszték, az emberek, nem lévén sem török, sem forradalmi tábor és vezér, olcsóbbá lettek, de a

császár sem volt többé hajlandó egész falvak, uradalmak ajándékozására, a bécsi igazgató udvari párt a Judás-díjjat keresztekre, czimekre, udvarképességre szállította le. A kamarás (melyet helytelenül a méltóságot jelző kulcs után aranykulcsosnak fordították le, mely sem a francia chambellánnak, sem a német kämmerernek nem felel meg) a gróffal és báróval egyenlően méltóságosnak neveztetett, udvarképességgel birt, megnyeréséhez sem ész, sem tudomány, sem munkásság nem kívántatott, csak apai és anyai ágon csak 13 ős vagyis Ferdinánd uralmáig felmenő származás bebizonyítása, ezen is segített azomban a császári kegy és körmöczi arany, minden hiányzó ősért fizetett a kérvényező 200 aranyat, reá nyomták a császári pecsétet és felibe írták unbekant (ösmeretlen), későbbben meg könnyebben ment, ösmeretem ugyanis 2 báró kamarást, kinek nagyapja még nyul és juhbőrrel házalt, leszármazását, ha lett volna József előtt anyakönyv és családi név, a Noé bárkájáig fel lehetett volna vinni, e miatt azomban a nagypapánál megfeneklett, a kamarásság nem magyar eredetű, mert a magyar királyoknak nem voltak kamarásai, nem is a magyar kancellár, de az osztrák császári fő kamarásmester útján neveztettek, és távolítottak el az akadályok, feltétlen hűséget az osztrák császárnak esküdtek németül, a díjat nem a magyar kormányzéknek, de az osztráknak fizették le, mindezek daczára a gazdagabb nemes urak léha része a kulcsért rajongott, mert ez megnyitotta előttök a méltóságos grófok és bárók termeit és szembe bizalmas társalgásba is részesítette, háta megett a méltóságos majmokat ki nevelték, ha csak valamely főrend

öreg vagy csunya leányát el nem vette, ha minden rossz élczet, izléstelen toilettet meg nem bámulták, ha nemes társaikat ki nem gunyolták, ha a császárt, Metternichet, az udvart, az aulicus pártot nem dicsőítették, ha tiszszerte többet nem költöttek. Ezen fajankók az udvari párt és eszmék mellett mindent elkövettek, nemzetiségeket megtagadták, a vallási rajongást negélyezték, és nagyon sok rosszat nem azért nem csináltak, mintha valaha a lelkiismeret, a köteleességérzet feltámadt volna bennök, de azért nem, mert a közönség gyenge velejűeknek tekintette, és hazafiatlanságuk, léhaságuk csak undort gerjesztett. Ezek után jöttek az asztalnokok, vagyis trugszessek, az arany sarkanyusok, a Krisztus-rend, a német herczegek a portugáli kiraly keresztes vitézei, a trugszesseknek felényi őst kellett kimutatni, ezért is a kamarások fenségesen lenézték, az asztalnokságra csak az vállalkozott, a ki kamarás nem lehetett, de akart lenni és remélte, hogy a császár tekintve szolgálatát, az ősoket és dijakat el fogja engedni, az arany sarkanytyu és az idegen kis rendek csak toilett-diszítésül szolgáltak, csakis Bécsbe adtak tekintélyt és a méltóságos urak, csakis ezért kapkodtak, a könnyen megszerezhető játékszerek után. Ezen bogarak zsongása, az alvó oroszánt nem háborgatta, sőt még Metternich herczeg ágaskodása sem veszélyeztette volna, ha a magyar udvari párt vagyoni és vallási tekintetben nem veszélyes tényező és nem csalogató tábor, így azomban minden, bár kis tényezőnek elválása veszélyeztette Magyarország és a magyar állam győzelmét, illetőleg fenmaradását.

A magyarságon sebeket ejtett a császári hadsereg

tisztikara. Az osztrák tartományok összességének állandó hadserege, soha sem volt nemzeti, de előbb Habsburg, később Habsburg-Lorrain hadsereg, a tisztikar már a zsoldos hadseregbe nemes volt, ezeknek fiaival, unokáival a németté vált cseñ aristokraták, és osztrák nemesek fiait helyezték be tiszteknek, az eskü, az ezred, a hadsereg nyelve német volt, a ki tehát ezen hadseregbe lépett, ha hosszabb ideig tiszteskedett, ha mint debreczeni pusztai kalvinista gyerek ment is oda, mint német jött haza, hol is mikor lehetett, németül fecsegett. A németiségnek hathatós terjesztői voltak a Magyarországon állomásozó tisztek. A magyarnak nagy hiánya a hiuság, büszkesége a vendégszeretet, hiuságbul nem ösmeri el tudatlanságát, ezért tehát a magyar ur vagy urnő bármi keveset tudott is németül, nevetségesen törte a németet és pedig annyiival inkább, mert ezek idegen földön nagy potentátoknak (hatalmasság) adták ki magokat, a másik indok a szivesség volt, a magyar ur a vendég elsőségét negélyezte, beszélt tehát németül azért, mert a német magyarul nem tudott és midőn a német, mint egy duda, fellengős hangulatban eltávozott, az apa és anya mondván: »no apjok, te ugyan jól elkészítetted a kis grófot, 16 lábbul egy hüvely sem hibázott, az igaz, hogy Suzsa lelkem te is jól mulattattad anyanyelvén, de így kell, azt ne gondolják, hogy csak a grófok az urak, a falusi kisasszonyok pedig libák.« A gróf kijózanodva, kinevette a paraszt urakat, de hálásan emlékezett meg a nagy ebéd-ről, a jó borokrul, a szép asszonyokrul, a guter kerlhez elvitte a kapitányt és a hadnagy pajlást, majd az egész tisztikart és grófi cadettokat, néha elszerette az asszonyt,

megvett minden lovat az özönvizkori határidőre, németül megt nitotta a kisasszonyokat, (néha másra is) és ha a birtokban a leányág is örökölt, nőül vette a gazdag kis asszonyt, ha az ezred elment, a katona házakat a dragonyos hagyományozta az ulanusnak, a jager az infanteristának, hidásznak, a vasasnémet a canonirnak és viszont. Az ilyen katonaházakat ugyan rangtársaik kinevelték, a nem gazdag házakbul az ifjuság elmaradt, de végre is ily labanczok minden megyében voltak, németesedési példájok különösen a polgárságra hatott. Magyarországot minden hátráló lépés közelebb hozta a feloszlás örvényéhez. Voltak még királyi és császári titkos tanácsosok, a királyi tanácsos czimet az alispánoknak, bukott udvaripárti alispánoknak és követeknek, a valóságos tanácsosság előtt nyugalomba lépett kormányzéki hivatalnokoknak osztogatták. A tanácsosi oklevelek a magyar cancellár ellenjegyzésével adományoztattak. József főherczeg nádor csakis érdemes hivatalnokokat ajánlott, ezek tehát sem nem ártottak, sem nem használtak, titkos tanácsosoknak neveztettek ki azok, a kiktől a császár tanácsot soha sem kért, a magyar közjog és történelem titkos tanácsosokat nem ismert, a császári államban azomban rang tekintetében a ministerek után jöttek, titkos tanácsosoknak neveztettek, tehát a ministerek, cancellárok, érsekek, püspökök, zászlós urak, tábornokok, a dicasteriumok elnökei, főispánok, állami követek, császári méltóságok, aulicus főrendek stb. A kamarások, asztalnokok, tanácsosok, a különféle rendek lovagjai, a fertály mágnások, a német tisztek vendéglősei, nyugalmazott vagy kilépett katonatisztek, a főrendi aulicusok függelék-

két a megyében, a főispánok testőrségét, corteseit képezték. Ezen kis csoport rendes, alkotmányos viszonyok közt, hol sem a külbefolyás nem parancsolt, sem az osztály kiváltság és nemzetiségi külömbség nem létezett, nem lett volna veszedelmes. Magyarország azomban nem volt ilyen, ezen csoport tehát a küszködő nemzet erejét nagyban gyengítette.

IX.

A nemzet ébredése. A Juliusi forradalom hatása. A valódi szabadelvű párt alakulása, Metternich fondorlatai. A nemzetiségi kérdés. Gróf Széchenyi István, Deák Ferencz, br. Wesselényi, Kossuth Lajos. A magyar udvari párt szemben a magyar nyelvvel és alkotmánynyal. A választásoknál vesztegetések. A magyar nyelv. József főherczeg és Metternich. A szatmári 12 pont. Gr. Apponyi és a megyék. Gr. Széchenyi és Metternich. Kossuth győzelme.

A külviszonyok a kényuralomra naponta kedvezőtlenebbül alakultak. Az orosz czár bizalmatlan lett Austria iránt, a porosz király felizgatta a német protestánsokat Austria ellen, Olaszország nyíltan nyögött, de titokban káromkodott, a nép késeit fente és amely pillanatban a sereg csatát vesz, kivonul, a fekete-sárga szolgákat meggyilkolja, a köztársaságot kikiáltja. Franciaországban a kényuralmi kamara és kormány bukását Metternich biztosan gyanította és ösmerve a francziákat, a köztársaság kikiáltásátul félt. Magyarország nyílt megsemmisítésével felhagyott, a gőgös erőszakot a vesztege-

téssel, a czimek, rendjelek, anyagi előnyök adományozásával, az alkotmány szélszaggatását a nemzetiségek felhúszításával cserélte fel, magyar aulicus liberiásait, a főrendeket és papságot a magyar és minden szabadelvű eszme megfojtására a felsőházba beparancsolta. A nemzetet a fekete-sárga borbélyok által kiköpölyöztetni és szemtelenül felpofozni nem lehetvén, országgyűlést hivatott össze.

A szabadság hívei keserű érzéssel és bosszutul lihegve jelentek meg, mert a merényletet a politikai szükség nem mentette, az országgyűlések, a megyei tisztválasztások szünetelését, a király esküszegését, a magyar nyelv tárgyában hozott törvények szándékos mulasztását semmi sem indokolta, sőt inkább a magyar nemzet Ferencz királytul és az egész uralkodóháztul hálás elismerést várhatott volna, mert a hosszas háborus korszakba a sereg zömét a magyarok képezték; a futó császárnak Magyarországot kétszer adott menhelyet az európai forradalmi viharokban, midőn a császárok és királyok uralma tántorgott, Magyarország tulságos loyaltásbul a nemzet felvége korlátlan elismerését nem követelte és mindég annyi katonát és adót adott, amennyit a király kívánt. A hazafiak keserűségét növelte a merénylet lefolyása is, mert a nemzet ereje József bitorlása óta tetemesen gyengült, 90—1. országgyűlésen az aulicus magyar párt tricolorral fedte el sárga-fekete lelkét, József rendelete ellen minden megye tiltakozott, 22-ben csak 14; 90-be ki magyarul nem tudott, pirulva kért bocsánatot és beszélt latinul; 25-be az aulicus párt e társaságokba német beszédével tüntetett, a hazaárulók nemcsak a magas körökbe ragyogtak, de már a középosztályban is mutatkoztak. A magyar

nemzet tehát 36 év alatt gyengült és puhult, és pedig annyira, hogy míg 91-ben az új biztosítékok ellen senki sem mert felszóllalni és Józsefnek minden rendeletét eltörölték; 25—27-ben már az osztrák csatlósok nyíltan mutatkoztak és a nyílt alkotmány támadás ellenében elégnek tartották, ha ezt a királynak sérelem alakjában felterjesztik és a király a sérelmet egyszerűen elismeri; a többség az adófelemelés és ujonczozás megszüntetése helyett mindkettőt hallgatólag szentesítette, a követek tábláján az ellenzék nem tudta kivinni, hogy a hazaáruló gróf Almásy Ignác és társai gróf Cziráky Antal, gróf Amadé, báró Wenkheim, báró Ötvös, Malonyay, Almásy József és társaik mint hazaárulók, Ulászló törvényei és a hűtlenségi törvények szerint megbüntessenek, Almásy Ignácson kívül mindenik meghagyatott hivatalába, sőt fejük Cziráki Antal országbíró lett.

Gróf Széchenyi István a magyar tudós társaság megalkotására 60,000 forintot ajándékozott.

A nemes gróf hazafisága azomban nem soká tartott, a 40-es években már akadémiai beszédében a szabadelvű párt nemzetiségi politikáját erőszakosnak, igazságtalannak mondta, akkor midőn még az iskolákba magyarul sem tanítottak, midőn még a községek saját nyelveken tanácskoztak, a papoktól és tanítóktól nemcsak a magyar szónoklatot, de a magyar nyelv tudását sem követelték, bár a politikai nemzet, tényleg és közjogilag magyar volt, és mondta ezt a magyar nemzet szentélyében, a magyar tudós társaság palotájában, melynek alapkövét ő tette le, de igen sokan hozzájárultak, kiknek áldozata nélkül sem a fal, sem a tető soha fel nem épül.

Bécsbe Stefferl grófnak szeszélyeit ösmerték, alapítványát fényes bogárnak tekintették, herczeg Metternich pedig, ki Széchenyi fényes tehetségét nem ösmerte fel, nevette a huszár-kapitány pazarlását.

Metternich államcsinja, az országgyűlési tanácskozások sovány eredménye, nagy befolyást gyakoroltak Magyarországra. A hazafias ellenzék belátta, hogy a Magyarország beolvasztására, államiségének megszüntetésére célzó terv még most is létezik, hogy a nemzet ereje gyengült, mert az udvari párthoz csatlakozott a gazdag főnemesség és főpapság, sőt már a nemességnél is vannak hivei, a polgárság, az udvari párt szolgája, belátták, hogy a császár nagy hatalmának a nemesség ellentállni képtelen, hogy a kiváltság uralma lejárt, a jogegyenlőség, szent igazság, a legerősebb fegyver, a magyar nyelv naponta tért vesz és a nemzet nyelvét, nemcsak a magasabb körökbe, de a polgárság és nép között is erőlyesen kell terjeszteni, meggyőződtek, hogy a sérelmi politika haszontalan tünetés, a heverés örök álmra vezet. Nemzeti hadsereg, felelős kormány nélkül az alkotmány délibáb, papiros biztosíték, melyet egy kedvencz minister bármikor széttéphet, felvették tehát programjukba a szabad sajtót, az esküdtszéki biráskodást, a jobbágyváltást, a nemzeti bankot, nép nevelést, vallás-egyenlőséget. Ezen eszmék és elvek nem voltak egy szerves programba foglalva, mert a 825—7. országgyűlés legkitűnőbb szónoka Nagy Pál volt, de nem vezetett, a régi nevezetességek részben meghaltak, részben hivatalt váltaltak, részben előregedtek; hol vezér nincs, ott még szervesen tanácskozni sem lehet, a programkészítés pedig

épen lehetetlen, de szűkebb körü megbeszéléseknél az említett eszméket elfogadták, a főbb kérdéseket az ifjúságnak megmagyarázták, kik haza menve, az eszméket rohamosan terjesztették. Az eszmék elméleti elfogadása könnyen ment, mert ezen eszmék nem voltak újak, nagyrészüket már a 91-iki országgyűlés elfogadta, sokkal nehezebb volt azonban az elveknek alkalmazása.

A városoknak az őket megillető országgyűlési szavazati jogot nem lehetett megadni, mert magyarul nem tudtak, a kényuralom szolgái voltak, a jobbagyoknak a választói minősívényt rögtön nem lehetett megadni, mert a jobbagy főleg földesurátul függött, a jobbagságnak többsége, az egyháznagyok, aulicus főrendek, a kincstár birtokán lakott, ha tehát a parasztságnak a választási jog megadatik, a követek táblája a sárgafekete udvarpárt szolgájává süllyed és az első országgyűlés kimondja, az osztrák császárságbani beolvadást. Az adóegyenlőség kimondathatott volna, de az adó nem fizetéséhez két osztály mereven ragaszkodott, a követ a megyének, illetőleg a megyei nemesség összegeinek feltételes megbízottja volt, ki csakis az adott utasítások szerint szavazhatott, az adó-egyenlőség elvét tehát előbb a megyegyűlések elé kellett volna terjeszteni, az adóreform tárgyalása pedig, miután a középosztály egy része is még ezen korban az adófizetéstől fázott, kedvező alkalmat nyújtott volna a szabadelvű párt felrobbantására. Mindenek előtt tehát a pártot kellett tömöríteni. Az országgyűlés széteszlott vezér nélkül.

827-ben a szabadelvű párt szaporodott néhány főrenddel. Gróf Károlyi György, gróf Zay Károly, gr. Viczay, gróf Andrássy Károly, gróf Andrássy György, báró Lu-

zsenszky József, báró Vay Lajos, báró Prónay Gábor, gróf Keglevics Miklós, báró Wenkheim Béla, báró Wesse-lényi Miklós, báró Podmaniczky János, gróf Ráday Ge-deon, gr. Wartensleben Ágoston a szabadelvű párthoz csatlakoztak. 828-ban Miklós czár Törökországot meg-verte, Austria és Anglia azomban Törökország mellett közben jártak. 829-ben Drinápolyban békét kötött. A török szultán Görögország függetlenségét, Moldva és Oláh-ország fél önállását elismerte. Oroszország meghátrált, mert Franciaország zavargott, ennél fogva Austriával, szemben X. Károly segélyére nem számíthatott. Francia-ország 830. júliusban a szeles kényur X. Károlyt elker-gette, ez Ferencz király idegeire kellemetlenül hatott nevelte ezt még Olaszország nagyfoku izgatottsága. Fe-rencz király tehát fiát a lehető zavaroktól biztosítani óhajtván, az országgyűlést kellő időben összehívta és Ferdinánd trónörökösnek királylyá koronázását kívánta. Metternich azomban 27 óta nem hevert, a helytartó ta-nács és a nádor mellőzésével a 27-iki országgyűlés be-zárta után megkezdte a lélekvásárlási rendszert, hivatal-vesztés terhe alatt az alkanczellár, ki az öreg herczeg Koháry helyett a bizalmas ügyeket vitte és Metternich herczeggel közvetlenül érintkezett, a szabadelvű pártnak a tiszt és követválasztásnál megbuktatására, a Bécsben dongó udvari pártiakat, a főpapságot négyszem közt vagy levél által felhívta a császár iránti hűségeknek tényleges bebizonyítására, a főispánok fogták a jóerejű ebeket, az öreg kétségkívüli hazafiak elmarására, ez szónoklatok-kal, sőt kizárólag a jelelési erőszak alkalmazásával sem sikerülhetett volna, mert minden becsületes, okos ember

az ellenzékhez tartozott, a 27 előtti választásoknál a köznemességből a megye nagyságához arányítva, megjelent 100—400-ig köznemes, kik Magyarország alkotmányát jobban ösmerték, a méltóságos főrendekért és hazájokat 1 véka aranyért sem árulták volna el, ennél fogva az erőszakoskodó főispánt könnyen kirepítették volna az ablakon. A hivatalra pályázók nem faluztak, de kijelölték a megyei értelmiség által, 827-ig az 1-ső alispán évi fizetése volt 280, a másodiké 140, a főszolgabíráké 125 frt., családom egyik tagja egy és ugyanazon időben Szepesnek 1-ső, Gömörnek 2-od alispánja volt, bizonyára, ha nagyon rajonganak a hivatal után és nem lettek volna az alkalmasak hiányában, erkölcsileg nem kényszerítették volna a Szepesben lakó, de Gömörben is birtokost a rangján aluli másodalispánság elfogadására. A választás előtti estén és a választás reggelén mindenik választó falatozott a tarisznyában hozott kenyérből és szalonnából, a választás befejeztetvén, a megválasztatott 1-ső alispán rövid ebédre meghívta a választó közönséget, melyre mindenki hozott magával kést, kanalat és villát, miután már ekkor a villahasználat divatba volt, a szerény háztartással bíró urak azomban 400 pár evőeszközzel nem bírtak. A köznemesség nagy része tudatlan és elszegényedett magyarokból állott, a gazdag urakban is volt néhány nagyravágyó, többnyire buta, de gazdag áruló, herczeg Metternich a siker reményét ezekbe helyezte, a főispánok és udvarpartiak neki indultak a rókafogásnak, nehezen ment, mert I. Ferdinánd királyválasztása óta a nyílt vesztegetés megszűnt és pedig a tisztviselőválasztásnál azért is, mert bár a megyei hivatalviselést hazafiú köte-

lességnek tekintették, mivel sok felelősséggel, fáradtsággal volt összekötve, az urak érte nem versenyeztek. Magyarországra azomban a szerencsevadász, hazaárulók száma három század óta megnőtt, hatott az egyháznagyok és főrendek példája, az egész csürhe nép egyesült, a főispán és szövetségei elindultak gazdag szolga keresésre, a bitangokat felvilágosították, hogy a birodalom ura a herczeg Metternich ezentul főispánokat, kuriai bírákat, helytartósági, kancellariai, kamarai tanácsosokat az alispánokbul fog nevezni, az alispán fia, veje, unokája a seregnél, a papságnál biztos gyors előmenetelre számíthat, reá mutatott a köznemesség szegénységére. A csinosan rajzolt csapdába sok nagyzó üres fő beugrott. A vesztegetés első babérait Gyürky Ábrahám, Abafy Károly, Vay Ábrahám szerezték meg, az első a korcsmárost Nógrádba, a második Gömörbe, a harmadik Borsodba játszotta. Abafinál az alispánság aljas anyagi üzlet is volt, a vesztegetést pinczetokkal kezdte eljárt a falukba a tekintélyesebb köznemesekhez, a hajdu behozta a 4 üveget, az alispán ur nemes társaival iszogatott, mikor valamelyiket becsapta, küldte a bort és pénzt, a barkóknál (katholikus nemesség) a csapláros és térítő tisztét teljesítette Scitovszky János rozsnyói püspök Gyürky és Vay nem faluztak, de szórták a pénzt és öntötték a bort, vágatták az ökröket. Mind a három győzött, mert az ellenzék jelöltjei gyalázatnak és becstelenségnek tartották a vesztegetést, a két gazdag ur később főispán és titkos tanácsos, Vay ezenkívül gróf lett. Abafyt pedig mezei tanácsosnak nevezték. Az udvari párt 830-ban a követválasztásoknál győzött Beregben, Mármarosban, Sá-

rosban, Szepesben, Liptóban, Árvában, Turóczban, Esztergomban, Pestben, Baranyában, Fehérben, Békésben, Aradban, Temesben, Torontálban, Krassóban, Bácsban, Gömörben, Mosonyban, Pozsonyban az egyik udvar párti, a másik szabadelvű volt.

A 830-iki országgyűlésen tehát a megyék szabadelvű többsége csakis 13 megyéből állt, a távol levők a királyi városok követei, a papok, a királyi táblák tagjai, ha ezen testületek szavazatát csak 1-re, vagyis 5-re számítjuk és a követekéből levonjuk, maradt a többség 21, az aulicus horvátok és slavon megyék levonása után pedig csak 12. A szabadelvű párt ügye tehát soha sem állt oly rosszul, mint az 1830-iki országgyűlés kezdetén és pedig annyival inkább rossz volt a helyzet, mert a többség, szemben a reakcióval, tömör testet képezett, a reformkérdésekben azomban már a szabadelvűek többséggel nem bírnak, a követeket pedig a megyei utasítás megkötötte, a reformkérdések erélyes keresztülvitele életkérdés volt, mert a tiszt és követ választások Metternich szándékát kétségkívül helyezték. Ezen országgyűlésen az ellenzéket már báró Wesselényi Miklós vezette a szabadság rettenthetlen lovagja testestül, lelkestül magyar, ki soha sem mérlegelte az akadályokat, soha sem gondolt önérdékeire, nem vágyott a hatalomra, a csillogást és kitüntetések megvetette, forró szívvvel magához ölelte a szegényt, az elnyomottat, nemcsak a magyar haza, de az emberiség lovagja volt, az igazat leplezetlenül megmondta a királynak, rangtársait kimélettelenül ostromolta, hősie alakja, dörgő hangja, merész szónoklata lelkesítette a közönséget, a kurucz ifjuság bál-

ványa és az aulicus labanczok réme volt. A főrendeknek 33-ban ezeket mondá: »Ti viadalra szálltatok a karokkal, levetettétek a keztyűt, jó, én felveszem, de oligarchák emléken tartsatok a délutáni órát és emléken tartsatok engemet, ha majd kényszerítve lépéseitektől, a számosabb nemesség az adózó népet kapcsolja magához, s javaitok nagy kiterjedésén azzal osztozik.« Ez Mirabói nyilatkozat volt Franciaország nélkül és ezt a nemes báró maga is megbánta, de hazafisága elragadta, a fiatal-ságnak tetszett és az aulicusokat megrémítette.

Ferdinánd királyá koronázását megtagadni nem lehetett, mert az 1723-iki alap törvény szerint Magyarország koronája, mint legidősebb fiut kétségkívül őt illette. A szabadelvű ellenzék a királyi kötleveiben a felelős kormányzatot, Ferdinánd király Budán lakását, a só árának az országgyűlés általi megszabását, a papiros pénznek ércpénzzel való kicserélését, Galicziának Magyarországhoz csatolását követelte, de az alsóházba már megbukott. A magyar nyelv tárgyában ismét előre léptünk, a VIII rendeli: a helytartóság a magyarul levelező megyékkel magyarul levelezzen, a királyi tábla a magyar nyelvű pereket magyarul tárgyalja és magyarul ítélje el, a kerületi tábláknál a megyei, városi, egyházi törvényszékeknél magyarul is szabad leszen perlekedni. Ezentul közhivatalnok csak magyarul tudó lehet. 834. évi január 1-től a magyar nyelvet nem tudó ügyvédi vizsgára nem bocsájtatik.

A rendek köszönettel vették ő felségének azon rendeletét, melylyel a katonaságnak Magyarországra a magyar okmányok elfogadását elrendelte. Az ellenzék a magyar

nyelvet diplomaticai nyelvvé akarta tenni, az ujonczoknál ki akarta kötni, hogy a sereg külforradalmak ellen ne alkalmaztassék, a követek tábláján az ellenség győzött, a főrendiház azomban visszavetette a kormánynak és király állása a nemzet és a római kamzsás pribékek konok hazá-
 árulása által kellemessé vált, mert a bukfenczek elzárták a nemzet kívánalmait elől az ajtót, a király tehát meg sem ta-
 gadhatta, mert elé sem került. Kellemessé és biztossá lett ez által Metternich helyzete is, mert a császár összes magyar környezete herczeg Metternichet dicsőítette, egye-
 dül József herczeg szolgált néha jó tanácsokkal, a nagyon középszerű tehetségű Ferenczcel elhitették, hogy test-
 véréből a hatalomvágy beszél, és Józsefet gunyosan kis Rákóczynek csufolták. Metternich, ki Magyarországot el akarta tiporni, 30-ba magát az országgyűlés által hono-
 sittatta, Haynau 50-be követte példáját, valóban különös, hogy a német hóhérok az akasztottak honában, még népszerűeknek is képzelték magukat.

A 827. országgyűlés harsogó szónokai Bartal, Somsich, Pongrácz, Szerencsy Plathy, Metternich agyemeleit a german-rómaiak minisztránsai lettek. Ez időben a kancellárt gróf Reviczky Ádámnak hívták, alárendelt állásából Ferencz császár kegye emelte fel, kancellársága alatt Metternich rendelkezett, nem volt áruló, csak szolga, a magyar nyelvet szívéből pártolta és ezen bűneért Ferencz halála után a herczeg azonnal elcsapta.

Az országgyűlés a király kíváнатát teljesítvén, fel-
 oszlatták, a szabadelvűek sem bánták, mert számuk fo-
 gyott, szívesen haza mentek tehát a jövő előkészítésére. Metternich a főispánoknak az erőszakoskodás a kerítőnök

üzelmét megparancsolta, a tisztviselőválasztásoknál a főispánosak az erősebb ellenzékieket nem jelölték, hol kisebbségbe voltak, verekedéseket rendeztek, a választást feloszlatták, a verekedés vagy törvénytelenység czimén, a kormány a király nevében királyi biztosokat küldött, a szegényebbeket elzárták, ijesztették, az elvtagadóknak pénzt, jutalmat, előnyöket ígértek, némely megyékbe a kisgyűlésen, a nagygyűlés határozatát, a megye utasításait megváltoztatták, az ellenzékieknek perét évekig hevertették és midőn már a tárgyalást halogatni nem lehetett, a leghaszontalanabb ürügyök alatt megbuktatták, a választásokat évekig halogatták, Gömörben 1833 elején kellett volna választani és választottak 36-ba, és tartott a dinom-dánom 3 évig, a főispán kérelmére biztost küldtek, a ki a másodalispán, egy fő-, egy alszolgabíró választását megsemmisítette, bár egyhangulag választattak meg, a megye kijelentette, hogy becsületes ember, az alispánságot el nem vállalja mégis akadt egy, kit a kamarai titkárság gal nyertek meg, a szerencsétlent, főpatronusa Scitovszki püspök kívánságára, 49-be felakasztották.

Hontmegye valamenynyin túltett, mert itt a korteskedés 6 évig tartott. A köznemességet nemcsak a választásokra, de az utasítás készítésére is behozták. Tisza Lajos administrator, a többségben levő urakat a tanácssteremből a vármegye fegyveres hajduival kergettette ki, gróf Keglevics Miklós Hevesbe csatákat vívott, a papság és főurak bérenczei ellén, a verekedést mindég és mindenütt az aulicusok kezdték, mert nagy pénzzel is nehezen ment az embervásárlás, józanon nem lehetett a nyomorult eszközöket a gyűlésterembe hozni, mert többször meg-

történt, hogy az ellenzék heves szónokaiktul lelkesülve, egy rész átment az ellenzékhez, vagy szépen haza kullogott. Midőn a választásoknál kissebbségbe voltak, verekedtek azért, hogy a kanczellár a választás megvizsgálására királyi biztost küldjön, ez azután az ellenzék-ből a tevékeny befolyásos vezetőket perbe fogta, mindennemű ürügy alatt elzáratta, a vizsgálatot huzták hónapokig, az udvari párt itatott és néha az ellenzéki jelöltnék pénze elfogyván győzött is, a választási összeírásnál és szavazásnál azomban kevesebb viszálys történt, mint az újabb korban, sőt a községekben is ritkán verekedtek.

Az ellenzék látván az irányt, minden megyében szervezkedett, a követ és alispán-jelöltek megnyitották az erszényt és mert az ellenpárton volt a pénz és hatalom, a szabadságérti küzdelemben sok család is tönkrement; mindezek daczára azomban a szabadelvű párt győzött és fentartotta Magyarországot.

Sokan e tekintetben azt mondják: aki költött, az ön-érdekből és hiúságból azért költött, hogy követ, alispán, szolgabíró legyen, ha tehát személyes becsvágyból vagyónát elköltötte vagy megrongálta, elismerést nem érdemel, ez nagy tévedés, mert már a harminczas évek óta mindig a párt jelölte az egész tisztviselői kart és alispánoknak, követeknek mindig azt jeleltek, a kinek legtöbb esélyei voltak, az értekezleteknél némely nagy száju hazafiak ígértek is anyagi segílyt, de a nagyobb rész nem tartotta meg ígéretét és a közönség a költségekhez is csak akkor járult, midőn a közérdek valamely vagyontalan országos tekintély megválasztását kívánta. Az ellenzéki

szomszéd megyék valóságos szövetségen álltak egymással. Fontos kérdéseknél megjelentek a szomszéd nevezetességek is, részint mint birtokosok, részint mint táblabírák szónokoltak, tisztválasztásoknál előlegesen szavazatot adtak a szomszédos megyék küldöttségeinek, ezek, ha baj volt, a küldöttségbe 50 tagot is beválasztottak. A tisztviselőválasztásokra bevittünk minden nemest, a kinek bármi csekély korcsma, malom, közös legelő illetősége, vagy parányi földbirtoka volt.

843-ba, mint 18 éves kölyök, Gömörmegye 5 községéből összeszedtem 300 nemest, Szemere Bertalan segítségével és vittem Miskolczra, a 300 nemesnek összesen alig lehetett több birtoka 300 holdnál, a vezér birtoka is Borsodba egy szőlőből állott, de azért szavaztunk mindnyájan és pedig a családom és az ügy iránti lelkesedésből jöttek bor, pénz és lakmározás nélkül természetesen az utba és Miskolczon a választó urakat és lovaikat, igen szerényen, én élelmeztem, de miután a maguk vagy rokonaik lován jöttek, sem fuvarbért, sem napidíjat nem fizettem, pedig a távolság 32 kilometer, a választás és utazás 3 napig tartott; azt, hogy ily távolságra és három napra szegény ember a maga költségén jöjjön, nem lehetett kívánni.

Herczeg Metternich bünei és politikai ostobaságai legnagyobbikát, a nemzetségeknek Magyarország elleni feluszítását a harminczas években kezdte meg. A herceg ur, ki hires diplomata daczára, a finomabb politika eszméivel nem birt és szűk láthatára Johannisbergnél végződött, a nemzetiség eszméjét Miklós császártól leste el, ki jakobinus elveket hirdető kozákjaival Törökországot

és szultánját alaposan megingatta. A cseh és magyar aristokraták, a római kámzsásó: bálványa meg nem gondolta azt, hogy a törökországi szlávokat az orosz birodalomhoz a fajrokonszenz köti, ellenben a magyarországi tótok, horvátok, szerbek és oláhok a császári német birodalommal nem rokonszenveznek és a megvett rész fel fogja használtatni magát ugyan Magyarország megbontására, de mihelyest bármi csekély erőre vergődik, az izgatást az osztrák császárságba is megkezdik, nem tudta azt, hogy Ausztriában a szláv elem 60 százalék, míg Magyarországon az összes nemzetiségi elem, hozzájuk számítva a főnemességet, a katolikus papságot, 50 százalék, meg nem gondolta, hogy az osztrák császárság nagy része önálló historiai jogokkal bíró országokból áll, hogy a horvát, szerb, oláh népség Európának leganarchikusabb eleme, mely, ha az idegenek békében hagyták, egymást marta; meg nem gondolta, hogy ha ezen elemek a magyar udvari párt árulása és a szabadelvű párt gyávasága következtében hatalomra vergődnek, a magyar és osztrák szláv tartományok védnökségével az orosz czárt meg fogják kínálni, és a porosz beleegyezése az osztrák német tartományok és a német császárság, Franciaország Belgium árán megszerezhető. A híres miniszterre leginkább alkalmazható Ochsenstiérna kancellár ezen találó mondása: »parva sapientia regitur mundus«, a világot kevés bölcseséggel kormányozzák. Metternich a magyarság elleni izgatás, a nemzetiségi igények melletti buzgólkodás, a fondorlatok táborhelyéül Zágrábot tűzte ki. A nemzetiiségi izgatásokat Haulik, zágrábi katolikus püspök, Rajasich, szerb patriarcha, az aradi és temesvári püspökök

vezették, a felvidéki tót mozgalmat Bécsből intézték, Pesten vezette Kollár, Nyitrában Hurbán lutheránus papok; a tót apostolokat nevelték a nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökök. A lutheránus papok és Gay ujságszerkesztő voltak a legélelmesebbek, mert ezek az orosz czárnak is beajánlották magokat és onnan is kapták a Judás-bért. A nemzetiségi kérdésben a császár által kitüntetett cseh arisztokraták is buzgólkodtak és pedig nem azért, mintha a Csernahorá-bul lett Schwarzenberg hercegreben a Csernahora vér feltámadt volna, de azért, mert a slavismus dédelgetése által hitelök emelkedett és a magyarokban Metternich feltétlenül nem bizott, miután ezek az adóegyenlőségnek, adófelelelésnek ellenségei voltak, melyet a herceg, diadala esetében, először is be akart hozni.

Gróf Széchenyi István a politika terén nem mert az ellenzékhez csatlakozni, minden kérdésben ugyan szabadon, de szemben Metternich és József hercegekkel, igen simán nyilatkozott; ez nem hozott babérokat, gróf Széchenyi tehát az irodalom terére lépett és mert magyarul írni nem tudott és németül gondolkozott, eszméit titkárájának elmondta és a titkár magyarra fordítva a munkát magyarul leírta, a gróf pedig kiigazította és véglegesen így került sajtó alá. Három munkát írt; az 1831-ben forgalomba bocsájtott könyvében 12 törvény hozatalát ajánlja és pedig: 1. a hitelről, 2. az ősiség eltörléséről, 3. a fiskalitás megszüntetéséről, 4. az általános birtokképeségről, 5. a házipénztár és országgyűlési költségek aránylagos viseléséről, 6. a törvény előtti egyenlőségről, 7. a nemtelenek által választandó védő ügyvédekről.

8. a vizek, utak rendezéséről és a belvámokrul, 9. a monopoliumokrul, czéhekrul, a husár megszabásának eltörléséről, 10. a magyar nyelven szerkesztendő törvényekről és ítéletekrul, 11. a király a megyékkel magyarul érintkezzék, 12. A tanácskozás és biráskodás nyilvánosságáru.

A »Hitel« czimü könyvében sürgösen ajánlja a váltótörvény behozatalát, menti az asszonyok németiségét és ezt a férfiak durvaságának tulajdonítja. Ajánlja a váltótörvény behozatalát.

Az országrul: Magyarország a vezérek alatt született, István és László alatt gyermeki, Lajos és Mátyás alatt serdülő korát élte, Mária Terézia alatt lett ifju, ma férfi, jövődöben lesz ember. Arrul kell meggyöződünk, hogy elnyomásunknak és hátramaradásunknak nem a kormány a valódi oka, de értelmi súlyunk parányiséga, önzésünk és privilegiumaink bálványozása.

Az asszonyok németiségének védelme nevetséges, mert a durvaság nem a nyelvben, de a kifejezésben, a társalgási modorban rejlik és rangtársai, ha németül gorombák voltak (mert a főrangú asszonyok németül beszéltek) magyarul sem lettek volna gorombábbak, sőt valószínűleg simábbak, mert a magyar nyelv a németnél zengzetesebb. A magyar nemzet jellemzése nevetséges, úgy látszik, hogy a méltóságos ur a magyarok történetét nem ismerte, mert a magyar már mint szervezett nemzet foglalta el Magyarországot, a vezérek alatt a németeket folytonosan verte, a csecsemő bármily csodaszülött legyen is, erre képtelen, Lászlót már a keresztesek vezérnek választották, tehát gyermek nem lehetett, Lajos alatt már nagyon is férfi volt, mert Lajos Európának

leg hatalmasabb királya, Magyarország Európának legnagyobb országa volt, az, hogy elnyomatásunknak fő oka nem a kormány volt, hazugság, mert a többit mellőzve, bizonyítják ezt József és Ferencz merényletei és törvénytelen kormányzatok. Az 5. pont részben már Mátyás alatt alkalmaztatott. A 8-ikról már III. Károly törvényhozása rendelkezett. A 10, 11, 12-nél 830-ba a képviselőház többet követelt, a váltó-törvények behozatalát az osztrák kormány már e század elején sürgette, az V. pont nem állott a 19. század, sőt a magyar szabadelvűség színvonalán sem, mert már ekkor az adóhozi részletes járulás túlhaladott álláspont volt, miután már minden szabadelvű a terhek minden neméhezi aránylagos járulást követelt, a házi adóhozi járulás csakis porhintés volt a szabadelvűek szemében, mely által a méltóságos gróf a fő kérdés hosszú időrei elődázását kívánta és reménylette elérni. A hitel és az ősiség eltörlését ajánló két pont helyes eszme volt, de ezen két tételnél nem a hitel elvének és az ősiség eltörlésének kívánalma volt a fő, mert ennek szükségét nemcsak a világjártas méltóságos ur tudta, de tudták ezt az általa durvának és tudatlannak jelzett magyar nemzet politikai tényezői is, de egyedüli akadályul szolgált az ősiségnél oly módoszat felállítása, mely a birtoklók és jogtulajdonosok érdekeit összeegyezteti, a hitelnél a gróf ur elfelejtkezett az elsőszülöttségi, a hitbizományi birtokokról, melyek a tulajdon természetével ellenkeznek és a birtoknak egyesek kezében felhalmozását elősegítik, de ehhez jogtudomány és teremő ész kívántatott.

A törvény előtti egyenlőség azon egyedüli egy pont

mely szabadelvű és melynek kimondásaért elismerést érdemel, és pedig nem azért, mintha ezt ő találta volna ki, mert ezt a nemességnek biztosította Nagy Lajos királyunk, az ország minden lakosa egyenlőségét kimondta már 42 évvel előbb a francia törvényhozás, midőn azomban az egyenlőség eszméjét nagyhangon kikiáltotta, kegyesen mellőzte a főrendiház eltörlését, mely intézmény a jogegyenlőséggel mereven ellentétes, mellőzte az urbérség rendezését, illetőleg pénzben, vagy földbeni megváltását, minélkül a jogegyenlőség csak ámitás, mert a magyar jobbágy és angol bérlő, teljesen urátul függve, politikai jogait nem gyakorolhatta, ezt azomban a gróf nem értette, és sem a bécsi udvari párttul, sem Londonba az angol arisztokrátiátul meg nem tanulhatta, elfelejtette a királyi városok lakosainak a kormány és vaskalaposak vesszőjétüli megmentését követelni, mellőzte a protestáns, katolikus egyházak egyenlősége melletti érvelést, elfelejtkezett a zsidók emanczipatiójáru.

Alkotmányos tekintetben pedig a gróf egy színvonalon állt a magyar és cseh udvari pártta, mert sem felelős független magyar kormányt, sem a királynak időnkint Magyarországbani lakását, sem évenkénti országgyűlést, sem országos költségvetést, sem nemzetőrséget, esküdtszéki intézményt, a bíróságok függetlenségét nem követelte, sem az iskolákban a szabad és alapos tanítást, sem Magyarországnak a külpolitikábani tényleges részvétét, az osztrák bank műveleteinek Magyarországrai kiterjesztését, a vámoknál és kereskedelmi szerződéseknél a magyar termelési érdekek méltánylását nem követelte, nem kívánta a sajtó szabadságát, az ide-

gen könyvek szabad behozatalát, mellőzte a magyar hadsereg magyarságát. Általában ha a kor kívánalmait és Magyarországnak kétséges helyzetét tekintjük, Széchenyit és könyvét sem szabadelvűnek, sem igazi magyarnak nem mondhatjuk. Könyveiben hiányzik az eszmék összefüggése, a logikai indokolás, hiányzik a magyar érzület, a szabadsághoz ragaszkodás, a történelem, a közjog ismerete, irálya darabos, unalmas, nehézkes és bár gróf Széchenyi a társadalomban valódi ur (parfaite gentleman) volt, könyveiben és különösen kisebb irataiban versenytársaival szemben sokszor nyers és goromba volt. Családjában, a közéletben és társadalomban az angol szokásokat negélyezte, magyarul jobban beszélt, mint irt, párszor láttam és hallottam a pestmegyei gyűlésen, férfias alakja, kellemes hangja megnyerte a közönséget, rövid beszédei azomban tartós vonzalmat nem idéztek elő, könyveit kevesen olvasták, mert azon korban a megyékben a kalendariumon és az első pesti ujságon, a Jelenkoron kívül alig olvastak egyebet, de azért még is népszerű lett, mert a kik olvasták elharsonázták és a közönségnek az, hogy egy gazdag gróf a jogegyenlőség mellett szónokol és Magyarországnak nagy jövőt jövendő, nagyon tetszett, folytonosan várták a kényuralom megtámadását, miután azomban elmaradt, a közbizalom elporlott és Széchenyi mellett csak azon kis közönség maradt, a mely szégyenelt aulicusnak felcsapni és félt a szabadelvű program gyors valóításátul.

A 832-iki választásokon a liberális párt győzött, kezdetben Nagy Pál vezetett, ki igen éles beszédeket tartott, a tetségsértési perben a jószágvesztési büntetés el-

törlését így indokolta: Semmi sem alacsonyítja le a királyi méltóságot annyira, mint az, hogy miután a kivégzettnek javait a király, öltözékét a bakó sajátítja el, a király és bakó osztályos atyafiakká válnak. A tény igaz, de ez oly maró guny, melylyel monarchiában a királyt megtámadni nem szabad. A felső házról: mi nem szeretjük az oligarchiát, mely alkotmányunk megvetése által magát kevélyen az egész nemzet felé emeli, mely Mosonyban 300 birtokost 3-ra olvasztott, mely a törvény javaslat egyik pontjának visszavetése által azt akarja elérni, hogy midőn ablakából kinéz, mindent magáénak nevezhessen, a másik pontjának visszavetése által, mindenki pálczája alatt remegjen és kezét nyalja.

A követek háza a felsőtől magyar izenetekeket és a törvények magyar szerkesztését kívánta, a felső ház visszavetette. A követi tábla a vallás egyenlőségét határozta el, a felső ház ezt és az urbéri törvény szabadelvűbb szakaszait részint törölte, részint visszavetette. A magyar nyelvről azomban azon módosítással, hogy a két nyelven szerkesztendő törvényből a magyar legyen hiteles, elfogadta 2. §. A magyar nyelven hozott perekben a királyi tábla magyarul ítél, 4. hol a pap magyarul szónokol, az anyakönyv is magyarul vitessék, törvények hoztak az urbéri ügyekről, a tagosításról, a nemesek által birt urbériségek megadóztatásáról, a nem nemesek perlekedési képességéről, büntető perekbeni feljebbvezési jogaikról. A museumról, a Ludovica akadémiáról, a nemzeti színházról. A községi bírának és jegyzőknek a földes ur általi kijelöléséről és a község lakosai általi választásáról. A szabadelvűség zászlóját báró Wesselényi Miklós, a jeles és

erélyes hazafi Erdélyben is kitűzte. Erdélyben már 20 év óta nem tartottak sem országgyűlést, sem tisztválasztást. Wesselényi birtokain a törvénytelen ujonczozást tetteleg megakadályozta, a megyék többsége önkéntes választásokat tartott, melyeket a kormányzók megsemmisített, a megyék a kormányzók kinevezett törvénytelen tagjai ellen tiltakoztak és lemondásra szólították fel, a megyék egy része kijelentette, hogy ezentúl a kormányzóknek engedelmeskedni nem fog. 834. május 26-ra az országgyűlést a király összehívta, az ország termeibe a kitűzött időre be nem eresztették, a templomba jöttek tehát össze, sérelmeiket felterjesztették, a király kíváncsijaikat elutasította, az országgyűlést feloszlatta. Pozsonyban a küzdelem 4 évig tartott és pedig nem a Metternichvel küzdelem, de az udvarpárti főrendiház miatt, mely a szabadelvű reformokat nem engedte a király elé terjeszteni és pedig először küzdött az elvek, később a szakaszok ellen. 832-ben léptek fel Deák Ferencz és Kossuth, a szabadelvű Magyarország két legnagyobb magyarja. Deák Ferencz mint Zalamegye követe, Kossuth Lajos, mint az Országgyűlési Tudósítások szerkesztője és a távollevő báró Vécsey követe (*absentium ablegatus*).

Kossuth fellépése a kormány részéről jogsértéssel kezdődött és a szabadelvű párt fényes győzelmével végződött, Mérey királyi szemelynök a Pozsonyban kiadandó országgyűlési iratok feletti censurát personalisi jognak vélte és ezen hatalmánál fogva Kossuthot a tudósítások kiadásátul eltiltotta, personalis uram erőszakoskodása kapóra jött, az ellenzék mint bősoroslán a gyenge bukásuknak rontott, Mérey meghátrált, a tilalmat vissza-

vonta, Metternich elcsapta és kinevezte helyébe a 27-iki ellenzék egyik legszájasabb fiát, Somsich Pongráczot. Az országgyűlési tudósító igen szükséges volt, mert ez időben megjelent ugyan a Jelenkor hirlap, melyet Pesten 832-ben Helmeczi ügyvéd adott ki, Helmeczi azomban hirlapírói képességgel nem birt, anyagi érdekből adta ki, a censura a szabad eszméket kiméletlenül törölte, a szabadelvű eszmék mellett tehát erősen nem küzdhetett, ennél fogva leginkább a külpolitikai és a beltársadalmi hírekre szorítkozott. Pozsony messze volt Pestül, a beszédeknek a javát a pesti censura kitörölte volna. A Kossuth tudósításai nagy közönséggel nem bírtak, de minden megyébe néhányat megrendeltek és ez az érintkezés az ország és ország vezetői közt a hosszú országgyűlés alatt fentartotta. Deák Ferencz 30 éves korában lett követ, mint ember, mint politicus Magyarország államférfiai közt első helyet foglalt el, kitűnő ítélőtehetséggel, európai tudományossággal bírt. Nemcsak Magyarország, de az egész művelt világ közjogát, indokolt történelmét ismerte, mindig tanult és soha sem felejtett, az indulat, az érzelmek hevéllye soha sem ragadta el, de higgadt észszel mért meg mindent, számított az eshetőségekre, ismerte a politikai tényezőket, a nemzet jellemét, vágyait, szokásait, az ellen család, ámitó politikáját, a nemzet érényeit és gyengeségeit, a mely cselekménynek szükségét és időszerűségét belátta, annak végrehajtásával soha sem késelt, nem hajolt meg sem a nép éljenei, sem a királyok és kedvenczeik fenyegetései és csábításai előtt, de minden korban, minden viszonyok között követte meggyőződését, és ha látta, hogy politikája népszerűtlen, önként, keserűség

nélkül visszavonult a helyzet emberei elől. Mint szónok tökéletes logikájával szétszedte ellenfelének indokait, a ragyogó szónoki bokrétákat és bemutatta a belsejében rejlő tüskéket és fonnyadt virágokat; a rajongást, porhintést, ámitást nem ismerte, ragyogó okoskodása nem szorult ezen szemfényvesztő, szinpadi hatást vadászó silány eszközökre. Hazáját jobban szerette magánál, hazája, a becsület ellen a viláágért sem vétett volna, a hatalom után nem vágyott, sőt midőn vele megkínálták, el sem fogadta. Mint pártvezér az eszesek véleményét elfogadta, sőt igyekezett eltérő véleményüket megczáfolni, a buták bölcselkedését nem kedvelte, ellenfeleivel szemben a gúny, a megvetés, az elmagyarázás, a gorombaság, a gyanusítás fegyvereit nem használta; nem fogadott el sem jutalmat, sem kitüntetést, a magas czimekre, nagy vagyona semmit sem adott és legjobban érezte magát saját társadalmi osztálya körében. A királysághoz hiven ragaszkodott, nem a fényért, mely körözte, még kevésbé történelmi multjáért, de azért, mert tekintve a magyarok jellemét és Magyarország térképi helyzetét, Magyarországra a királyságot legjobb állami intézménynek tekintette. Mint ember, mindenki iránt barátságos, udvarias, megelőző volt, minden szivességet mindenkinek örömmel megtett, szerény jövedelmének nagy részét a szegényeknek adományozta. Nagy tehetségeit a szabadelvű párt azonnal belátta és már 1833-ban ő vezette az országgyűlést.

1834-ben Ferencz király meghalt, Ferdinand király észbéli gyengesége miatt nem számított, herczeg Metternich politikáját József főherczegen kívül a császári királyi család helyeselte. Metternich tehát császár és király maradt.

Metternich Ferdinánd uralmát beolvasztási merénnyel kezdte. Ferdinánd I. Ferdinand császár és király czimét vette fel, törvényeink és állam-szerződéseink szerint pedig a magyar király csakis V. Ferdinandnak volt nevezhető. Egy a 30-as években forgalomba levő mese szerint, ezen merényletre a herceget egy álma vitte, a herceg ugyanis a jó johanisbergi fejedelmi borátul elkábulva egy rémes jelenetet látott, Rákoczy Ferencz táborában trónon ülve hiveitől környezve, kiadta a parancsot Bécs szétrombolására, az induló kuruczoknak az esztergomi primás verte a nagy dobot, a püspökök teli pofával fújták a tárogatókat, az Eszterházyak, Pálfiak, Erdődiek, Csákyak, Batyániak, Forgácsok Almásyak, Festeticsek, Károlyiak veres magyarba, veres zászlóvól kivont kardjaikat villogtatva nyargaltak Bécs ellen.

A hercegnek ez fejébe szöget ütött és elhatározta, labanczai hűségét próbára tenni, ha a beolvasztást elfogadják, akkor hűségek kétségtelen, ha nem, kikergettetnek a bécsi paradicsombul és 200 cseh, tiroli és osztrák főnemes honosítandó.

A követek táblája megilletődve dühösen tiltakozott a czim ellen és a közös tiltakozó felíratra felhívta a főrendiházat, a főrendiház azomban csatadalához (Germániának légy hive oh báró, gróf és cardinál, melynek jóvoltáért Péter is földre szállt), hiven visszavetette a kuruczok üzenetét, Kelemen herceg a magyar király részére az V-ik czimet hivei hűségéről meggyőződván, kegyesen elfogadta. Kárpótlásul azomban 835-ben, báró Wesselényi Miklóst a Szatmármegyében mondott beszédeért, hűtlenségi pörbe fogatta, Balogh János barsi

követ, Lipovniczyt, Kosztolányit, Tarnóczy, Máriássy és több barsi ur ellen becsstelenségi és hűtlenségi pert indított. A követi tábla a szólásszabadság megsértéseért a királyhoz sérelmi feliratot kívánt intézni, a főrendiház visszavetette, vagy is az ország alkotmányának tervezett és valódi megsértését helyeselte, a követek táblájának ezen és a magyar nyelv tárgyában többszöri javaslatait ismételve visszaküldötte, és a felsőházban nem akadt egy püspök sem, ki az ország jogai mellett egyszer, csak közvetítve is felszólalt volna. 836 ban a király az országgyűlést feloszlatta, Metternich herczeg hűséges szolgáját az engedelmes Pálffy Fidel grófot nevezte ki cancellárnak, gróf Reviczkynek menni kellett, mert a magyar nyelv és nemzet iránti rokonszenvét nem titkolta és József főherczeget nem rágalmazta

A hajsztát 4 jurátus elfogatásával kezdték meg. A hűtleneket Lovasy Lászlónak, Tormásynak, Lapsánszkynek és Lovasy Ferencznek hívták. Lovasy Lászlót következő főbenjáró bűnökkel vádolták: A pozsonyi ifjak társadalmi egyesületének tagja három lengyel menekültet magánál tartott, egy emlékkönyvben magát köztársaságinak írta, Wesselényit lázító beszéddel üdvözölte, levélben a népfelség mellett izgatott, a barsi követválasztáson a kormány ellen izgatott. Lovasy Lászlót és Lapsánszkyt 10 évre, Tormásyt 1 évre, Lovasy Ferenczet 3 óra ítélték, csakis 2 becsültes bíró Földváry Ferencz és Császár szavaztak felmentésre Perbe fogták még Ujházy Lászlót Sároshul, gróf Ráday Gedeont, Patayt Pestbül, Farkas és Ágoston pesti ügyvédeket. Kossuth az országgyűlés után törvényhatósági tudósításokat írt, a nádor eltiltotta, a

megye oltalma alá vette, a nádor meghátrált, a cancellár azomban Kossuthot elfogatta. 39-ben a királyi és hétszemélyes tábla Wesselényi Miklóst, mint felségsértőt 3 évre ítélte. 4 becsületes bíró szavazott felmentésére, a hétszemélyesnél báró Perényi Zsigmond és Pécsy Imre, a királyi táblánál Földváry Ferencz és Császár Sándor. A rémitéstül a nemzet nem ijedt meg, a megyegyűléseken határozottabban, élesebben beszéltek, Magyarország megtámadása a felvidéki urakban feltámasztotta a szunnyadó magyarságot. Széchenyi várakozásában csalatkozott, az ellenzék előbb Wesselényit, majd Deák Ferenczet fogadta vezérének. Metternich nem ismerte fel tehetségeit, mint politikust lenézte, határtalan nagyravágyása ideiglenesen ellenzékivé tették, megkezdte a mágnás toborzást, 20-ra felvitte. A külpolitikai viszonyok sem tetszettek a herczegnek, Franciaország a harmadik forradalom felé mozgott, Ausztria Olaszországban gyűlöltebbé vált, Oroszország az aldunaiak érzelmeit meghódította, a görögkeleti egyház pap és tanító lakaiban a czárok képei szaporodtak, a porosz és orosz uralkodók barátsága nyárspolgári jellemet öltött. Metternich herczeg megijedt és régi szokása szerint meghátrált. Pálfit elcsapta. Cancellárnak és országbírónak két Majlátot nevezett, az államfogyokat szabadon bocsájtották, a pereket beszüntették, vagyis ismételte a 27-iki bohózatot, az apa sziv fájdalmának kijelentése elmaradt, mert Ferdinánd apánk jó szivét mindenki ösmerte, de azt is tudta, hogy a császár és királynak egyedüli uralkodási feladata az aláírás és mindent magyaríztat és olvasás nélkül aláír, a Ferencz féle érzelgős nyilatkozat tehát csak közderűltséget okozott volna. Az

ellenzék sőt a germanok és rómaiak kivételével (sőt talán ezek még előbb) tudta azt, hogy Metternich mint Talleirand azt tartja: »A beszéd a gondolat takarója, alig eszik tehát a békére, titokban már eszközei Magyarország ellen szitják a tüzet. Az ellenzék tehát nem lelkesedett a kegyelemért, de visszatorlásra gondolt és a fők a közönséget mindenütt lelkesítették, viszont Majlátokrul tudták azt, hogy becsületes magyarok, de a kancellár tényleg politikai ügyekben az államminiszteriumnak csak kiadóhivatala volt, előterjesztéseket tehetett a királyhoz, de a kabineti iroda véleményezés végett áttette a miniszteriumhoz és a király ezen véleményezés alapján határozott, a kancellár tehát csekélységének tudatában csak akkor feljebbezett a királyhoz, midőn a megrendelt rendelet merőn ellenkezett az alkotmánynyal, a százados szokásokkal, de ez is csak azt eredményezte, hogy önkényes rendeletét az alkancellárral hajtatták végre. A szabadelvűek működését 40-be meglehetősen siker koronázta, megnyerték Pest, Trencsén, Békés, Szatmár, Sáros, Fehér, Arad megyéket, a 20 ellenzéki tag a felsőháznál is tüntetett. Ez évben cserélték fel a hazafiak az ellenzék címet a szabadelvű, illetőleg liberális címmel és pedig igen helyesen, mert ezen korban már a hazafiak feladatát nem csak a törvényeknek és alkotmánynak fentartása, de a nép politikai és egyéni jog körének szélesítése a jog és teher egyenlőség képezte, czélszerű volt ez azért is, mert ezen nevet elfogadhatták az ósdi ellenzékiek, miután az ország szabadságáért ők is küzdöttek. Az országgyűlés Majlát alatt is jogsértéssel kezdődött, a perek beszűntetése nyilvános titok volt, de a választásokkor még nem

hirdettetett ki, gróf Ráday Gedeont Pestmegye követnek választotta, a kormány az országgyűléseni megjelenéstől eltiltotta, sérelmi vitával nem akarván az országgyűlést kezdeni, a szabadelvű párt Rádayt leköszöntette, a felső ház ezért a sérelmeknek a királyi javaslatokkal együttes felterjesztését elfogadta. A rendek censura nélküli lap kiadását a zsidók emancipációját indítványozták, a felső ház elvetette. A magyar nyelvről. A királyhozi feliratok a köztörvényhatóságok feliratai egyedül magyarul szerkesztessenek, a helytartótanács magyarul intézkedik, az egyházi hatóságok a világiakkal magyarul leveleznek, az országos pénztárak számadásai magyarul vitessenek, a királyi kamara a magyar törvényhatóságokkal magyarul levelezzen, a magyar ezredeknek kormányai a törvényhatóságokkal magyarul levelezzen. A jobbágyok örökösödéséről. A jobbágytelkek megváltásáról. A magyar színház a nemesek által fizetendő összegből megalapíttatik, a követek napidija a nemesek által fizetendő; ezenkívül több más magánjogi törvényt hoztak.

841. Kossuth Lajos, a magyar szabadelvűségben hirlapírói fellépésével korszakot alkotott, megalapította a »Pesti Hirlap«-ot, genialitását még ellenségei sem tagadják, első és még eddig meg sem közelített hirlapírója volt Magyarországnak, kétes és ingatag helyzetünk kitartást, lángoló hazafiságot, erélyt, önbizalmat kívánt, a polgárságot álmából fel kellett rázni, a főrendeket figyelmeztetni kellett magyarságára, figyelmeztetni, hogy a türelemnek is van határa és ha ellenséges állását folytatják, a nép milliói elfújhatják. Az egész nemzetet figyelmeztetni kellett a közeli örvényre, hogy

az egyesülés erő, a zilaltság halál. Kossuth nem akarta letiporni a nemességet, de a népet kívánta fel-
emelni, az előítéleteket érvekkel támadta meg, nem lázi-
tott, de ostromozta a bünt, szabad felelős magyar
kormányt követett, a legválságosabb viszonyok közt
híve maradt a magyar királyságnak, buzgott a me-
gyei rendszer mellett, soha társadalmi osztályt, jellemet,
tulajdont nem támadott, soha senkit, még legdühösebb
ellenségét sem rágalmazta, figyelmét nemcsak a szellemi,
de az anyagi ügyekre is kiterjesztette, a nemességet soha
sem gyalázta, de bebizonyította, hogy 800,000 ember országa
csak képzelt állam, szabad állam a nép milliói nélkül
nem állhat fel. Rajongott a magyarságért, de az idegen
fajokat sem átkozta el, cikkei szóvirágokkal díszíté fel,
lángoló szavakkal lelkesítette a nemzetet, mert ezt a
nemzet szerette, a rideg ész fegyvereivel hatni lehet az
értelmiségre, de nem a népre, a politikai hírlapiroda-
lomnak pedig feladata a nép millióinak, a félértelmiségnek,
megnyerése és lelkesítése volt. Kossuth határozottan
nemcsak Magyarország, de az egész világ első ujságírója,
hírlapja erősen hatott a nemzet minden fiára, a jog-
egyenlőséggel kibékítette a táblabírákat, megnyugtatta a
vagyonimádókat, felvilágosította a tudatlanokat, a kétke-
dőket, felbátorította a gyávákat.

Kossuth babérjai gróf Széchenyi Istvánt veszélyes
epelázba ejtették, Kossuthról mindenki beszélt, gróf
Széchenyi Istvánról kevesen, a gróf a felsőházi ellenzék
megalkotásában buzgón fáradozott és a vezér gróf
Batthyány Lajos lett, ex kapitány, politikai ujoncz, egész
középszerü tehetség, Stefferli grófot pedig, nemcsak mel-

lőzték, de még tanácsát sem kérték ki, sem Metternich, sem József főherczeg nem ösmerte fel politikai bölcsességét. A nemes gróf tehát, középpártot akart alapítani, és mindenekelőtt Kossuth Lajost, a koldus nemest, a firkászt, a zugprókátort akarta agyonbunkózní. Kiadta a »Kelet népe« czimű röpiratát, mely 'hemzseg a gorombaságtul, tele van árulkodással és ferdítésekkel, hangja nem a pályázó miniseré, de egy régi labanczé.

Széchenyi következően támad: »Kossuth az érdekeket élire állítja, a tömeget heves modorával szélsőségekre izgatja, az előljáróság elleni tiszteletet csökkenti, a szegényt a gazdag ellen ingerli, a megyéket a kormány és tekintély ellen izgatja, az egyes szenvedőt, mint a hiányos társadalmi rendszer áldozatát tünteti fel, a tömeg rivalgását közvéleménynek tartja, másokat ezen rivalgással némit el, a népszerűséget bálványozza, a tömeg szenvedéyeit szílja, heves modora által ingerel és izgat, rossz taktikájával a haladását kockáztatja, a siker főtényezői érdekeit sérti, a főtényezők rokonszenvét eljátsza, vágatva rohan, bár elveink sokban egyenlők, míg én a békés reformot, Kossuth a forradalmat képviseli. Gróf Széchenyi ennélfogva Kossuth Lajos forradalmi áramlatai ellen egy közép párt alakítását ajánlja. Ezen labancznak egyetlen tétele sem volt igaz, mert először is a sajtószabadságnak Pesten még ekkor hire sem volt, minden czikket, illetőleg az egész lapot a budai censoroknak be kellett mutatni, ezek körmönfont labanczok voltak és Metternichtől függtek, ennélfogva minden veszedelmes mondatot kiméletlenül kihuztak; másodsor: minden királyi ügyész lesben állt, ha tehát Kossuth bármi olyat ír, a mely a felségsértés, hűtlenség,

becstelenség keretébe be lett volna vonható, Metternich Kossuthot azonnal elfogatta volna; harmadszor: nem igaz, mert én ez időben Pesten jártam az egyetemre, Kossuth lapját mindennap elolvastam és azok közül, a melylyel Széchenyi Kossuthot vádolta, egyetlen egy részét sem találtam. Széchenyi támadása tehát rágalom volt. A támadás nemcsak Kossuth, de az egész szabadelvű párt ellen irányult, mert a szabadelvű pártnak nem Kossuth volt vezére, de Deák Ferencz, a Kossuth lapja nem Kossuthnak egyéni lapja, de a párt közlönye volt, ha tehát a vádolt iránya uralta volna a lapot, ezért a felelősség nemcsak Kossuthot, de Deák Ferenczet és az egész szabadelvű pártot terhelte volna. Az új párt alkotásának valódi célja tehát a szabadelvű párt szétrobbantására irányult, mi ha az új párt alakulása sikerül, okvetlenül be is következik, mert a szabadelvű párt nem birt nagy többséggel és többségét Metternich és aulicus szolgái ellen csak nagy erőmegfeszítéssel tarthatta fel, a szabadelvű párt bukása pedig nemcsak a szabadelvűség, de a magyar állam bukását, nemzetiségek szerinti feldarabolását és az osztrák birodalombani bekebelezését eredményezte volna. Valjon gróf Széchenyi már ekkor eladta-e lelkét herczeg Metternichnek, vagy a gonosz kísérlet népszerűsége hanyatlásából eredt irigység kifolyása volt e, ma senki sem mondhatja, mert erről naplójában mélyen hallgat. A szélsőségekre izgatás a tulajdon megtámadását megczáfolják. Kossuth indítványai: Az urbériség megszüntetése, de tetjes készpénzbeli megváltás mellett, a jogegyenlőség, de úgy, hogy a megyegyűléseken egyénileg minden nemesnek egyéni joga meg-

maradjon és a megváltott urbéresek közül 500 küldjön 1 bizottmányi tagot. Valjon ha ezek is szélsőségek, mit akart a méltóságos szabadelvű gróf ur?

A forradalom iránynyali gyanusítás nemtelen árulkodás volt, mert Kossuth épen ezért fogatott el a bécsi sátán által, a magyar nemzet gróf Széchenyi aulicus barátjain kívül alaptalannak az egyéni és nemzeti jog megsértésének nyilvánította, ezzel szemben a 60.000-es, az ellenzék pávatollaival diszeskedő magyar főrend Kossuthot forradalmárnak nyilvánította, vagyis herczeg Metternichről az erőszak vádját saját méltóságos kezeivel lemosta, a méltóságos gróf ur azomban úgy járt vele, mint a Kinizsi szobrát nyilazó török, a dühös török nyila ugyanis a szoborrul visszapattant és a nyilazó szemébe furódott. Széchenyi azomban a Kossuth elleni támadással nem elégedett meg, de pártalkotás üzlete meghiusulván, a magyarság templomában, a magyar akadémia disztermében tartott gyűlésen a magyar nemzetet tulzással a többi fajok iránti igazságtalansággal vádolta és a magyarság fizetett testőrei közül nem akadt senki, ki ezen hazaáruló nyilatkozat ellen tiltakozott volna, az 52 vármegye közül nem akadt egy sem, a ki a nemes grófot figyelmeztette volna, hogy a haza közállományának megtámadása közjogunk szerint hűtlenségi bűnnek tekintelik; de a democratia hódításai daczára akkor még igen sok szabad volt, valamint még ma is, a világforradalmak daczára a grófot nemcsak szíve és esze, de vagyonával együtt mérik és a két első könnyüséget a harmadik sulya győzelemre és tiszteletre juttatja.

Herczeg Metternich magát lángszellemnek tekintve

semmit sem tartott lehetetlennek, elhatározta tehát Magyarországnak, a magyar irodalom, a törzsökös magyar megyék és a bevándorlott és bent maradt idegen fajok általi megbuktatását. Famulusának nem sikerülvén a középpárt megalakítása, miután az udvari párt czimet minden magyar szégyenlette, gróf Desőfy Aurél helytartósági tanácsos által kikiáltatta a conservativ pártot, ezen párthoz tartoztak: gróf Desewfy Emil, Andrásy (esztergomi, nem gróf), Somsich Pál, ifj. Majláth György, Török János, gróf Károlyi Alajos, gróf Andrásy György, gróf Széchenyi Antal és a régi udvari párt minden tagja, vagyis 20 kivételével az egész főrendiház, minden fertálmágnás, kamarás, királyi bíró, mezei tanácsos, asztalnok, nyugalmazott katonatiszt, hivatalnok, új nemes. gr. Desewfy Aurél szerkesztősége alatt kormánylapot adtak ki. Aurélgróf páratlan vakmerőséggel az ellenzéket hatalmi fészkében Pest-Pilis- és Zsolt vármegye tanácstermében fitogtatva megtámadta, a rágalom nyilait főleg Kossuth Lajos és a megyék ellen szórta, a fekete-sárga had elterjedt az egész országba, károgozott a szabadelvű eszmék ellen, toborozta az éhes, kulacsos legényeket, a politikai pestis csakis három megyét nem mert megközelíteni, pénzt adtak a nagy urak, papok és keveset a kormány, a papoknak és a főrendeknek azon jó szokásuk akkor is meg volt, hogy a gróf, a primás és püspökök, az egyháznagyok pedig a grófok zsebeiből akarták a hadjárat költségeit fedeztetni, kétharmadát pedig a kortesvezérek ellopták. A magyar megyékbe a tisztviselők az ellenzéki eszmékért lelkesedtek, a fiatalság a főrendi németek és katonatisztok kivételével rajongott a szabadságot, Bécsbe Magyar-

országot a beamtervilág fejőstehénnek tekintette, de ir-
tózott minden pénzadománytul a korteskedésekre, tehát
csakis a nemességi, tanácsosi, grófi, bárói, kamarási, asz-
talnoki czimekért járó dijjakat fordithatták, ez pedig sokra
nem ment, mert pályázó volt elég, de fizető kevés. A Pest-
megye termébeni birkózás nevetséges kísérlet volt, mert
a közvéleményt értelmes közönségnél csak akkor lehet
megváltoztatni, ha az új politikai viador több szabadsá-
got ígér, ha bizonyítja ellenfele politikájának kivihet-
lenségét, ha az ellenfél többsége mesterkéltségre és közönyös,
ha az ellenfél előélete és jelleme szennyes, ha az ellen-
fél tudatlan, gyenge szónok, félénk legény, a konservatív
párt ezen feltételek egyikével sem bírt, mert míg Kossuth
Lajos a magyar alkotmány és Magyarország helyreállí-
tását a kor kívánalmainak megfelelő intézmények általi
biztosítását követelte, a konservatív párt Magyarorszá-
nak tartományi állást biztosítékainak megnyirbálását
ajánlotta és még anyagi kárpótlást sem ígért, nem
bizonyította és nem bizonyíthatta be az ellenzéki poli-
tika kivihetlenségét sem, mert Kossuth közjogi politikájá-
nak alapját 1723. és 1791. képezték, az urbériség eltör-
lését csakis kellő kárpótlás mellett szorgalmazta, a felelős
kormány természetes kifolyása az 1791. törvénynek, mely
azt mondja »Magyarország szabad és független ország
mely más államnak alávetve nincs, saját törvényei sze-
rint kormányoztatik« sőt a felelős kormány eszméje nem
is új, mert Magyarország már ezzel, mint bebizonyítottam,
bírt is, a felelős kormány felállításához csak is a magyar
király hozzájárulása kívántatott, az ellenzéki többség az
országban és Pestmegyében a kormány erőszakos hatal-

maskodása ellenében alakult meg és pedig ezen erőszak ellenébe az ellenzék semminemű fegyverrel sem birt, Pestmegyébe ezenfelül még a szeretett és tisztelt nádor népszerűségével is meg kellett birkózni, ki Pestmegyének sok évig korlátlan ura volt.

Pestmegyében minden értelmes ur Kossuth elveit vallotta, az ellenzék rendelkezésére állt a pár ezer juratus, az orvos-növendékek, tehát az összes fiatalság kitűnősége, kiket sofismákkal, rágalmakkal az osztrák sötétség barlangjába becsalni nem lehetett és Desőfyt csak azért hallgatta, mert az ellenzék akarta, Kossuth multja tiszta volt, mint az arany, szabad eszméiért be volt zárva, tehát a martirok dicsfényével is birt, a vagyontalan nemesek közé tartozott, de meggyőződését, hazaszeretetét soha áruba nem bocsájtotta. Magyarországnak soha senki által utol nem ért első szónoka volt. Az elősoroltakon kívül még küzdött a jogegyenlőségért, az adó aránylagos fizetéseért, a sajtószabadságért és az esküdtszéki intézményért, ezeket nem Kossuth találta fel, a mult század vivmányai voltak ezek, midőn még Kossuth nem élt, általában mind a négy oly eszme volt, melyet már ez időben minden becsületes, értelmes ember óhajtott, a jog és emberiség követelményének, az államiság biztosítékának tekintett Desőfy Aurél a conservativ eszmékért rövid ideig harczolt, mert a halál a herczeg karjaiból kiragadta, a lapszerkesztéssel Metternich Andrássyt bizta meg. Bihar megye a honorationoknak gyűlési és választási jogot adott, Pestmegye behozta a szóbeliséget és nyilvánosságot.

A nemzetiség első ágyuját Zdenccsay adminstrator lőtte ki Zágrábban. A panszlávokat itt illireknek hívták,

Zdenčsay tisztválasztást tartott, a fegyveres illirek a fegyvertelen magyarokat kiverték, a turopoljai nemesség szavazatát elvették, Magyarországon a horvátok támadását egyedül gróf Széchenyi István, a magyar tudós-társaság elnöke merte helyeselni, a cancellár ugyan conservatív, de magyar és a törvény embere volt, ennél fogva a cancellár és a szabadelvű párt, mely ekkor Magyarországot képviselte, a törvényes nyugalom helyreállítását, a jogsértők megbüntetését követelte. Metternich herczeg, bár piszkos csemetéit vad hévvel szerette, egy bandita csoportért a jövő országgyűlésen a kedvezőnek mutakozó játszmát nem akarta elveszteni, Majlát cancellár rendelkezéseit tehát helyeselte, gróf Haller erdélyi magyar tábornokot horvát bánnak, Rudics bácsi főispánt királyi biztosnak nevezték. Horvátországban a magyar pártot Josipovics Antal turopoljai gróf vezette, tiszta lelkű, szilárd, szabadelvű, jellemes férfiú, ki a folytonos üldözés, vagyonának pusztítása daczára Magyarországnak és a szabadságnak megtörhellen, soha meg nem ingatott hive maradt. Zdenčsayt a cancellár elcsapta. Josefi lutheránus superintendens, gömöri lutheránus, ki ugyan magyarul jól beszélt, de nagy szívé a herczeg és orosz czár között egyenlően megosztotta, a kancsuka rendbe 200 lutheránus papot szerzett és a királyhoz panaszlevelet adott be, mely azt hazudja: 1. A tót papokra a magyar nyelvet ráerőszakolják, a tót elemi iskolákban magyarul tanítanak, a magyar lapokban a tót papokat, tanítókat támadják és védelmeket nem fogadják el. 2. Gróf Zay egyetemes főgondnok a kormány ellen izgat, a szláv litterátorokat hazaárulással vádolja. Ezekben csak annyi volt igaz, hogy

gróf Zay, a ki becsületes, okos szabadelvű magyar ember volt, a lutheránus önkormányzat körében a magyar nyelvnek többséget szerzett, az ellenszegülők ellen a megyék a határozatokat végrehajtották és a szabadelvű, okos gróf, a hol lehetett a kormányt megmosta

Kossuth lapja a szabadelvű pártnak rendkívüli szolgálatakat tett, lelkesítette a fiatalságot, megnyugtatta az öregeket, rendszeresítette az eszméket. Szatmár megye utasításai-ban 12 pontban fogalmazta a szabadelvűség követelményeit:

1. Az ősiség eltörlése. 2. Nemzeti bank, hiteltörvény, telekkönyv. 3. Köteles urbéri váltság. 4. A céhek és monopoliumok eltörlése. 5. Általános birtok- és hivatalképeség. 6. Közös adó. 7. Népinevelés. 8. Sajtószabadság. 9. A királyi városok rendezése. 10. Esküdtszék és bűnvádi törvénykönyv. 11. A törvénykezésnek a közigazgatástuli elválasztása. 12. Népképviselet.

Gróf Sztáray Albert a házi adónak a nemesség általi fizetését javasolta úgy azomban, hogy az adó mennyisége a földbirtokosok által határozottassék meg; a méltóságos gróf a megyékben is felsőházat akart alapítani. A gróf maga maradt. Gróf Széchenyi minden hold nemesi birtokra 2 garas vagyis mostani érték szerint 4 krajczár (8 fillér) adót indítványozott úgy, hogy ezen alapra 100 millió forint kölcsön vétessék fel 35 évi törlesztésre, országos beruházásokra, ami beruházható nem lenne, abbul bank alapítottassék. Kossuth azt kívánta, hogy a bank tőkéjének feleslege urbér-váltsági kötvényekre adassék; ezt Széchenyi könnyen elfogadhatta volna, mert 100 millió a szükséges és mellőzhetlen költségeket nem fedezte volna, Általánosan elvettetett, mert a conservatívek épen nem.

a szabadelvűek közül a töredék nem akart fizetni, de különben is Széchenyi magyarellenes és Kossuth-faló nyilatkozataival népszerűségét teljesen elvesztette. Deák Ferencz az adófizetés elvállalására nagy súlyt fektetett és kijelentette, hogy ha Zalamegye az adófizetést utasításában el nem fogadja, sem a zalai, sem más megye követségét el nem fogadja; több barátjával szinte megígértette, hogy csak adófizető megyék követségét vállalják el, a nagyurak pénze azomban győzött. Forintos szolgabíró behozta a nemesség legaljasabb részét; az utasítási közgyűlésen, Deák böles szónoklata daczára, az adófizetést leszavazták. A szabadelvű párt, erős küzdelme daczára, az adókérdésben csak 19 megyében győzött; az ellenzék többsége ugyan nemcsak nem fogyott, de szaporodott, erős támadás, fényes vesztegetések esetében azomban a többség nem volt biztos. Kossuth nem lépett fel. Zágrábban a bán a magyar pártot csufosan megcsalta.

1844-ben az országgyűlést Szentkirályi Móricz vezette. A szabadelvű párt vezérei azomban Deák Ferencz és Kossuth Lajos voltak; a felsőház, a kormánytul utasítva, a magyar nyelvben megadta magát. Elhatároltatott: a törvényeknek egyedül magyaruli szerkesztése, a cancellaria, helytartótanács, országgyűlés nyelve egyedül magyar. A kapcsolt részek (Horvátország) követelnek megengedtetik, hogy ha magyarul nem tudnának, a közelebbi 6 év alatt latinul is szavazhassanak. A törvényszékek nyelve magyar, a kapcsolt részekben az akadémiákban és gymnasiumokban a magyar nyelv mint rendszerinti tudomány taníttassék, Magyarországon az iskolákban a közoktatási nyelv magyar. Ezenkívül szabadelvű törvények hozáltak

a vallás dolgában, elhatározottat a nemtelenek birtoklási és hivatalviselési joga

Ellenben a felső ház elvetette az esküdszéki intézményt, mely miatt a képviselőház az egész büntető törvényjavaslatot visszavette. Az ország közös szükségei közös fedezeti elvét mindkét ház elfogadta, a rendek vasuti kamatok és más szükségletek fedezetére a nemesség által fizetendő 2.500,000 évi adót ajánlottak, a főrendiház csak 1 millió forintot fogadott el, a követek háza az ajánlottat keveselvén, az egész javaslatot visszavonta. A képviselőház országos földhitel-intézetet indítványozott, az elnököt az általa kijelölendő 12 tagbul a kormány nevezi, az igazgató felelős az országgyűlésnek, a felső ház a szervezetet visszavetette, a képviselőház indítványát vissza vette. A kormány javaslataiban kívánta a királyi városok rendezését, a követek háza elvben elfogadta, 16 szavazatot ajánlott, széles választási alapot tervezett, a felügyelők (főispánok) jogait erősen korlátozza és őket szigorú felelősség alá helyezi, a főrendiház teljes hatalmu főnököket ajánl, a választók számát erősen leshatja. A képviselőház nem engedett, a javaslat a lomtárba került, ekkor mondotta a felső házban a becsületes igaz hazafi gróf Pálffy József: »Én a felső táblát a nemzeti haladás valóságos gátjának tekintem, örömmel fogok eltörlésére szavazni, mert nem egyéb, mint a kormány eszköze.«

Metternich a sikerrel nem lévén megelégedve. József főherczeg nádort is hálójába akarta keríteni, hozzá levelet intézett, melynek lényege következő:

»Ferencz uralkodása a birodalomra semmit sem ho-

zott és pedig nem előterjesztéseim, de az alkalmas magyar férfiak hiánya miatt. 817-től kezdve Magyarország nyilvános élete paralizálva van, a nyilvános élet meg van bénítva, mert a kormány elvesztette erkölcsi erejét. A király oly formaságok által béníttatik, melyek a védő hatalomra bénítók, a romboló elemre védők. Az alsó tábla a törvényhatóságok, a felső az alsó által meg van bénítva. A demokrat elem a magyar viszonyok összegével ellentétben áll. A kormánynak az alsó táblánál többséget szerezni lehetetlen és egy alkotmányos ország elvész, ha koránya többséggel nem bír. Itt segélyre van szükség és ha ez kormánytól nem jön, a bajon csak socialis forradalom segíthet. Oly államban, hol az elemek ellentétesek, a nemzetiségek ellenségek, hol a harmadik rend csirában van, a segély csak felülről jöhet; erre mindenekelőtt szükséges alsóházi többség, a többségnek kormány általi vezetése, az országgyűlés új szervezése, a törvények alkotásának új modora.

A király javaslatok helyett nyújtson be kész törvényjavaslatokat. A királyi javaslatokat bizottságokban és ülésekben királyi biztosok védjék.

Magyarországban eszközökről beszélnek a cél kijelölése nélkül, ábrándokat kergetnek és nem rettegnek a tátongó mélységtől.*

Az öreg német krokodilus, kinek fogait a szabadságfalás meggyengítette, elfeledte, hogy a szabadság szelleme a népek politikai szótárából az istenkegyelmi jogot kitörülte, a kormány nemcsak a király, de a nemzet többségének megbizottja; el azt, hogy Magyarországot századok óta nem kérdezték meg, kit és mit akar, hogy a

kormányok csak eszközök és poroszlók voltak; az tehát, hogy a valódi, a többség alkotmányos kormánya többséget nem szerezhet, rágalom és hazugság

József főherczeg nádor válasza.

Azt hiszem, a kormánytöbbség jelen viszonyok közt sem lehetetlen, hogy eddig nem volt, oka az, hogy a megyék magokra hagytak, a követválasztásokra és utasításokra a kormány csekély befolyást gyakorolt, az erre használt eszközöknél a helyhatósági és személyi viszonyok kellő tekintetbe nem vétettek.

Azon tétel, hogy a tulajdonképeni Magyarországon a nemzetiségek ellenségek, nem bizonyítható, mert miután a latin nyelv használata egész Európában megbukott, az ország lakosai a hivatalos magyar nyelvben, saját nyelvek magánkörbeni korlátozása nélkül, semmi nehézséget sem látnak. Ezen nézetben osztoznak minden fajok, s újabb időben az ifjuság a magyar nyelvet szorgalmasan tanulja. Helyes az ajánlt törvényalkotási modor, de szükséges, hogy készítői a magyar viszonyokat teljesen ismerjék; foganatosítását helyesli, ha előbb a megyék vezérlete és igazgatása kijavíttatik.

A kormánybiztosokra czélszerűnek tartanám, hogy a megyék utasításaikban erről nyilatkozzanak és erre ő Felségét megkérjék.

A törvényjavaslatok a nemzet bizalmát kielégítők legyenek, mert meggyőződéseim szerint a javítás csak úgy sikeres, ha a közvéleménnyel találkozik s helyeslést nyer, mert igen fontos, hogy a kormány első lépése ezen fontos dologban sikertelen ne legyen.

Metternich herczeg megvette Landerert, a Kossuth hirlap nyomdászát és tulajdonosát, Landerer megsértette az érzékeny Kossuthot és Kossuth elvált Landerertől, napilap kiadási engedélyt kért Budán, visszautasították, elment a valódi kormányfőhöz, Metternich az engedélyt megtagadta, de fényes személyi ajánlatokat tett, Kossuthnak tollán kívül egyebe nem volt, a jólétnek felébe helyezte hazáját, becsületét és a fényes ígéreteket nem fogadta el. Később heti lapot adott ki, a nagy közönség, mely az éljeneket mindenkor bőkezűleg szórta, midőn a hazafiság pénzbe került, erszényét görcsösen összeszorította, bálványát elhagyta és megmaradt az üzér szabadelvű lapnál, mely a híreket naponta hozta, míg a Kossuthé hetenkint csak egyszer; a szájhősök arra nem gondoltak, hogy a szegény bálványnak családja is van, az éljenek nem ruháznak és nem táplálnak, a nemzetnek kötelessége hű és eszes fiait támogatni, sőt még meg is jutalmazni, a Pesti Hirlap ezentul is a párt közlönye maradt, báró Eötvös József, Szalay László, Trefort Ágoston, Csengeri Imre és Antal doctrinair mérsékeltek, eszes szabadelvű magyarok vezették, a lap azomban hatásábul sokat veszített, mert Kossuth az irodalom óriása volt, ki érveivel tört, lángszellemével, magyar zamatú czikkeivel lelkesített, míg utódainak sokszor nehézkes, eszes elméleti okoskodásai a nagy közönséget gyakran hidegen hagyta, nem tetszett a megyék támadása sem, mert a magyar megyék közigazgatása és törvénykezése jobb volt az osztrák és pestvárosi bürocratiánál és ha a megyék nincsenek, herczeg Metternich aulicus hiveivel már régen a magyar nemzet hullája felett tánczolta volna az osztrák kényuralmi cancant.

A 44-iki országgyűlés 53 évi szívós küzdelem után végre valahára kivivta a magyar nyelv diplomáciai fensőségét, az irodalom, különösen a költészet terén bár, mely európai irodalommal sikeresen versenyezhetett, a társadalomban szégyenletes helyet foglalt el, az ország fővárosa valóságos sváb fészek volt, a kereskedők, iparosok, boltosok, polgárok magyarul nem beszéltek és pedig nem hazafiatlanságbul, de azért, mert nemcsak nem tudtak beszélni, de nem is értettek, a grófok, bárók közül, a protestáns főúri házak kivételével, a házi szolgátul kezdve fel a méltóságos grófig és grófnéig. Pesten és falun mind németül beszéltek, a férfiak közül némelyik kivételesen értett magyarul, a grófnék közül igen kevés, a figyermekek azomban már kezdtek tanulni, a középosztály Pesten a mágnásokat majmolta, alig volt uriház, a melyben a salonban magyarul beszéltek, a casinóban a mágnások nagy többségén voltak, ők voltak a gazdák, a befogadtak hizelgésbül a főúrak nyelvét beszélték, a katolikus templomokba magyarul és németül, a zsidóba németül, a lutheránusba tótul, magyarul, németül beszéltek, csak az egy kálvinista templomba szónokoltak kizárólag magyarul, a bálók nyelve, a jogász és orvos bálók kivételével német volt, a gimnáziumokba, egyetemekbe latinul tanítottak, 2 másodrendű vendéglő, az arany sas és két oroszlán volt magyar, a magyar színházba a páholyokba, a zártszékek nagyrészébe németül társalogtak, a Pestre vetődött idegenek a főúri salonokba, a polgári és nemesi estélyekbe, a kassinóba és kassinó-bálba, azt kellett hinni, hogy eltévedt és nem magyar, de Németországba időz és ha erőszakkal magyart akart látni, bekellett neki mutatni

Pestmegye hajduit, a kuria és a magyar színház portását. A felvidéken, a Dunántul az alsó megyékbe a nőkkel és a nők együtt németül társalogtak, a társadalomba, butor-zatba, háztartásba, általában a főurak német szokásait majmolták, az igazi magyar szellem Pest, Heves, Gömör, Borsod, Bihar, Szatmár, Szabolcs, Bereg, Komárommegyékbe maradt fel. Ezen elsatnyulást behozták a főrendek, a főpapság, a katonaság, elősegítették e század elején divatba jött nevelő-intézetek, ezekben az idegen nyelveknek könnyebb elsajátítása végett a leányoknak eltiltották a magyart, megszokták a németet és hazakerülvén a némettel tüntet'ek. A férfi-nemzedéknél azomban a magyarság nagyban haladt, a felföldi urak és német polgárok fiaikat magyar városokba adták oskolába, a polgárságnál bejött a csere-rendszer, a német fiukat magyar városokba küldték és helyökbe magyar fiukat fogadtak, a magyar megtanult németül, a német magyarul, sőt a magyar fiuktul a leánygyermek, asszonyok is tanultak magyarul, a német fiuk nem voltak ily ügyes nyelv-mesterek.

A magyar nyelvvel a szabadelvűség szorosan össze volt fűzve, a hol a magyarság terjedt, bukott az udvari párt, a győzelmet sok mellékes körülmény is elősegítette. Sáros az aulikus pártnak erős fészke volt, mig nem egyszer a férfiakra reá jött a veszedelem, a nemes özvegyek 60-ra felszaporodtak, a nemes özvegyek szavazattal bírtak, a 24 éves eleven, eszes Pulszky Ferencz képviselőnek lépett fel, az özvegyeket meggyőzte, hogy érdekeiket senki sem képes úgy képviselni, mint ő, az özvegyek tehát rászavaztak és győzött. Herczeg Metternich megszagolva

a készülő vihart, győzelmét minden áron erőszakolni akarta, gróf Majlát kancellárt a törvény és alkotmány emberét nyugalmazta és kancellárnak kinevezte, a fiatal gróf Apponyi Györgyöt, kinek idegességétül és udvari hűségétül sokat várt. Apponyi pályáját a horvát, magyarság és alkotmány erőszakos megbuktatásával kezdte. A horvát tartomány-gyűlés szervezetét megváltoztatta, a turopolyai nemeseknek eddig Zágrábmegyében használt szavazatjogát eltörölte, rendelete szerint a gyűlés felét a báni hiva'alosok, felét a megyék képezték, minden megye egyenlő szavazattal birt.

Horvátország, Magyarországnak kiegészítő részét képezte, a magyar király tehát az 1791 törvények szerint az ország törvényeit és szokásait meg nem változtathatta, ennél fogva, miután a gyűlésen régi szokás és jog szerint minden nemes megjelenhetett, törvény nélkül ezen jogot a nemestől el nem vehette sem a szavazatokat nem mérlegelhetette, a Turopolyak pedig nemesek voltak. Az új horvát ulla potrida azonnal megtette a kötelességét, a magyartul független horvát helytartóságot kért.

A szabadelvű párt 846-ban már megoszlott, a centralisták az osztrák és magyar vámok eltörlését, és pedig a királynak fizetendő kárpótlással követelték, Kossuth pedig Ausztriával szemben is védvámokat kívánt. Kossuth a megyerendszert nagyra becsülte, a nemességet tisztelte, br. Eötvös és társai a megyéket rohamosan leakarták rontani, Eötvös két nemességellenes regényt is adott ki. A Kreishauptmannok eldorádójának ajánlása pedig időtlen politika volt akkor, midőn Galicziába centralizáció közegei egy arannyal fizették a szabadság hősei-

nek fejét, a magyar nemesség többsége ésszel és pénzzel dolgozott a sötétség german lovagjai ellen a democratia mellett, gr. Apponyi kanczellár az Illirikkal nyíltan szövetekezett, vállalkozott a megyék szétrombolására; a politikai eszély tehát nem a szakadást, de a tömörülést ajánlotta. Kossuth megkísérlette a védegyletet, a czélszerű mozgalom azomban megtört a szabadelvű közönség hiúságán és önzésén, a honi kelme durvább, rosszabb, drágább volt az idegennél, a fukarok sajnálták a pénzáldozatot, a hiuk restelték társaik csinosabb öltözkését, a nagyközönség azt mondá: minek gazdagítsam a gyárosokat, csináljanak olyant, mint a német, akkor én is tőlök veszek. A közönség meg nem gondolta, hogy a folyók nagygyá a patakokbul lesznek, a hazafiság kötelesség is.

Metternich minden áron többséget akart, az udvari párt eddigi működésével elégedetlen lévén, hű szolgája gróf Apponyi kanczellár hiveibül uj szerves pártot alapított és behozta az administratori rendszert, a pártcsalogató programmal lépett fel: Conservatívek vagyunk, a kormányt pártoljuk, politikai létünk két sark körül forog, ezek egyike nemzetiségi, alkotmányos és közigazgatási önállásunk, a másika a közbirodalommal összeköttetés; minden intézkedésnek ezen két alapon kell alapulni, fontosabb teendőink a véleményyszabadságnak minden iránybani biztosítása, az urbéri viszonyok kiegyenlítésének könnyítése, a katonai élelmezés, börtönjavítás, büntető-törvénykönyv, a polgári törvénykönyv kiigazítása, a köz-szükségek fedezése, a megyei igazgatás javítása, a királyi városok országgyűlési szavazata, belsőervezetők javítása, a nemesi birtokviszonyok czélszerűbb rendezése, a föld-

birtoknak nyújtandó olcsó hitel, a vám- és kereskedelmi ügyek, bányatörvény, az egyesületek és társulatokruli intézkedések.

A párt választmányába megválasztatott 9 tag, és pedig ezek közül 7 hivatalnok, 1 püspök, 1 félfüggetlen gróf.

A magyar nemzeti politikát megvilágította a kancellárnak az illirekkel kötött zágrábi szövetsége, a függetlenséget jelezte a választmány 7 hivatalnoka, a megyék és tanácskozások iránti hazafiságot konstatálta az adminisztratori rendszer.

Apponyi mindenekelőtt a megyéket akarván megrontani, hol a főispánok tehetetlenek voltak, a tisztválasztásoknál az ellenzékieket is jelölték, az utasítás készítő gyűlésekre korteseket nem szereztek, kormánypártot alakítani, kormányjelölteket szerezni nem tudtak, adminisztrátorokat (főispáni helyettes) nevezett 6000 forint évi fizetéssel, ez igen nagy fizetés volt azon korba, midőn egy hold földtől átlagba 1 forint 50 krajczár haszonbért fizettek, ehhez járultak még más javadalmazások is. Midőn gróf Apponyi az adminisztratori rendszert megalakította, szemei előtt valószínűleg neje nagyapjának Harukernek tisztválasztási modora lebegett, a német pékmesster Mária Terézia alatt a hadsereg élelmezési szállítója volt, a királyné 40,000 forinttal adósa marad a péknek és ezért kapta majdnem az egész Békés megyét és ráadásul a főispánságot és báróságot. Tisztválasztást kellett tartani, a nemes urak csak magyarul és latinul, a főispán csak németül tudtak, a tolmács szerepét a püspök vitte, az alispánoknál minden jól ment, a főjegyzőné

azomban a méltóságos ur az ajtóban kandikáló komornyikját meglátta és beintette azt mondván: »Hans, du wirst Obernotär« és németül kijelentette, hogy Hans főjegyzőnek kinevezi; a püspök elsápadt és magyarázta, hogy megyei tisztviselő csak magyar nemes lehet, Hans megijedt a nagy tisztességtől, kijelentette, hogy ő borotválni, hajporozni, németül olvasni tud, de notár nem lehet, a választó urak megsejték az ügyet és nagyban ordították: »nem kell, ki vele, le vele«, ez már a főispánnak sem tetszett, ekkor Hans kijelentette, hogy ha ura mellett nem lehet, meghal; ezen hűségi nyilatkozat hatott és a méltóságos ur a tolmács jelöltjét nevezte ki. Apponyi is Jankókból akarta a tisztviselői kart alakítani.

Mindkét párt Pesten tanácskozott. Az ellenzék programját Deák Ferencz következőleg alkotta meg:

Bizalmatlanság az idegen befolyás alatt álló kormány iránt.

A sérelmek orvoslásának eszközlése, melyek közt főhelyet foglal el a terület kérdése; ugyanis az erdélyi részek megjelenése gátoltatik, a váltótörvényes törvényszékek a határvidéken nem fogatosítottak, a nemzetiségi sérelem, a magyar nyelvről szóló törvény a határvidéken nem fogatosított, sőt az iskolákban a nyelv-művelő társulatok is eltiltattak, a Horvátországon elkövetett erőszak, az adminisztrátori rendszer.

Ezenkívül a párt következőket kíván:

Kormányfelelősség, nyilvánosság, egyesülési jog, sajtószabadság, Erdély egyesítése, közteher viselés, a királyi városok országgyűlési szavazata és rendezése, törvény előtti egyenlőség, az állam közbenvetéséveli urbéri

váltság, ősiség eltörlése, nevelés ügy, a párt a *pragmatica sanctio*hoz ragaszkodik.

Szabad, józan ember már a programm lényegéből felismerte a lólábat, de nem bizhatott azért sem, mert a mit a bécsi miniszterterek és magyar kanczellár kengyelfutóik megígértek, azt soha sem teljesítették, a zágrábi államcsiny, a titkos nemzetiségi mozgalmak, a politikai kerítő és pandur adminisztrátorok szervezése lerántotta az álcát az új udvaroncok reactionárius pofájáról, szabad ember azonban igen kevés, részeges és a részegség után vágyó sok, szabad áldozatkész pedig kevés volt. A küzdelem sikerét megnehezítette a társadalmi ziláltság, az udvarpárti főurak magukat krémnek (tejszínnek) hívták, a nemeseket chinesereknek (chinai) és betyároknak, a királyi hivatalnokokat, ügyvédekét lateinereknek (diákoknak), a polgárokat spiesbürgereknek, händelfängereknek (nyárspolgár, csirkefogó), a szegény nemeseket bocskorosoknak nevezték, a gazdag nemes lenézte a szegényebbet, a nemes a polgárt, az oligarchia a gazdag nemes kivételével maga közt vagy biztos körben a societehez nem tartozókat sepredéknek hitta, a polgár az úrbérest, bűdös parasztnak hívta, a katolikus pap megvetette a szegény protestáns papot, ez irigyelte a vereshasúak kincseit, a gazdag pesti polgár lenézte a szatócsot, a kis városi kereskedőt, ez az iparost és urbérest, a helyes gazda, a fertályos, a zsellért és cselédet. A főrendek a polgárokkal nem társalogtak, a nemességgel igen, de az urfi alig tette ki a szalonbul lábát, irgalmatlanul szapulták a chinesert, valamint minden osztály az alattabb állót, különben ez a forradalmak, jogegyenlőség daczára

még most is meg van, csakhogya ma az embert pénze után mérik.

A 20 főrend iránti nagy alázatnál fogva, miután Deák Ferencz nyilatkozatához komolyan ragaszkodott, az ellenzék vezérének kikiáltotiák gróf Batthyány Lajost, kiben a hazafiság, büszkeség nem hiányzott, de nem tudott szónokolni, alkotmányos politikai képességgel nem birt, a szent lelkét Kossuth Lajosba fedezték fel és követté választását e'határozták. A vezető-bizottság gróf Batthyány Lajos, Kossuth Lajos, Szentkirályi Móricz, Szemere Bertalan, Pázmándy Dénes, Lónyai Gábor, Bonis Samu, gróf Teleky László, gróf Andrassy Gyulából alakult. József nádor az eszes, becsületes, jó magyar főherczeg időközben meghalt, Metternich herczeg maga állt a porondon. A király József fiát, István főherczegét ideiglenesen helytartónak nevezte. Gróf Széchenyi István levette a liberális álcát, az aulicus párt bérruháját, mint a helytartó-tanács harmadik alelnöke felöltötte és Moson-megyébe mint követ és utasítás csináló lépett fel. Az országos választásokat megelőzőleg foly a dinom-dánom, az ellenzék főerejét a lelkes ifjúságot lelkesítette, hol a kapcza szorult, a jelölt pénzzétette ingóságait, irta a váltó', öntötte a bort és igazságot és kivétel nélkül győzött. Viszont Apponyi és pártja mindent elkövettek, a postások lovai sorvadásba estek a stafeta hordástul, a kormány méltóságos kerítői az adminisztrátorok czimet, rangot, hivatalokat ígértek, fenyegetőztek per és hivatalvesztéssel, rendes őrségek az esküdtekből és comissáriusokból (csendbiztosok) állt, ezek verekedéseket rendeztek és az ellenzékietek elfogták, a főpapság és némely főrendek megnyitották erszényeket,

a rossz juhokat tömegesen vágatták, ajándékozták a rossz bort, használatra adtak legelőket, a szomszédoknak feles kukorica földeket, a plebánosok izgattak a vallással, a kormánypárti megyékben a megyei tisztviselők tekin-télyeket érvényesítették, ha elfogyott a pénz, küldtek Bécsből. Szerencsére azonban a nemesség ellenzéki és németgyűlölő volt, a tisztviselőktől nem remegett, nagyon sokat loptak a grófok és püspökök tisztjei, általában papiroson sok elfogyott, a lélekvásárlásra kevés maradt. Kossuthot Batthyányi nem nélkülözhetette, felléptették tehát Pestmegyében, hol 6 év óta óriási szónoklatának diadala-it aratta, a nemességet a kormányok nem merték az adókérdéssel izgatni, már azért sem, mert a jeles hazafi, József főherczeg nádor nem engedte volna meg, de nem is sikerült, mert a köznemesség főbbjei értelmes egyének voltak. Az adminisztrátor, alkalmasabb nem lévén, fel-léptette mostoha fiát, a győzelem mindezek daczára nem ment könnyen, bár az ellenzék minden erejét meg'eszítette és a büszke ellenzéki vezér, gróf Batthyányi Lajos több rangtársaival együtt lóháton vezette be a választás helyére az ellenzéki sereget.

A nagy választási küzdelmek után az országgyűlés 47-ben Pozsonyban megnyílt, a helyzet, mióta az ország függetlenségét elvesztette, soha sem volt oly válságos, mint 47-ben, mert a kormány ugyan a követi táblánál csak 18 megyével rendelkezett, de részint némely megye, részint néhány követ ingadozott. Apponyi két referendá-riusa, Virkner és Zsedényi az ingadozókat folytonosan keritgették. Gróf Széchenyi és Kossuth válaszfeliratot nyujtanak be és az ellenzék 4 szavazattal győzött, a

felsőház visszavetette. Kossuth válaszfeliratát letette, mert nem bízott a többségben. A szabadelvű párt az adminisztrátori kérdésben fel akart irni és pedig követelte az adminisztrátorok rögtöni elbocsátását, a főispán hatáskörének ellenőrző minőségei leszállítását, Sopron követi utasítások ellen, Bereg, Bihar, Veszprém követi egymást leszavazták, az ellenzék 1 szavazattal megbukott oly kérdésben, mely programja egyik pontját képezte, melyben sajátlag többsége volt, mert 5 szemtelen követ utasítása ellen szavazott. Kossuthot túlzással vádolták, ezt azonban a következő nyilatkozatok megczáfolják: *A pragmatica sancti*ről: Senki jobban nálamnál ezen viszonyt nem tisztelheti és pedig nemcsak azért, mivel ez által fejedelmünk egysége az 1723. 2. törvényben megerősítve, szentesítve van, hanem azért, mivel én ezen viszonzyszövetségben látom mind hazánknak, mind az uralkodó háznak biztosítását. *A nemességről*: A nemesség vitta első sorban az ország lételének harczeit, ő volt Európának századokig táborszeme és minden viharok közt nem tűnt fel nagy epochalis eszme, mely a nemesség hatása által Magyarországra át nem ültetett volna, hogy Magyarország lett, hogy van, ez az ő műve. — *A megyékről*: Esküszöm Istenre, ki a jelen mozgalom vezetője, hogy amely pillanatban az országnak municipiuma nem lesz, én megszünök magyar polgár lenni, a nagy hazafi általába nem birt Talleyrand zárkozottságával, sőt inkább a tulságig nyílt volt, aki így nyilatkozott 48-ban, az pályája kezdetén sem forradalmár, sem republicanus, sem tulzó democrat nem lehetett.

A házi adót, országos pénztárt, az állam közvetíté-

seli urbéri válságot az alsóház elfogadta, a hadi azonban megbukott. Az administratori kérdés határozott pártkérdés volt, az időközben küldött leirat, melyben a király az administratoroknak csak kivételes esetbeni kinevezését a főispánoknak az akadályok megszüntéveli visszahelyezését igéri, a kérdés élet nem vette el, mert a főispán a megye kérelmére elmozditható és megbüntethető volt, ellenben administrator a törvény nem ismert. Az administratori kérdés elejtése által az országgyűlés a választási visszaéléseket szentesítette. A helyzet tehát nagyon válságos lett és pedig először azért, mert eddig a képviselőház azt mondta: én képviselem az országot, ezen kudarcz után pedig a főrendiház mondhatta ezt, mert betű szerint a képviselőház nagyszámu kisebbsége, ha hozzávesszük a tényleg egész szavazataiktól megfosztott királyi városokat, papokat, a távollevőket, többség volt, másodszor veszedelmes volt a helyzet, mert Szemere Bertalan, Lónyay Menyhért és más névtelen aprószentek igen hajlottak Metternich felé. Az administratori kérdésbeni diadal után, az utasítások meg nem változtatására biztosan számítani nem lehetett. József nádor az alkotmány és a magyar érdekek védője meghalván, herczeg Metternich és jó szolgálója gróf Apponyi szabad kézzel birtak, gróf Széchenyi a hitel és közlekedés aranyalmaival biztatta a butákat, Apponyirul feltételezni lehetett, hogy a juratusok megtörésére a cukkermandlin pandur testőrséget alapít, a Kraxlhuberek városát katonasággal megrakja, a tót kapásokkal a szabadelvűek ellen tüntetéseket fog rendeztetni.

Apponyi diadalának hallattára örömrában uszott a

Casino, anyanyelveken kijelentették: »Ugye mindig mondtam, hogy George famosus ember, remélem, hogy a vinklfiscált emberségre tanítja és az országot a sok liberális canaillatul megtisztítja.« A német példabeszéd azomban azt mondja, »midőn a veszély legnagyobb, Isten legközelebb van.« Páris Lajos Fülöp királyt elkergette, Kossuth felelős magyar ministeriumot, az osztrákoknak szabad alkotmányt kívánt, kijelentette a lehető közös érdekeknek méltányos kielégítését. Bécsben a forradalom márczius 8-án kiűtött. A császári hercegek tanácsa Metternichet és Sedtniczky rendőrfőnököt leköszöntette, sőt Lajos főherceg hatalmi társát Bécsből szépen kiutasította. A Nádor 15. márcziusban Kossuth feliratának elfogadását indítványozta, egyhangulag elfogadták, a tántorgók bocsánatot kértek és nyertek, az aulicus grófok Nápolyba, a főpapok Rómába kerestek szállást.

Az erélyes Nyári Pál Pestmegye alispánja az írókat, színészeket, iparosokat, boltos legényeket, orvos növénydekeket, fiatal ügyvédeket összeszedve, tekintélyes tömeget szedett össze, kik az ellenzéki körben Pest városa nevében kérvényt irtak az országgyűléshez, melyben az ellenzék programját, az évenkénti országgyűléssel, nemzetőrséggel, esküdszékkal, nemzeti bankkal, a foglyok szabadon bocsáttatásával, a katonaság alkotmányos esküjével, az idegen katonaság kivitelével megtölték. Nyáry Pált, Klauzalt és többeket biztak meg, hogy a helytartósággal beszéljenek és kérelmököt az országgyűlésnek adják át, a helytartóságnál gróf Zichy Ferencz gazdag, telivér aulikus elnökölt, a katonaságnak báró Lederer parancsolt. Gróf Zichy magánuton Lederert

a zavargók szétverésére felszólította, Lederer kijelentette, hogy magától nem teszi, tessék a helytartóságnak megparancsolni. Zichy azonban megijedt, a beavatkozás, mely mészárlássá fajulhatott volna, elmaradt. A pesti tüntetés a liberalismus győzelmét elősegítette. Bécs messze van, a tüntetést Bécsben már forradalomnak képzelték. Az ország kíváncsalmait Kossuth Lajos 59 követtel és 13 mágnással vitte fel Bécsbe Kossuthot, kísérte a juratusok serege. Nagy volt az ölelkezés, Kossuth a bécsi népet lelkesítette, de egyszersmind csendesítette is.

Márczius 17-én V. Ferdinánd az országgyűlés kíváncsalmait elfogadta, gróf Apponyi herczeg Metternichchel elpályázott. A király a ministerium megalapításával István főherczeg nádort bizta meg; a főherczeg az elnökséggel és a ministerek ajánlásával gróf Batthyány Lajost bizta meg. A király azonban 23-án a teljes ministeriumot visszautasította és a Zsedényi által ellenjegyzett leiratban kívánta: A kancellária megmarad és általa neveztetnek a papi és királyi méltóságok, az országgyűlés csak az egyenes adókrul rendelkezik, a többi adók, melyek eddig a birodalmi kincstárba folytak, ezentul is oda fizettetnek. A hadseregrül ezentul is a király a ministerium tudta nélkül rendelkezik. Ezen szennyes leiratot csak Zsedényi fogalmazhatta, ki köztudomás szerint hetenkint csak egyszer mosdott. Gróf Széchenyi Istvánban is feltámadt a hazaárulással határos nagyravágyás ördöge, saját naplója szerint magát a következő feltételek alatt ajánlotta fel:

1. Gróf Széchenyi István neveztessek kancellárnak vagy királyi biztosnak, 2. Évi fizetése 70,000 forint

3. Szent István nagy keresztjével diszittessék. 4. A királyi leiratot Széchenyi szerkeszti. 5. A királyi kivatalnokokat Széchenyi nevezi, a hadsereg és hivatalnokok felett feltétlenül rendelkezik. 6. Hat hónap múlva országgyűlés. 7. Mély titoktartás. Ez által az uralkodóház eltaszítja magátul István főherceget, Magyarországra az elégületlenséget fokozta ez, midőn Bécs, Németország, Olaszország forongott, egy határozatlan, elvtelen, népszerűtlen egyéniségért nem tehette, a katonaság feletti rendelkezésnek polgári egyénre átruházása, a Habsburgház hagyományaival ellenkezett.

Kossuth Lajos kijelentette, hogyha a leirati eszmékhez ragaszkodnak, Apponyi, Virkner, Józsika száműzetését fogja követelni, István főherceg nádor közbenjárását felajánlotta és kijelentette, hogy állását a ministerium kinevezéséhez fogja kötni. A fenyegetés és István főherceg győzött, 31-én a ministerium kineveztetett. A ministerium lelke Kossuth Lajos volt, a szabadelvűség diadalát Kossuth Lajos vivta ki, mert ha a mozgalom élére nem áll, ha Bécsset fényes szónoklatával meg nem hódítja, az országgyűlést Apponyi feloszlatja, a nép az urbériség kötelékében marad, a polgárok egysége nem létesül, a 48-iki eszméket és Magyarországot a nemzetiségek viaskodása megöli. A ministereket, herczeg Esterházy kivételével, kifogásolni nem lehet; herczeg Eszterházy ministersége azonban helytelen combinatio volt, mert ministeri tárczája a legválságosabb tárcza volt, melyre oly egyén kívántatott, ki egyenlően ragaszkodik Magyarországhoz és a magyar királyhoz, ki az ország viszonyait, a pártokat és egyéneket ösmeri, ki finom modora és diplomaticai ügyessége

által a főhercegeknek, az öreg és fiatal trónörökösnek a befolyásos főhercegnéknek bizalmát megnyeri, a fondorlatokat éles szemmel kíséri és a magyar ministeriumot mindenről híven és idejében értesíti. Herczeg Eszterháznak egyéni jellemét és szak-eljárását kifogásolni nem lehetett, mert a ministerium felterjesztéseit, kívánalmait a királynak beterjesztette, a ministerium, sőt ministertársai által ajánlottakat ellenkezés nélkül, serényen kinevezte, de családi hagyományait követve, jobban szerette a császári családot és az osztrák császárságot, mint a magyar királyt és királyságot, egész idejét Bécsben és Angliában töltvén, a magyar viszonyokat, ministertársait nem ismerte, ennél fogva a királyi ház fejeit és a befolyásos udvari kegyenczeket sem a valódi hangulatról fel nem világosíthatta, sem ministertársaiért és az országgyűlés többségeért jót nem állhatott, sem a királyi házat a nemzetiségekkel kötendő álnok szövetség veszélyeiről és következményeiről fel nem világosíthatta. A minister elnök, az udvari viszonyok ismeretlensége miatt, futár és sarkantyus báb lett a királynak Bécsbéli elvonulása után, a legsürgősebb viszonyok közt napokig várakoztatták, a király-császárhoz utasították, ki semmiről sem tudott, de nem is tudhatott, mert súlyos betegsége miatt szellemileg az élőhalottak közé tartozott, egyenlő szívdességgel fogadta Batthyány és Jellasicsot, alig tért meg azomban a minister, csakhamar az adott ígéretekkel ellenkező nyilatkozatokról, cselekményekről, rendeletekről értesültek, elannyira, hogy a nemes gróf az utazásból valóságos sportot űzött, utazásai az udvari hölgyeknek kedves mulatságnak szolgált, az udvar titkaiba be nem

avatott polgárnők azt hívék, a szép grófnak szeretője van bámulták fürgeségét és hűségét. Herczeg Eszterháznak lett volna kötelessége felvilágosítani Batthyányt és a ministeriumot, de úgy látszik, uri közönnnyel vette hivatását és nem tudott semmit, de különben ha az ellenséges táborban semmit sem birt kitapasztalni, nem lehetett csodálni, midőn az ország szívében, a ministerium székhelyén, a kormány István főherceg árulásáról csakis a nádor szökése után értesült.

A 48-iki kormány kezdetben Kossuth-ministerium volt, mert a felelős kormányt Kossuthnak erélye szerezte meg, Kossuth pozsonyi és bécsi fellépése által az egész országban eddig nem ismert népszerűségre emelkedett, a polgárság a jogegyenlőséget, a nép az urbériség eltörlését Kossuthnak tulajdonította, Deák Ferencz Kossuthot a helyzet emberének tekintette, gróf Batthyányi politikai képességgel nem birt, Szemerét még az ország nem ismerte, Eötvösnél az erély, a politikai bátorság hiányzott, gr. Széchenyinnél az uralmi vágyat, a Kossuth iránti irigységet elnyomta a rémület érzete, mindenütt véres forradalmat látott, habozott Magyarország és a dinastia között, de különben is az aulicusok vezérszónokára a ministerség már maga kegy és megtiszteltetés volt, István főherceg nádort Kossuth elbűvölte. Minden nevezetesebb ügyet tehát Kossuthhoz utasítottak, a törvényeket Kossuth, Deák és Szemere fogalmazták.

Kossuth kétségekivül a népszerűséget megérdemelte és Magyarország legjelesebb ál'amfériai közé sorozható. tudományos, eszes fő, a szónoklat terén pedig első helyet foglal el, genialis szónoklatával a közönséget nemcsak

megnyerte, de lángra lobbantotta, nem csüggedt el és nem riadt meg semmitül és senkitül, a hazáért és szabadságért rajongott, az önzést, anyagiséget nem ismerte, hatalma fénykorában is önzetlen és szives volt mindenki iránt, a fényűzés nem háborgatta, meghallgatott mindenkit, sőt környezete által sokszor befolyásoltatta magát, segített a szegényeken, megadta a kellő tiszteletet mindenkinek, de nem hajolt meg a felfujt nagyságok előtt, szerette a népszerűsége, de nem vadászta, az emberekben túlságosan bizott és ezért számításaiban gyakran csalatkozott, midőn a fővárosba és alföldi városokba nagy lelkesedéssel fogadták, azt hitte apraja, nagyja fegyvert fog, pedig midőn a határbul kilépett, megszűnt a készülődés, a csaták nagyságát és eredményét tulbecsülte. Már Pozsonyban szemben a szerbekkel és a határőrvidéki tisztekkel hibásan járt el, a szerbek azokat követelték, mit nekik később a nemzetiségi törvényben Deák Ferencz megadott és ezenfelül mint nemzetnek a törvényekbe iktatását, a nemzet címét nem lehetett megadni, de ehez komolyan nem is ragaszkodtak, ellenben a többit módosítva meg kellett volna adni, mert szabadelvű kormány az egyházi és iskolai autonómiát csak azon esetben tagadhatja meg, ha azt az államra veszélyesnek látja, a határvidéki katonai szervezet megszüntetése pedig (melyet ők maguk kívántak) Magyarországnak éppen úgy érdekében állott, mint a határőrvidékieknek. Kossuth azomban a kérvényezőket elutasította, hibázott abban is, hogy megbeszélés végett a főbbséket egyenkint magához nem rendelte, de fogadta nyilvánosan. Hibázott továbbá akkor, midőn a határőrvidéki tisztek kijelentették, hogyha azon föld-

nek, melyet eddig haszonélvezet czimen birtak, tulajdonképeni átadását Kossuth kieszközli, Magyarorszáért mindent el fognak követni, Kossuth megtagadta. Hiba volt pedig ez, mert ha a határőrvidéket polgárosítják, ők tisztí állásokat elvesztve, koldussá lesznek és azon czimen és alapon, a melyen a közembernek a használt földet odaigérték, a tiszteknek is odaadhatták volna. Hibázott, midőn ösmerve az oláhok földosztási hajlamait, Erdélyben a magyarságot nem szervezte és nem fegyverezte fel, hibáját azomban menti az, hogy a kormánynak Pozsonybuli eltávozása után a ministériumban kisebbségben volt.

X.

A 48-iki alkotmány.

A 48-iki alkotmány a nemesség végrendelete és soha osztály a hatalomtul oly szépen nem vált meg, mint a magyar nemesség, mert a jogi és anyagi áldozatokra általában kényszerítve nem volt és ha az igazsággal és a kor szellemével ellenkező jogainak egy részét megakarja tartani, ha az urbéri szolgalmaktul csak tulságos kárpótlás mellett akart volna lemondani, megtehetette volna, mert a nép nem követelt, nem nyugtalankodott és a bécsi kormány leste az alkalmat a nemesség megnyerésére. A nemesség azomban a hazát, a jogot jobban szerette önmagánál, egyenlően osztózott a becsületes néppel és urbéri kötelezettségétül valódi biztosíték nélkül felmentette.

A 48-iki törvények megalkották: 1. A magyar kormányt. 2. A ministerium felelősségét. 3. A nép képviselő-

letet. 4. Az évenkénti országgyűlést 5. Az adónak évenkénti országos megállapítását. 6. Az adóbani aránylagos részvéte. 7. Megrendelte az urbériség eltörlését. 8. Erdély egyesítését. 9. A papi 10-ed megszüntetését. 11. Az ősiség eltörlését. 12. A sajtószabadságot. 13. Felállította a nemzetőrséget. 14. Kimondta a vallás egyenlőségét és ezenkívül alkotott még 17 fontos törvénczikket.

A 48. törvények kétségkívül fontos vívmányok, több kérdést azomban megoldatlanul hagytak, melyek a későbbi bonyodalmak magvát képezték, a reactionak ürügyül szolgáltak, sőt magában Magyarországon is zavaros fogalmat alkottak.

A magyar törvények 48-ig közös ügyeket nem ismertek, a 48. II. ezt mondja: A nádor ő felségének az országbuli távollétében az országban, a korona egységének, a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett, a v grehajtó hatalmat gyakorolja, tehát ez már birodalomról beszél, a III. 13. a ministerek egyike folyvást ő felsége személye körül lesz s mindazon viszonyokban, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli, valjon mi lehetett, ezen közös ügy? Törvényileg, illetőleg törvény hiányában közös csak a külpolitika lehetett, de ha ez volt, ezen ruganyos kifejezés helyett meg kellett volna nevezni a gyermeket.

Második és igen nagy hiánya a hadügy: Magyarországon a hadsereget régentén a nemesség, a király és királyné zászlóaljai, későbbben a zsoldosok, III. Károly óta az állandó hadsereg képezte, ez azomban kizárólag a császárnak esküdt hűséget és a hadügyministertől

függött, a 48-iki törvénynek nincsen hadügyministere, de van honvédelmi ministere, a törvényt nem ismerő magyarok azt hitték, hogy a honvédelmi minister hadügyminister, pedig nem az, mert a III. 8. ezt mondja: A magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, nemkülömben a katonai hivatalokrai kinevezéseket ő felsége fogja a 13. szerint folyvást oldalánál levő minister ellenjegyzése mellett kinevezni, a 6. § ismét megkülömböztetve hozza elő a hadügyet és honvédelmet, vagyis a honvédelmi minister 48. szerint csakis a nemzetőrökről rendelkezett, a császári sereg pedig az országban tanyázhatott. Ezen hiányon segitendő, a kormány felállította a honvédséget, ez azomban nevénél logva is, mert új intézmény is volt, a honvédminister alá tartozott. Ez meg az udvari pártnak, a német ministereknek nem tetszett, mert a honvédség magyar katonaság, felállítását tehát minden áron megakarták akadályozni.

Harmadik hiánya 48-nak a külügyek kezelésébeni határozatlanság, a külügyek kormányzatát Magyarország királyi jognak tekintette és a magyarországi ügyeknek a magyarok tanácsával, meghallgatásával elintézését a külügyministeriumba és követségeknél magyarok alkalmazását követelte; a külügy kezelése tehát, miután az alkotmányos fogalmak szerint a külügyeket sem a király, sem a császár felelős kormánya nélkül nem kezelhetette, közös ügy lett volna.

Erre azomban a császári ház tanácsa azt mondá, a 48-iki törvény nem ösmer külügyministert, a király rendelkezik és ha tetszik a külügyekről vagy maga beszél, vagy beszéltet az osztrák külügyministerrel, az oldalánál levő magyar ministerrel, vagyis a magyar minister csak

szalma-ember. Ezen hiányokért azomban sem Kossuthot, sem Deák Ferenczet vádolni nem lehet, mert Deák látván a helyzetet, a vezetést Kossuthnak átengedte, de minden országos és szabadelvű kérdésben támogatta. Kossuth sem vádolható, mert már mint említém, a magyar ministeriumba kisebbségbe volt, nem hivatkozhatta a közhangulatra, mert ez nagyon is csendes volt, mirül gróf Szécheni és társai bécsi barátaikat felvilágosították. A 48-iki törvényeket elfogadta, mert ez a jövő időnkénti reformoknak alapul szolgálhatott. A bécsi reactio elfogadta, mert a hadsereg és a római rendelkezés kezei közt maradt. Valódilag 48. egyik felet sem elégítette ki, még azokat sem, kik királyiabbak voltak a királynál, mert félték Kossuthtól és népszerűségétül és belátták a liberalismus rendithetlen hatalmát.

A hangulat az országban komoly volt, a nép és polgárság köszönettel fogadta jogai ajándékát és a feudális terhek eltörlését, de nem ujongott és nem tüntetett, a ministerium fényes nevekkal tündökölt, a nemzet minden ministert nagy hazafinak és geniének képzelt, herczeg Metternichet a kényuralom egyedüli sátánjának tekintették, az értelmiség a nemzetőrséget győzhetlen erőnek hitte, kezünkben a fegyver, a magyar, a legjobb katona, szabadságunkért megverekszünk az egész világgal; ezt kiáltotta az egész ifjuság, azt nem tudták, hogy a nemzetőrség Párisban azért győzött, mert a franczia katonaság kedvetlenül harczolt testvérei ellen és hogy Francziaországban sem idegen katonaság, sem idegen faj nem volt és nincs, sőt még a papság sem függ Rómától, arra nem gondoltak, hogy az országban fegyver

nincs és a fegyvertelen katona ágyutöltelék. Az aulikusok letették a fegyvert, a tett teréről elvonulva, őszintén, utógondolat és keserőség nélkül semleges állást foglaltak el, sőt két vezér-tag Somsich Pál és báró Vay Miklós őszintén a szabadelvű párthoz csatlakozott. A képviselőválasztások a legnagyobb csendben és rendben folytak le, az itatások, vesztegetések megszűntek, megválasztották azt, kit a megye vagy város értelmisége jelölt. A nép előtt a választási joggyakorlat egészen új volt, bizott régi uraiba, a választáson megjelent az, akit bevezettek. Némely kerületekben azomban voltak nagy férfiak, kik a haza veszedelmét látták meg nem választatásokba, hol két ilyen nagy férfiú csapott össze, ott etettek, itattak és hazudtak, mint azelőtt, a kormány és egyes ministerek azomban sehol semminemű nyomást sem gyakoroltak.

XI.

A szabadelvű ministerium kormányzata, osztrák államadósság, reactió, nemzetiségi mozgalmak és gyilkosságok, István herczeg szökése, Jellasics támadása, a magyar miniszterium leköszönése, V. Ferdinánd leköszönése, olmczi kiáltvány, országgyűlési nyilatkozvány.

Az országgyűlés feloszlata után a ministerium István főherczeg helytartóval Budavárba vonult és élvezte a hatalom mézes heteit, kedves andalgásából a császári kormány szerelmes levele ébresztette fel, a háladatlan osztrákok nem elégedve meg a Kossuth által szerzett alkotmánnyal, évenként 10 millió adóssági kamat fizetetését követelték, a magyar miniszteriura uri grandezzával tár-

gyalás nélkül félretette. Május 5 én az árulás zászlóját Rajasich szerb patriarcha tűzte ki és kimondta a Magyarországtuli elszakadását, szerb vajdaságot állítottak fel, a Banátnul, a banáti határőrvidékbül, Bács és Baranyamegyékbül, Jelasics bán kikiáltotta Horvátországot, Horvátországbul, Slavoniábul és a határőr szomszédos ezedek területébül. Az erdélyi oláhok Balázsfalván kimondták az orosz osztrák zászlókkal diszitett gyűlésen.

1. Erdélynek magyarországgali egyesítését el nem fogadják.
2. Oláhok Erdély 4-ik nemzetét képezik.
3. Az oláhok külön politikai területet képeznek.
4. Erdély tanácskozási nyelve német, oláh, magyar.
5. Szabad föld, az uraknak az urbériségért kárpótlás nem adatik. A nemzetiségekkel egyetértettek az aradi, temesvári, gyulafehérvári várparancsnokok, a szebeni főparancsnok, a kormányznak, ha mesterségét csak kicsit érti, felkellett volna fegyverezni a székelyeket, a magyar nemzetörségbül 30,000 önkéntes nemzetört kellett volna kiállítani, felfegyverezni és 100,000 népfelkelővel a szerbeket megtámadni és a szerblázadás két hét alatt le lett volna verve, mert a szerbeknek sem fegyverek, sem erődtítményeik nem voltak, a székelyek, ha felfegyvereztetnek, szenvedélylyel elbántak volna a rómaiakkal. Nem így gondolkoztak a gróf ministerek ; gróf Batthyány, Széchenyi, Ötvös, Eszterházy, Klauzál azt mondák, minek a pénzt pazarolni, mit fáradozunk mi a fegyverkezéssel, Lajos gróf elmegy jó királyunkhoz, jó királyunk a lázadókra reá parancsol, a lázadó parasztok meghódolnak, az izgatók megszöknek, jó Batthyány Lajos gróf el is utazott jó Ferdinánd királyhoz, szépen meghallgatták a nagy premiért, helyeselték nézeteit, kiadták a

dörge delmes rendeletet és jó Ferdinánd nagy fáradsággal aláírta, ugyanakkor a vezető herczegek az ellenrendeletet titokba megküldték, István főherczegnek, Jelasicsnak, Rajasicsnak, Puchnernek és Shagunának és a várparancsnokoknak, jó Ferdinánd királyon és jó Lajos grófon kívül az utolsó lovász is tudta, hogy a magyar királyi rendelet csak is bohózat, alig tette be azomban a gróf lábát palotájába, a lázadók még jobban kiabáltak, a jó gróf ismét elutazott, a magyarok jó barátja szívesen fogadta és a minis terelnök elhitte, hogy rend lesz en. Kossuth bizott a francziákba, kik nem mozdultak, bizott az olaszokba, kik maguk sem biztak magukba. A magyar miniszterium pedig tényleg mindaddig semmit sem tett, míg a szerbek és oláhok fel nem fegyverkeztek, a legvadabb gyilkosságot, pusztí ást, rablást meg nem kezdték, a miniszterium ismét a királyhoz folyamodott és Olaszország meghódítására 200,000 katonát ajánlott. Ezen ajánlat azomban nem volt őszinte, mert a pénzügyminis ter csak 42,000 katona kiállításának felfegyverezésének és zsoldjának költségeit irányozta elő, júliusba egész Magyarországba mindössze 13,000 rendes katona volt a honvédek és nemzetőrség szervezése, rák módon haladt. Erdélybe júliusban kormánybiztosnak báró Vay Miklóst küldték, pénz és katona nélkül. Shaguna Oláh érsek négy szem közt Vaynak kijelentette, hogy ahhoz fog csatlakozni, a ki jobban fizeti. Pesten a fiatalság nagy veres tollakat hordott, mi Széchenyit annyira megijesztette, hogy dunaparti lakásából titkos menekülő alagutat készítettett a Dunához. Végre meggyőződtek Szentkirályi Móríc z aldunai kormánybiztos tehetetlenségérül is, ki

becsületes ember volt ugyan, de bachus papjai közé tartozott. Mámorában a német tiszteket becsületeseknek tartotta, kebléhez ölelte a szerbeket, a gondolkozásra kevés ideje maradt, mert déltől hajnalig ivott, azontul pedig aludt, a kormánybiztosságból tehát elmozdították és helyébe Beöthy Ödönt nevezték. Végre valahára Kis Ernő a ráczokat Perlasznál 2. szeptemberbe szétverte. A ministerium a haza megmentésére elég erősnek nem képzelvén magát, támogatásul egy országos bizottság ki-nevezését kérte. Ferdinánd király augusztus 31-én István főherceghez egy emlékiratot küldött és azt a ministerium figyelmébe ajánlotta. Ezen emlékirat szerint a *pragmatica sanctio* nem csak a király és a császár azonosságát, de Austria és Magyarország birodalmi egységét alapította meg, melyről a császár jogosan nem mondhatott le. Az V. Ferdinándhoz menesztett országos küldöttséget jó Batthyány Lajost és főrendi társait jó Ferdinánd király magához nem bocsájtotta, de kérelmükre következő választ adott: 1. A tanácskozásba Jellasics is jelen legyen, Magyarország részéről a horvátok elleni ellenségeskedés szüntessék be, a Jellasics és Rajasich elleni intézkedések szüntessenek be, a határ őrvidék ideiglenes osztrák ministerium alá rendeltessék.

Herczeg Eszterházy, a választ megelőzőleg leköszönt. Szeptember 10-én Ferdinánd a horvát bánt hivatalába nagy dicséretekkel visszahelyezte. A Magyarországnak és ministeriumának adott pofonok és rugások daczára a három nagy államférfi, gróf Batthyány Lajos, gróf Széchenyi István és báró Eötvös József azon dőre hitben éltek, hogy jó V. Ferdinánd királyunk még uralkodik,

csak is a sepredék scribler fiskálist, Kossuth Lajost gyűlöli, és ha ezt a bársony székből kitessékelik, meg lesz a szent béke. Deák Ferencz pedig lemondott azért, mert belátta a bécsi kormány szándokát, meggyőződött a békés kibontakozás lehetetlenségéről, átadta tehát a helyet a válság emberének, Kossuth Lajosnak, Klauzál gyenge, becsületes ember az erélyes politikát nem értette. István főherczeg a Batthyány és társai lemondását elfogadta és erről az országgyűlést, az alkotmányos alak mellőzésével, 11. szeptemberben értesítette. Levelében kijelentette, hogy a kormány megalakulásáig az ügyeket ő fogja vezetni. A ház ezen iratot törvénytelennek nyilatkoztatván, az új ministerium kineveztéig a haza kormányával Kossuth Lajost és Szemere Bertalant bizta meg.

Az izgalom Pesten a legmagasabb fokra hágott, 12-én népgyűlést tartottak, melyben a nádort a pártütés elfojtására és a hazabani maradásra felhívták. A számos küldöttség nagy kísérettel felvonu't Budavárába, a nádor megkezdte a csomagolást. Batthyányt a ministerium megalakításával bizta meg. Jellasics összekergette horvátjait és Magyarország meghódítására megindult. A kormány gróf Teleky Ádám tabornok vezénylete alatt 2400 rendes katonát és 24 ágyut, Csányi kormánybiztos alatt pedig nemzetőröket és népfelkelést küldött ellene. Teleky az ellenség elől Bécsbe szökött. 15-én Madarász honvédelmi bizottságot ajánlott, bevásztattak: Kossuth Lajos, Madarász László, Pálffy János, Patay József, Sembery Imre, Nyári Pál. — Batthyány ministereknek ajánlotta Ghiczzy Kálmánt, báró Vay Miklóst, Szentkirályi Móriczot, báró Kemény Dénest, báró Ötvös Józsefet, Mészáros Lázárt, gr. Erdődy Sándort

Batthyány feltételeit Bécsben visszautasították, Jellasichek közeledett, István herczeg megszökött, Batthyány eltűnt, a kormányzatot a honvédelmi bizottság megragadta. A reactio feleslegesnek tartván a kiméletet, jó Ferdinánd császárral gróf Lamberget főhadparancsnoknak nevezette és elrendelte az országgyűlés feloszlatását, báró Vay Miklóst pedig tudta nélkül a magyar kancellársággal bizta meg. 27-én Kossuth mindakettőt megtudta és az országgyűlés mindkét kinevezést érvénytelennek nyilatkoztatta. Az országgyűlést Lamberg 28-án szándékozott feloszlatni; mindkét rendelet feltűzelte az ifjúságot, az értelmiség többi részét és iparosokat, a forrongó nép a hidat elfoglalta, az átvonuló tábornokot megrohanta és megölte. A rémuralom alatt szigorú vizsgálatot tartottak, de semmit sem tudtak kisűtni. Az országgyűlés az eseményekről értesülván, Batthyány Pesten nem lévén, az ország kormányával a honvédelmi bizottságot bizta meg. A felsőház a honvédelmi bizottságba beválasztotta báró Perényi Zsigmondot, báró Józsika Miklóst, gróf Eszterházy Mihályt, idősb Pázmándy Dénest, gróf Somsich Pongráczot, a két utolsó azomban sohasem tanácskozott. Október 6-án Bécsből katonaságot akartak küldeni Magyarország ellen; a nemzetőrség és nép a katonaságot nem eresztette, a katonaság a bécsiekhez csatlakozott, gróf Latour hadügyministert felakasztották. A császári udvar Linzbe menekült, ezt megelőzőleg Jellasicst Móra megverte. Jellasichek Bécs felé vonul. Október első napjaiban V. Ferdinánd ismét egy rendelettel szaporította a kényuralom okmánytárát; a király Récsei tábornokot magyar miniszerelnöknek nevezte és általa ellenjegyezve a követ-

kezőket rendelte: 1. Az országgyűlés feloszlatatik. 2. Az országgyűlés végzései érvénytelenek. 3. Jellasic h főparancsnoksága alá rendeltetnek a magyar, erdélyi, horvát seregek, nemzetőrök, önkéntesek. 4. A rend és béke helyreálltáig az ország hadi törvények alá rendeltetik, a gyűlések betiltatnak. 5. Biztosul báró Jellasic h ot küldöm ki. 6. A polgári igazgatás egyéb folyó tárgyai a minisztérium tisztviselői által, a törvények szerint fognak vezetetni. Október 6-án azomban Récsejt a bécsiek elfogták, leköszönt és a királyt rendeletének visszavételére kérte.

Kossuth Lajost az országgyűlés a honvédelmi bizottság elnökének választotta. Kossuth gróf Teleky Lászlót párisi követnek nevezte, a horvát nemzetőrök és népfelkelők a fegyvert lerakták. Jellasic h ot a magyar sereg a határig kergette. Bécs alatt herczeg Auersperg és Jellasic h egyesültek. V. Ferdinánd herczeg Windischgrätz tábornagyot bécsi és magyarországi teljhatalmu biztosnak nevezte. Először is a közvetlen vesz ly Bécs et fenyegette, a magyar hadseregnek tehát Bécs segélyére kellett volna menni. A régi katonatiszteknek nem volt kedvök a császár és régi tiszttársaik ellen harczolni, Bécs et tehát részben a bécsi védelem rossz szervezete, főleg a magyar sereg késedelme miatt Windischgrätz herczeg meghódította.

Deczember 2-án V-ik Ferdinánd és Ferencz Károly főherczeg Ferencz József főherczeg javára az osztrák császárságrul és a magyar királyságrul lemondtak, Ferencz József császár herczeg Svarzenberg minister által ellenjegyzett nyilatkozványába mint császár beszél a birodalomrul, Magyarországot azomban teljesen mellőzi, de

mellőzte a magyar országgyűlést és kijelentette, hogy el van határozva a birodalom csonkítatlan fentartására.

Erre a magyar országgyűlés következő határozatot hozott:

Magyarország és részei az osztrák birodalomnak részei soha sem voltak, úgy most sem azok, hanem független önálló országot képeznek.

Ezen függetlenség képezi az austriai háznak a sanctio pragmaticában meghatározott magyarországbani uralkodhatásának sarkalapját.

Az austriai császári trónus iránti családi intézkedések tehát a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül érvénytelenek.

Nehogy tehát a hallgatás a nemzet jogainak sérelmére magyaráztassék, az országgyűlés kinyilatkoztatja:

A magyar királyi szék halál esetén kívül csak a nemzet beleegyezésével ürülhet meg.

Halál esetében az örökös köteles a nemzettel kötelelet kölni; a törvényekre és alkotmányra megesküdni és magát megkoronáztatni. Máskülömben a nemzet beleegyezése nélkül trónváltás nem történhet.

Miután a magyar királyság kétoldalu kötésen alapszik.

Miután, ha a király erőtlen, az ideiglenes kormányzatul a nemzet intézkedhet.

Miután az olmczi családi lemondások iránt a nemzet előlegesen meg sem kérdeztetett.

Annálfogva az austriai császári székről önkényes lemondás Magyarország önállóságán, alkotmányán semmit sem változtatbatván, az országgyűlés, mint Magyarország és a hozzákapcsolt részek és országok orgánuma, ezennel

kinyilatkoztatja, hogy az országgyűlés hire, tudta, meg-
egyezése nélkül a magyar királyi székről senki egyoldal-
lulag nem rendelkezhetik.

És azért az országgyűlés az ország minden lakosai-
nak meghagyja és parancsolja, hogy senkinek, kit az
országgyűlés el nem ismert, ne engedelmeskedjenek, az
ország dolgaiban beavalkozást jogtalan bitorlásnak te-
kintsék és az ország és alkotmány zászlója alatt hazánkat
mindennemű uzurpatiótul megvédelmezni hazafiúi szent
kötelességének tekintsék. Senki, a hazaárulás büntetésé-
nek súlya alatt másképen nem cselekedvén.

Ezen határozatnak a hadseregekkel és hatóságokkal
közlése és megtartásának eszközzésére a honvédelmi
bizottság, mint az ország ideiglenes kormánya utasittatik.

Magyarországban tehát két hatalom küzdött egymás
ellen, a királyi, melynek nevében kormányzott az ország-
gyűlés és védte Magyarország területét és alkotmányát és
a császári, mely a magyar királyságot mint az osztrák
birodalom egyes részét tekinttte, a magyar alkotmányt
tudomásul nem vette.

A magyar hadsereg deczemberben állt 73,000 katoná-
bul, a nemzetőrségből, Benyiczky szabad csapatjából, a
komáromi, eszéki, lipótvári várőrségből.

A császári, az erdélyi, aradi, temesvári, szent-tamási
hadosztályokból. Nugent horvátaiból, vagyis összesen
54,000 katonából.

A közhangulat az országban magyar monarchicus
volt, nem akartunk megválni az uralkodó családtól,
de készek voltunk életünket, vérünket, vagyonunkat
feláldozni Magyarorszáért és alkotmányunkért, a lel-

kesedést Magyarországhban nem Kossuth Lajos lán-
 goló szónoklata teremtette meg, de Magyarország fel-
 darabolásának terve a szerbek és oláhok vérlázító gyil-
 kosságai és rablásai. A békét a nemzet többsége a Deák
 Ferencz által később megkötött alapon elfogadta volna,
 de ezen alap akkor lehetetlen volt, mert az osztrák ha-
 gyományos politikának végcélját Németország császár-
 sága és Magyarországnak a német birodalombani bekebe-
 lezése képezte, óhajtották pedig ezt azért, mert Magyar-
 orszáág 13 millió lakosa a német mérlegben Austriának
 igen nagy túlsúlyt biztosít és ha Austria Magyarországot
 a nemzeti vágyak pártolása által összetöri, nagy birodal-
 mában megszűnik azon egyedüli hely, hol eddig szaba-
 don gondolkoztak és beszéltek, mely ország történelmi
 joggal birt. Svarczenberg herczegnek ezen cél kivitelére
 az idő alkalmasnak látszott, mert a porosz királyt népei
 szorongatták, tehát Németországban Austriát nem aka-
 dályozhatta, Napoleontul, ki még ekkor állását biztosnak
 nem tartotta, nem félhetett, Oroszország hátát fedezte és
 segélyére minden eshetőségekre számíthatott. A magyar
 seregek eddig a rendes katonasággal szemben sikert nem
 mutattak. A magyar sereg az osztráknál csakis 19 ezerrel
 volt számosabb, vagyis ha Windisgrätz bevonul, az osztrák
 hadsereg többségben lesz, számított ezenkívül a magyar
 szolgálatban levő volt osztrák tisztek árulására, a szláv
 és német parasztok csatlakozására, Metternich herczeg
 növendéke nem hihette el, hogy a hadnagyok és kapitá-
 nyok által vezényelt ujonczok sikeresen megbirjanak
 küzdeni a Svarczenberg herczeg és gróf Radeckzy tábor-
 nagyok iskolájában képzett, tábornokok által vezényelt

veterán osztrákokkal. De czenkívül a magyarokrul nem tehetett fel semmi jeleset sem, mert a magyarokat gyűlölte és a forradalom után még a sima báró Vay Miklóst is akasztófával kecsgettette. A cseh hierczeg miudezeknél fogva azt hitte, hogy farsang közepén Pestet elfoglalja, a képviselőház és kormány szétszalad és a magyarok commandó szóra berukkolnak a reichsrátba. A ki a világtörténelmet ismeri, az tudhatja, hogy az absolutismus az egyénnek néha megkegyelmez, a legyőzött államnak azomban soha. Békélni tehát nem lehetett, mert feltétlen hódolatot (unbedingte Unterverfung) követeltek, ez pedig nem béke.

Az önvédelmi politika nem azonos a forradalmi politikával, mert ugyan mindkettő a szabadságért küzd, de a szabadelvű politika a királyságnak nem ellensége és megelégszik a szabadságot biztosító monarchiával is, ellenben a forradalmi politika legtöbbször köztársasággal végződik Angliában I. Károlyt követte Cromvell protector, Amerika az angolok kikergetése után köztársasággá alakult. Franciaország XVI. Lajos halála, X. Károly, III. Napoleon elkergetése után mindháromszor köztársaságot alkotott. Az olmützi nyilatkozvány és az országgyűlés határozata után Magyarországbán a szabadelvű politika helyét a forradalmi politika foglalta el, ennél fogva 49-ről, bár ezen hősies korszak a magyar történelem fényes lapját képezi, tüzetesen nem szólhatok, mert ezen korszak a kettős forradalom keretébe tartozik, de nem szólok, mert nem tartom czélszerűnek a régi sebek felszakítását, mert ez lázt és fájdalmat okoz nekünk, pedig higgadtságra van szükségünk, 28 év alatt a kedvező

viszonyokat nem használtuk fel, ha élni akarunk, a multban nem merenghetünk, de tennünk kell, a szemrehányásokra időnk nincs. Végre nem szölok és nem szólhatok, mert felséges királyunk fátyolt vetett a multra és a biztosító oklevelet nemcsak aláírta, de annyira meg is tartotta, hogy 9 század óta Magyarországnak sem alkotmányosabb, sem magyarabb királya nem volt, annyit azomban kötelességem konstatálni, hogy ezen válságos korszakba, midőn életünk, vagyonunk, szabadságunk 24 óráig sem vala biztosítva, igen kevés nyomorult pribék kivételével kötelességét minden magyar hiven, sőt mondhatjuk, hősiezen teljesítette.

A szent alliancenak nevezett szerződés értelmében Miklós orosz czár Magyarország ellen 200,000 katonát küldött, vagyis a szövetséges hadsereg tett 300,000-et, a magyar 140,000-ret, — a csudák kora lejárt (sajátlag csak a papok hirdették), — a magyar hadsereg férfias küzdelem után 1849. augusztus 13-án a fegyvert lerakta.

XII.

A rémuralom. Az olasz háboru. Egyességi kísérlet. A 861. országgyűlés. Közhangulat. A 65-iki országgyűlés. Porosz háboru.

Megkezdődött a rémuralom, a személy, vagyonbiztonság megszűnt, báró Haynau táborczernagy Brescia hienája tetszése szerint kegyetlenkedhetett, a megyei szerkezetet felrúgták, idegen csőcselék garázdálkodott az országban, azt hitték, a magyar nemzet, melynek hadse-

rege fegyverét Világosnál, Komáromban, Péterváradon lerakta, most már érzéketlen, tehetetlen hullá, butául csalakoztak, az elvesztett háborút követte a szellem harcza és e téren határozottan mi voltunk az erősebbek, mert a gondviselés ezen, a buták által barbárnak hirdetett ország népét erős ítélőtehetséggel, lelkes hazaszeretettel, önérzettel, nagy adag büszkeséggel, az önkény elleni heves gyűlölettel áldotta meg, a nép bizalommal viseltetett régi urai iránt, kik urbéri kötelezettségeitül felmentették, kikkel együtt harczolt a nemzeti zászló alatt, a polgárságban feltámadt a haza és szabadság szeretete, az elvesztett jogok iránti vágy, magyarnak tartotta magát az is, a ki magyarul nem beszélt is, a magyar magát a legvitézebb mondhatjuk legyőzhetlen katonának tartotta, a vesztett csatákat és hadjáratot az ellenség tulságos számának, Görgei árulásának tulajdonította; a németet gyűlölte és szentül meg vala győződve, hogy ha az orosz nem jön, a világbul is kikergeti. A nép zömének gyűlöletét erősen emelte, a trafik, a bélyeg, a fogyasztási adók különböző nemei, Kossuthról a nép valóságos legendákat mesélt. Az ellenszenvet nevelte a kalucsnis és esernyős beamterek goromba nyeglesége. Az urak elkerülték a beamtert és ha magyar volt, csak azok ismerték, kik magánügyeikben kényszerültek velök érintkezni. Párt a rémuralom alatti nem volt, mert az aulicus pártnak sem tetszett a német kényuralom, kis kivétellel az egész csoportban feltámadt a magyar haza szeretete, de nem tetszett a rémuralom azért sem, mert a győzelem után az udvar, a cseh és német aristocratia, a barrikad hősokbul és ellenzéki szónokokbul lett ministerek és főemberek lenézték a magyar

aristocratiát és csakis azokat alkalmazták, kik 48-tul kezdve Magyarországbul megszöktek, kik a hóhérságra is vállalkoznak, ha a hóhérság anyagi előnyökkel lett volna összekötve.

A rémuralom erkölcsi tekintetben hazánk magasztos korszaka volt, mert szegény és gazdag, tudatlan és művelt a jobb idők, az elismerés reménye nélkül teljesítette hazafiui kötelességét; de szomorú korszak volt, mert alig volt család, melynek legalább egy tagja a száműzetés keserű kenyerét nem eszi, vagy rablánczra fűzve nem kinlódik, vagy birtokát el ne kobozták volna, vagy életét csatában vagy bitófán ne végezte volna. Életünk, vagyunkunk hajszálon függött, mert a zsandár egyszerű feladására vásra vertek és hetekig, néha holnapokig piszkos egészségtelen börtönökben kinoztak, kivált kezdetben hemzsegték a bujdosók, de szerencsére az árulás, sőt még a közöny is a fehér hollók közé tartozott, gyakran beállítottak hozzánk ismeretlenek különböző öltözetben, megmondták kitől jönnek, nem kérdeztük hogy hívják. Isten hozottal fogadtuk és ha a kopók közeledtek, elküldtük tovább, a cselédséget kitanítottuk, nem állta útját a szürös vagy gubás vendégnek, ha a nép fia a faluban vagy a falu felé zsandárt, beamtert látott közeledni, szaladt jelteni a vendéglátó urnak, jó hírű tanyákba vagy erdei csőszházakba a bujdosó beállított, ha ura nem volt is jelen és az általános utasítással ellátott csősz vagy gazda szívesen látta, tovább kalauzolta. Sok művelt szegényebb ember sebekkel terhelve tért haza gyakran kipusztított házához, hivatalt becsületes hazafi nem vállalhatott, várt a jobb időkre és néhány év alatt vagyonkáját darabonkint

eladva, családosul koldussá lett, sok az iskolából ment honvédnek, besorozták és már mint élemedett ember véggezhetette iskoláit. A birtokos helyzete is kedvezőtlen volt, az urbériség megszüntetése után a birtokokat fel kellett szerelni, a pénz kevés lévén, a nagy uzsora elhatalmazott, a két császári sereg sok helyt pusztított, a károk a kényszer szolgáltatások felvétele lassan, a fizetés rákmódra haladt, az urbéri kárpótlás értéken alul alapított meg, a papirosok 40 perczent veszteséggel árusítottak el, 851-ben 1 pozsonyi mérő vagyis $1\frac{1}{2}$ métermázsza búzáért fizettek Pest közelében 1 frt 50 krajczárt, ugyanennyi rozsért 1 forintot, a zabért 50 krajczárt, az adót kicsinyel kezdték. 5 év alatt azomban száz perczenttel felemelték. A 17 éves fiatalság már fegyvert fogott, ezeket kevés kivétellel a császári seregbe sorozták, midőn haza bocsájtották, egyik sem tért vissza az iskolába. Az újabb nemzedék 850-től 865-ig, a kényuralom iránti gyűlöletből, jogot és németnyelvet semmiképen sem akart tanulni. Az élénkebb társadalom szünetelt, a szokásos névnapokat, agarászatokat nem lehetett megtartani, mert nagyobb társaságok csakis a megyei, vagy városi főnök engedelmével jöhettek össze, de azért sem, mert a gyűlölt tisztikar a társaságokba tolakodott, vadászatokat csak az aulicusok, a beamter-csoport és atyafisága rendezhetett, mert fegyverengedélyt csakis a (jó érzelműeknek) gut gesinnteknek adtak. A fináncz a dohány ellen valóságos hajsztát indított, 1 fontért fizetett a szerencsétlen pipás 8 forint büntetést, 1 mázsáért 800 forintot, a beamterek, zsandárok, finánczok, katonatisztek baromiséga, kivált kezdetben, határt nem ismert, Gömörben egy 60 éves, te-

kintélyes urnőt a zsandár megvasaltatott, parasztszekérre tétette és így küldte a 96 kilométer távolságba fekvő Kassára, mert korhely szakácsát megpofozta. A fegyvereket be kellett adni, ha fegyvert találtak, ha a fegyver haszonvehetlen volt is, tulajdonosát elfogták és megbüntették, egy rokonom udvara közepén egy régi nagy golyó (bomba) és egy kis szüreti mozsár ágyu diszelgett, megláták, elfogták és három hétig Kassán elzárva tartották, ha valamely utazó ur véletlenül az étterembe feltett kalappal lépett be és ott tisztek voltak, szemtelenül boszantották. A zsandárok a jó hazafiakkal gorombáskodtak, a betyároktul azonban félték, az alföldön sok menekülő bujdosott, mert a szegény legény sem akart német katona lenni, ezeket szívesen élelmeztük, mert kárt nem tettek, kértek és nem követeltek, sok bitangnak azonban ezen könnyű életmód megtetszett, a betyárok megszorodtak, ezeket is élelmezni kellett, mert a ki nem adott meglópták és néha fel is gyújtották, a régi gendarm pedig senkinek sem szerezte vissza sem lovát, sem pénzét, sem semmi-nemű marháját, mert a legbuzgóbb is jobban félt a betyártul, mint az ördögtül. A népet a bélyeg-zsarolások keserítették el, kezdetben alig volt írásbeli ügy, melyben a tudatlanokat meg ne büntették volna, a népnek a legcsekélyebb ügyben is, a német törvény szerint, ügyvédhez kellett folyamodni, az örökösödés tárgyát szándékosan magasabbra becsülték, a párbér teljesen megmaradt, a családnak legalább egy tagja a katonaságnál szolgált, tehát a családra hosszú időre elveszett egy erős munka, tényező, a besorozottakat a hadnagyok és altisztek Kossuth-kutyáknak gunyolták és ütlegették, mindezt megírni nem lehe-

tett, midőn azomban a faluba, különböző czimen, hazajött egy katona, azt a falu összes népessége körülfogta és hogy érdekessé tegye magát, a valót még egy csomó hazugsággal is megtoldta, az értelmiség soha sem czáfolta meg a hazugságot, de röviden azt mondta, no látjátok hogy bánnak fiaitokkal. A rémuralom a nemzetiségekkel is hasonlóan bánt el, a pap és tanító az oláhoknál éppen olyan szegény maradt, mint volt a forradalom előtt, a hivatalokat németekkel töltötték be, vagyis a közönség a hivatalos nyelvet nem értette. Erdélyben a tribunusok által követelt négy nemzet helyett lett egy nemzet, a német. A magyarországi oláhok és szerbek ugyanazon elbánásban részesültek, mint az erdélyiek, hivatalt is igen kevesen kaphattak, mert a barrikad ministereknek cseh és osztrák hiveit, a tábornagyok és beamterek rokonságát az új paradicsomba el kellett helyezni, Erdélyben a hű szászok előnnyel bírtak, az oláhok és szerbek közt kevés minősített egyén volt, a birodalmi nyelvet, a németet, nem értették. A tótok Magyarország hivei voltak a forradalom előtt is, Hurbán és pajtásai keveset, a forradalom után éppen semmit sem számítottak. A horvát nagyzók nagy horvátok óhajtottak lenni és lettek az osztrák-német birodalom zsámolyai, a kiknek szemeire a nagyzás és önzés hályogot rakott, szemeiket megvilágította a rémuralmi politika és mennél tovább húzódott a német rémuralom, annál inkább terjedt a magyar hazafiság eszméje, vagyis a mit a szabadság rontott, azt helyrehozta a rémuralom.

Austriában, Magyarországon, Németországban, az Orosz birodalomban, Francia- és Olaszországban siri

csend uralkodott; éltek a fjedelmek, ministerek, a seregek isztjei, a beamterek, a papok, a hadsereg szállítói, a hóhérok, porkolábok, az államkölcönök üzerei, a fizetett ujságírók, kémek, zsandárok és végrehajtók, a népek milliói tengődtek és lézengtek. Az egyformaság kedvéért Bach ur, az excellentiás democrata minister az osztrák országgyűlést, mely Bécsben még Kossuthal ölelkezett, de Kremsierben már maga elé sem bocsájtotta, feloszlatta. Bach a legaljasabb szolgálélek egyike volt, ki a magyarokat mint egyén is gyűlölte, az osztrákokat, cseheket, olaszokat, lengyeleket gyűlölnie kellett, mert az első bécsi főrradalomban a népet vezette, bűnbánatát és javulását tehát a szabad eszmék kiméletlen üldözésével, a szabadság levelek széttépésével, a kegyetlen végrehajtásokkal be kellett bizonyítani. Társa, illetőleg parancsolója herczeg Svarczenberg Felix ministerelnök volt, kinek nem volt mit elsimitani, mert mióta Csernahorabul Svarczenbergekk lettek, derekok soha sem birt kiegyenesedni és Felix herczeg nemcsak a szabadságot, de különösen a magyarokat is gyűlölte. Mig azomban Bach ur a magyarfalás tervét készítette (Svarczenberg meg 50-ben meghalt), mi sem pihentünk. A magyar nemzetet századok óta a békés szabadelvű párt vezette, az önvédelmi harczban Kossuth a vezetést magához ragadta, a szövetségesek által Kossuth legyőzetvén, a hatalom által széttépett vezetőfonalat ismét felszedte, összekötözgette és megkezdte a szabadelvű, a magyar politika működését. Zajos tüntetésekre, nagyszámu tanácskozásokra gondolni sem lehetett, mert az értelmiség színe, virága részint be volt zárva, részint külföldön bujdosott, a fiatalság be volt sorozva,

az ország kémekkel, katonákkal meg vala rakva, fegyvereinket elszedték, a tekintélyesebb, értelmesebb hazafiakra a rendőrség különlegesen felügyelt; legalább 5 év betelt, míg a románok, szerbek, horvátok álmaik kivihetlenségéről s arról meggyőződtek, hogy vezetőik együgyűségeket saját érdekekben használták ki és érdekek a magyarokéval azonos. Az ostromállapot szabályai igen világosak voltak, a golyót és akasztófát még csekély kihágásra is lehetett alkalmazni, a rajongók is nyugodtan viselték magokat, mert arrul meg voltak ugyan győződve, hogy Kossuth Lajos egy szép napon egy hatalmas amerikai hajóhaddal kiköt Pesten és az egész világot leveri, de kezdetben Kossuthal és az emigrációval senki sem érintkezhetett, mert a külföldről légmentesen elvultunk zárva. A forradalom sikere a lehetetlenségek közé tartozott, mert minden vár meg volt rakva idegen katonasággal, hiányzott a kard, puska és ágyu, Austria és Magyarország határát fedezték Orosz és Poroszország, kezdetben Románia, Szerbia. Austriával jó viszonyban voltak, Magyarországot csakis Olaszország kedvelte, de ez maga is ingadozott. A szabadelvűség teendője tehát 6 pontban összpontosult: 1. A fajok és osztályok közt a rokonszenvet fentartani, a hol még hiányzott megteremteni. 2. A népbe önbizalmat önteni, a magyar szellemet és magyarságot fentartani, sőt nevelni. 3. A kényuralom és rendeletei, a németek ellen a gyűlöletet, a hivatalnokok a katonatisztek ellen a bizalmatlanságot, a gyűlöletet szítani, 5. kimondani és a közönséget meggyőzni arrul, hogy a hivatalvállalás hazaárulás, minden tisztelkedéseket, hivatalos ünnepélyeket mellőzni, a meg-

jelenőket kigunyolni, a birodalmi pénzügyekről, politikáról a rossz híreket terjesztetni. 6. Az emigrációt, a Kossuth-dollárok megvétele által támogatni, a száműzöttek ügynökeit védeni. Ezek mind egyszerű igazságok voltak aknamunka, melynek vezetése sem központot, sem szerves vezetést nem igényelt, az egyszerű, zártkörben megbeszélések sikeresebb voltak a legfényesebb szónoklatoknál és 10 év alatt a nemzetet elannyira tömörítették, hogy a 61. országgyűlési választásoknál egy udvarpárti képviselő sem birt fellépni. Deák Ferencz ugyan az országos nevezetességek legjelesbije Pesten lakott, az izgatásokat tudta, de azok vezetésébe nem avatkozott.

851-ben Ausztria Magyarországnak, Galicziának és olasz tartományainak Németország kötelékében bevitelét megkísérlette, Poroszország azonban határozottan ellenezte, Miklós csár rosszalta, Napoleon pedig, a belépés létesülése esetében háborúval fenyegette. Austria ennek következtében meghátrált, ez volt első kudarcza az egységes osztrák birodalomnak, mit mi nagy örömmel fogadtunk. 851. aug. 20-án a császár az osztrák alkotmányt eltörölte, új alkotmánynyal azonban a birodalmat nem biztatta meg, a kölcsönt Austria Oroszágnak 54-ben visszaadta, a török háboruban Oroszország ellen szövetségelt, ez által teljesen elszigetelte magát, mert Napoleon a régi franczia hagyományok, a napoleoni politika alapján vele nemcsak nem szövethetett, de az olasz forradalmárokat azért is pártolta, hogy őket Párisból eltávolítsa, a porosz orrolt a német fensőségi politikáért, miután erre már Nagy Frigyes óta leselkedett. Az osztrák pénzügyek, a Habsburg-ház megalakulása óta, a spanyol birodalom-

ban és Austriában ész nélküli ragadós kezű főnökök és hivatalnokok által kezeltettek, nem változott ez a Lorrain-ház alatt sem, Mária Terézia férje ugyan a hadsereg élelmezéséből nagy vagyont szerzett, Ferencz császár ezen tőkét többszörözte, az államnak azonban soha sem volt pénze és a császári királyi hadsereg élelmezése, ruházata, hadi-felszerelése Európa minden seregei közt legtöbbször került, a kölcsön-kamatok nagyságában csak Oroszország és 78-tul kezdve, Magyarország versenyzett vele (sőt le is győzte). A magyar és olasz forradalom sok pénzbe, illetőleg adósságba került, a Svarzenberg Bach-rendszer és nagyzó politika mellett, a hadsereg számát leszállítani nem lehetett, mert Bécs, Prága, Magyar- és Olaszország fékentartása legalább 300.000 katonát igényelt, a német és török ügyekben, Ausztria valódi és képzelt érdekeinek és hatalmi nagyságának megóvása igen sokba jött, vagyis a fegyveres béke alig került kevesebbe a háborúnál, a kiadásokat nagyban emelte a hitel-hiány, a pénz értéktelensége. Az osztrák császárságot a világ közvéleménye haldokló birodalomnak tekintette, s mert azt tudták, hogy a halálozás esetében a nevető és vérző örökösök a papa váltóját nem fogják tisztelni, a kölcsönökből 30 érték százalék is elmaradt, a kamatokat arany és ezüstben kellett fizetni, az arany és ezüst agiója, miután a bank jegyeit, aranyat és ezüstöt nem váltotta. 20—50 közt változott, vagyis 100 forintért átlagba kapott 70 forintot, fizetett 5 forintot, vagyis átlagba 6 frt 25 kr., mely is tett $8\frac{1}{2}$ százalékot, midőn Anglia vagy Franciaország felénél többet nem fizet, az agio hasonló arányban emelte a fegyver és ruházat szükségletek árát.

A török háború után az emigrációval érintkezés megkönnyebbült, mert az aldunai tartományokat a török háború eredménye nem elégitette ki, sőt az oroszok a bukást Austriának tulajdonítva, az oláhok, szerbek Austriára haragudtak, nem akadályozták tehát a Kossuth és Klapka ügynökeinek bejövetelét, a határszéli lakosok az oláhok, szerbek és horvátok, részint haragudtak mellőztetésükért, részint a söpredék vágyott egy kis rablólázadás után, a nemzetiségek tehát nem csak beeresztették és jó pénzért élelmezték is a szegény ügynököket, de izgatásaikat meg is hallgatták, a pénzzel (ha volt) nem lehetett dicsekedni, mert ezen vad népség, az elkobzás mesterségét századok óta jobban érti a cs. kincstári ügyészeknél, financzoknál. Ezen ügynökök különben a dollárügy kivételével keveset használtak, mert nagyrészt kevés értelmiséggel bírtak és sok haszontalanságot összebeszéltek, különben sokat nem követeltek és az ügyet nem árulták el. A közszellemet legjobban megvilágítja a dollárügy, Kossuth Lajos Magyarország közjövedelmeire pénzjegyeket állított ki, 1 dollártul 100 dollárig, (1 dollár 2 forint), ezen pénznemeket Kossuth ügynökei árulták, a dollárok létezése köztudomásu volt, egész titokba nem is lehetett kezelni és még is én nem tudok reá esetet, hogy valakit feladtak volna. Sok azomban alig jöhetett be, mert sem nyíltan nem lehetett árulni, sem a reá beszélésre nem volt idő, tehát csak is a biztosabbakat, vagyonosabbakat lehetett megkinálni, pénz is kevés volt, mert a 60 millió magyar-bankó eltörlése és az olcsó gabnaárak miatt igen megfogyott.

A török, orosz hadjárat Európa politikájára döntő

befolyást gyakorolt, Oroszország kiadta a jelszót Austria ellen Magyarországba, az aldunai tartományokba, Austria ellen izgatott. Napoleon elhatározta Austria megtámadását. A magyar emigratio két részre szakadt, az egyik gróf Teleky László, Klapka György és gróf Andrássy Gyula alatt Napoleon császárt akarta megnyerni, a másik kisebb rész Kossuth alatt Londonban székel, Kossuth Mazzinival, Ledrü Rollinnal, Cavourral szövetkezett és az angol radikálisokat megnyerte. Napoleon császár miniszterei tudta nélkül 858. márcziusba gróf Cavour olasz miniszterrel kiegyezett. Austria hatalmának megoszlatására Magyarorszáiban forradalmat akart előidézni, ösmerve Kossuth népszerűségét kijelentette, hogy vele akar beszélni, a szerbek deczemberbe Austria hívét Karagor-gyevicsét elkergetve az öreg Milost választották meg, ki Napoleonnak hódolt, a moldvaiak és oláhok 859. januárba Cousát választák fejedelmeknek, ki Napoleon kegyeiért esengett. Kossuth május 5-én Napoleonnál megjelent és Napoleon pénzt és katonát ígért azon esetben, ha Kossuth Anglia semlegességét kieszközli.

Mihály szerb herczeg és Cousa Napoleonnak hódolván, Napoleon által Kossuthoz és az emigratiohoz utasítottak, a gyűlölet és szenvedélytől megvakitva hazaelenes szerződést kötöttek Mihálylyal és Cousával, és pedig

1. Mihály herczeg Kossuthnak és az emigratiónak a a forradalmi scrog szervezetét megengedi és segédcsapatokat ígér.

2 Kossuth Horvátország önállásába és Magyarországtuli elszakadásába beleegyezik, ha Horvátország Magyarországgal együtt harczol Austria ellen, ha Szerbia a

magyar emigrációnak serege szervezését megengedi és a magyaroknak segéd-seregeket ad.

Klapka Cousával májusban következő egyezséget kötött: 1. Cousa a magyaroknak fegyverraktár-alakítást engedélyez. 2. A magyarok a hadjárat megindultakor a nemzetiségeket biztosítják

a) a multak feledésérül, az oláhokkal és szerbekkeli őszinte békérül;

b) jogegyenlőség nemzetiség- és valláskülömbőség nélkül;

c) megyei és községi önkormányzat, a vegyes fajú vidékek közigazgatási nyelvöket maguk határozzák meg;

d) teljes vallási és közoktatási függetlenség minden vallásnak és nemzetiségnek;

e) a szerb és oláh csapatok külön szerveztetnek, saját nyelvökön vezényeltetnek, minden fajnak egyenlő előléptetés biztosított;

f) a hadjárat befejezte után gyűlés hivatik össze, mely Erdély administratív egysége felett határoz; ha a többség Erdélynek régi administratív állásábani visszalépését határozza el, ez nem elleneztetik.

Ezen nyomorult szerződéseknél becsületes és okos hazafiak bárgyubb és hazaellenesebb művet még nem alkottak, mert a szerb szerződés megfosztja Magyarországot Horvátországtul, a Határőrvidéktul és Fiumétul, mert ez időben már Slavóniát, a határőrvidéket és a tengerpartot is Horvátországnak tekintették; és alkot egy tekintélyes Szerbiát, hogy ez orosz pártfogás alatt időközben a Bánátot, Bácskát megszerezhesse és a pánszlávoknak központot alkosson Zágrábban, és tették ezt akkor,

midőn a horvátok már határozottan Magyarország felé hajlottak.

A másik szerződés Magyarországon a magyarok kívül önálló szerb, oláh, tót, német, orosz, vend, horvát törvényhatóságokat és községeket szervez vagyis Pozsony, Mosony, Sopron, Nyitra, Trencsén, Turócz, Zólyom, Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Bács, Temes, Torontál, Krassó, Nógrád, Hont, Bars, a visszacsatolt 3 erdélyi megyéből, Aradmegyből és a városok nagy részéből idegen gyarmatokat csinálunk, vagyis Magyarországon a magyar állam magyar individualitását, jellegét elveszti; lesz az *e)* pont szerint 3 sereg, magyar, oláh, szerb, mely egymást nem érti, egymáshoz nem simulhat, mert a magyar tiszt az oláh csapathoz, az oláh a magyarhoz ki nem nevezhető, vagyis lesz minden téren veszekedés, irigység és torzsalkodás Oxenstirna azt mondá: *parva sapientia regitur mundus*, ez sokszor való, aki azonban ezen zűrlét be nem látta, az *minima sapientiával* sem bírt. A szerződés azonban tovább ment, mert az *f)* pont megengedi, hogy ha az erdélyi többségnek úgy tetszik, Erdély régi kormányzati alakját visszanyerje, vagyis, miután Erdélyben 1,200.000 oláh áll szemben 800,000 magyarral és némettel, először is lesz oláh, azután csatlakozik Moldva Oláhországhoz, Oláhországhoz csatolnak még 10 határos megyét; Szerb-horvátországhoz pedig az alsó szomszédos megyéket. Ráadásul elvesztjük az alsó-dunai szabad hajózást, a tengerrel közvetlen összeköttetést.

Szerencsére erről Magyarországon igen kevesen tudtak, mert ha megtudják, kétségkívül sok ember meg-

hátrál, a magyar nemzet fölénységét, a magyarnyelv vonzerejét elveszti.

Kossuth Angliába utazott és Anglia semlegességét kieszközölte. Kossuth távolléte alatt az emigratio szervezkedett, szökésre hívta fel a magyar katonaságot, azt hitték tömegesen átmenni az olaszokhoz, ebben azonban csalódtak, de kedvetlenül harcoltak és ez a vereséget elősegítette, míg Kossuth Angliában győzött, Napoleon és Viktor Emánuel kétszer győztek, Magentánál és Solferinónál, főleg a foglyokból megalakult a magyar legio, mely a két főcsata után 4000 emberből állt, mi azt hittük, az osztrák hadsereg megsemmisült, ez azonban nem volt igaz, mert igenis 13,000 halottat és 9000 foglyot vesztett, de a szövetségesek halott és sebesült vesztesége is alig volt kevesebb. Kossuth a győzelem után érkezett a táborba. Napoleon megígérte, hogy a forradalom szervezésére pénzt ad, segítségül sereget küld, de csak akkor, ha a Rajna melletti sereget szervezi, olaszországi hadseregét kiegészíti és Velenczét elfoglalja. 4 nap múlva azonban Magyarország érdekeinek megemlítése nélkül békét kötött.

Az osztrák kormány a Solferinónál ejtett csorbát a protestánsok jogai megsértésével akarta kiköszörölni, gróf Thun minister 859. szeptemberben kiadta a jogainkat, sértő vallásügyi patenst, a patens kiadását megelőzőleg a minister a protestánsok egyházi pap'elügyelőivel értekezletet tartott, többeket elkábított a kilátásba helyezett püspöki czim és minister tanácsosi fizetés reménye, a világiak azonban és a papság a kevés kivétellel sem javítást, adományt nem fogadott volna el az abszolút német

kormánytul, a gyűlésen tehát a nyílt parancsot (patens) visszavetettük, ezen kérdésben lépett fel először Tisza Kálmán, eszes és tüzes szónoklatával az egész közönséget elragadta, a kormányt legjobban felbőszítette, a lutheránus Zsedényi Ede, ki három országgyűlésen az aulikus kormány kerítője volt és 6000 forint évi nyugdíjat huzott, a kormány a hű szolgát 6 heti börtönre és fizetése elvesztésére ítélte. A reformátusok kedvezőnek találván a lelkesítésre a patens ügyet, tiltakoztak, bizottságot küldtek Bécsbe, megjelentünk 15-en: Lónyay János, gróf Degenfeld Imre, id. Gyürky Ábrahám, ifj. Gyürky Ábrahám, gr. Teleky Gyula, gr. Teleky Sándor, gr. Vay Ádám, Tisza Kálmán, Tisza Lajos, Vályi János, Sárközy József, Máriássy Béla, Balog Péter 2 superitendens társával. A ministerekkel nem érintkeztünk, nem tartóztattak bennünket.

A kálvinisták tiltakozása volt a magyar liberalizmus első ágyúlövése, a férfias hang az egész országot felvillanyozta, a legvakbuzgóbb katolikusok üdvözölték az eretnekeket. Austria császára kellemetlen tapasztalatokat szerzett Olaszországba, meggyőződött, hogy Austriának nem a francziák, nem Kossuth és Mazzini legnagyobb ellenségei, de a burocraticus osztrák kormány, melynek paizsa alatt a sereg szállítói a seregnek testett vizet adtak bor helyett, az ökröket és élelmiszereket elfogatták és kifizettették az ellenség által és nemcsak árát megfizettették a kincstárral, de a sereg is éhezett, a magyar csapatok kedvetlen harczolási modora meggyőzte arról, hogy nemcsak a magyar nemesség értelmiség gyűlöli a rendszert, de maga a nép is a császár, tehát alkotmányos hajlammal jött vissza. Az időváltozást az aulikus

maradványok megéreztek, a császárnak meg kellett mutatni, hogy megélnék, az országot meg kellett vakítani, e végett magokat mint magyarokat mutatták be, Scitovszky János esztergomi primás és cardinális (kit mint igazi Svatopluk ivadékot, Jano herczegnek hívtunk), Jellasics hű szövetségesét, ki Világosig Németországban imádkozott a szövetségesek diadaláért, 25 éves püspöki jubileumára meghívta Albrecht főherczeget, Rauscher bécsi érseket, Thun ministert, Bartakovics egri érseket, gróf Apponyi Györgyöt, báró Jósika Sámuel, a hajlongásokban meggörbült gróf Cziráki Jánost a 851-iki fekete-sárga országhirót, Majláth Györgyöt, gróf Szécheny Antalt, gróf Károlyi Lajost, br. Orczyt, gróf Karácsonyt, több főpapot és főurat, az októberi diploma jövődő oszlopait egy szabadelvű jelenléte sem boszantotta, gróf Cziráky János Magyarországért poharat emelve, köszöntőjét e szavakkal végzé: »megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán.«

A szabadság szelleme naponta erősödött, a rémuralom felvillanyozta a nemzetet, az uri casinóban, mely eddig a németiség fészke volt, magyarul kezdtek beszélni, minden uri társaságban magyarul társalogtak, Pesten minden bolt, vendéglő magyar lett, az egész ország ifjúsága, sőt az egész értelmiség megmagyarosodott, minden nemzetiség őszintén csatlakozott hozzánk, a horvátok meggyülölték a németet és hozzánk szegődtek, márczius 15-én Pesten az ifjuság tüntetett, 60-ban magyarba öltöztünk, a bálokat a csárdás uralta, Széchenyi István meghalt, halálával a nagy közönség az osztrák kormányt gyanusította, 20 éves árváit Jano herczeg megáldotta.

Az emigratiót Magyarorszáiban Komáromy György képviselte, sok pénzt elköltött, az emigratiót a hangulatról tévesen értesítette, a forradalomról azt írta, hogy francia vagy olasz támadás esetére felkel az egész nemzet és az osztrák házzal soha ki nem békél, ez nem volt igaz, mert a kényuralmat mindenki gyűlölte, de a forradalomra még a tüntető ifjak sem gondoltak, a közlérsaság pedig általában nem vonzott. Tüntetni majdnem mindenki tüntetett, ha azomban magunkban maradva azt mondtam, igazán szépen nyilatkoztál, pedig gyermekeid is vannak, adósságod is van és nem is vagy már mai csirke, beirhattak-e tehát valósággal, mert ezzel nem lehet mókázni, erre azt felelte: ösmersz pajtás, hogy jó hazafi vagyok és ha minden ember felkel, ha itt lesz Kossuth vagy Klapka, akkor én se maradok itthon, szép, de hát ha minden ember nem fog fegyvert, ha a támadó hadsereg Simontornyán, vagy Temesvárnál lesz, elmegy-e oda, — tudod pajtás, én jó magyar vagyok, de hát ezt még is meg kell gondolni. 100 közül így nyilatkozott 99. Végre megszületett az októberi diploma, ez Magyarország államiságát nem ismerte el, sőt a birodalomba bekeblezte, a birodalmi gyűlést csakis az új adók elvetésére jogosítja fel, nem állapítja meg a ministerium felelősségét, nem állítja vissza Magyarország területét, Magyarországnak önállólag csakis a belügyekről és igazságügyekről rendelkezt adja meg. Kancellárnak báró Vay Miklóst, országbírónak gróf Apponyi Györgyöt nevezték, a megyéket visszaállították, báró Vay 48-at kívánta. Apponyi az októberi diplomával megelégedett, hozzá csatlakoztak a főpapok és aulikus mágnások, a kancellár a 48-iki főispánokat felszólí-

totta, mint Kossuth, mint Deák a 48-iki tisztikar, főispán és megyei bizottság visszaállítását követelték, az októberi diplomára 48-al válaszoltunk, a ki osztrák hivatalt viselt, halottnak nyilvánítottuk, ennél fogva le kellett köszönni, az eljárás azonban különbözött, Pestmegye kivételével, a bizottságok 48-iki alakulása megmaradt, Pestmegyébe azonban Nyáry Pál 48 ba az urak és értelmiség mellőzésével megbízhatlan egyéneket hozott be és 1,000 tagot választott, a bajon segitendő egy barátja az egész bizottság nevében lemondott, a gyűlés elfogadta, a bizottság számát tetemesen leszállította, némely megyében megkegyelmeztek azoknak a császári labanczoknak, kik a pénzt felszedték, de lehetőleg becsületesen viselték magukat, minden megye egyhangulag 48 mellett nyilatkozott még gróf Czirák János is parolázott Madarász Józseffel, a megyék felírták a törvénytelen adók és kormányzat ellen. Garibaldit, Mazzinit megyebizottsági tagoknak választották, Pestmegye a szász királyt és kormányát megdorgálta. Kossuthot és Klapkát minden megye bizottsági tagjának választotta. A megyék egyhangulag nyilatkoztak az októberi diploma ellen és 48 mellett. Magyarország és területe visszaállítását követelték, a kancellárt törvényes kormánynak elnem ismerték, kívánták a felelős kormányt, a király esküjét és koronázását, a törvénytelen adónál és ujonczozásnál a segédkezelést megtagadták. Jano herczeg kebelbarátja gróf Czirák János és aulikus pajtásaik a közönség előtt 48 mellett nyilatkoztak, Albrecht herczeg Budavárral elvonult és helyébe Benedek tábornokot nevezték, ki a magyarságot negélyezte. Országos zajt csinált gróf Teleky László elfogatása. A jeles

hazafi magányügybe álnév alatt Dresdába utazott, Austria kívánatára a szász kormány elfogatta és Austriának kiadta, Vay kancellár mint magyart magának követelte és ő felségénél közbenjárt. Napoleon császár és az angol kormány erőlyesen követelték szabadon bocsájtását. A bécsi Landesgericht elibe állították, Teleky tiltakozva a bíróság illetékessége ellen a feleletet megtagadta, rövid faggatás után azt mondván, hogy báró Vayhoz viszik, a császári várba vitték és ő felsége elé állították, jelen voltak: báró Vay Miklós, gr. Szécheny Antal, gr. Szapáry László, ifj. gr. Ráday Gedeon. Teleky annyira zavarba volt, hogy azt sem tudta hol van, a császár belépett és mondá: »Ön ellenem, családom és birodalmam ellen évek óta mindent elkövetett, ennek daczára én önnek megkegyelmezek, reménylem és elvárom, hogy eddigi üzelmivel felfog hagyni és magát nyugodtan viselendi«, a megzavarodott Teleky akadozva, majdnem érthetetlenül felelt, midőn a császár távozni akart, »miután a politika tere Magyarországon megnyílt, szabad lesz e ebben részt vennem«, a *császár*: forduljon e tekintetben kancelláromhoz. Vay vitte a szállodába, utközbe megkérdezte, el mehet-e Pestre, Vay azt válaszolta, csak menj te édes Laczim Samu bátyádhoz Gyömrőre. Teleky a szabadelvűség és Magyarország gáncs nélküli lovagja volt, a szabad eszmékhez és hazájához kora ifjúságától kezdve önzés és becsvágy nélkül forrón ragaszkodott, tudományos, éleseszű, politikus, ki soha senki és semmi előtt meg nem hátrált, eleinte hallgatag állást foglalt el, akadtak azomban rangtársak, kik a nemes lovagot gyanusították, elkeseredve megakarta mutatni, hogy ő még mindig Vik-

tor Emanuel szövetségese, belemerült tehát a politikába, megválasztatta magát képviselőnek régi kerületében Abonyban, feltartotta összeköttetését Kossuthal és az emigrációval, az országgyűlésen átvette a 49-es párt vezetését.

A választásokat a cancellária és helytartótanács semmi tekintetben sem befolyásolta. A törvényes működés megkezdődvén, a szabadelvű párt vezetését Deák Ferencz nyíltan átvette. A sajtót ez időben a Pesti Napló vezette, br. Kemény Zsigmond szerkesztése alatt, Deák Ferencz 48-nak feltétlen helyreállítását követelte, gróf Andrássy Gyula és minden hazajött emigráns Deákhoz csatlakozott, az aulicus maradványok közül 48-as zászlóval néhányan szinte bejutottak. Az országgyűlésen azonban a szabadelvű párt ketté szakadt, gróf Teleky László, mellőzve a trónörökösrel, vagyis a tényleg uralkodó királlyal az érintkezést, határozatban ki akarta az országgyűlés által mondatni, hogy a trónörököszt mindaddig királynak el nem ismeri, míg törvényszabta kötelességeit nem teljesíti, a birodalmi köteléket pedig teljesen mellőzi.

Deák Ferencz ellenben fel akart irni a királyhoz, a feliratban tiltakozni kíván a jogtalan uralom ellen, ki akarta fejteni az ország törvényes követelményeit és a trónörököszt felakarta szállítani törvényes kötelességei teljesítésére, szemben Austriával pedig a méltányos, törvényes egyezkedésre hajlamát jelezni kívánta.

A határozat ország felségi nyilatkozat jelleggel bírt, melyben az ország a trónörökösnek szemére hányván bűneit, neki feltételes bocsánatot ad és kötelességének teljesítésére felhívja, az osztrák birodalommal bá-

minemü szövetséget, a közjog legcsekélyebb módosítását hallgatólag visszautasítja. A határozat elősorolván a bitor önkényt, az országot az adófizetéstől és az ujonczok kiállításától eltiltotta, a határozat európai congresszus összehívásának és a magyar ügy tárgyalásának alapjául is szolgálhatott volna és ha egyhangulag vagy nagy többséggel elfogadtatik, Napoleon császárnál a Habsburg-ház elleni gyűlölet csalhatlan bizonyítékául szolgált volna.

A pártok főbbjei, az országos nevezetességek Deák Ferencz szállásán találkoztak, a viták megkezdése előtt néhány nappal Deák Telekynek ezt mondta: »Édes Lacczim, én téged nagyra becsüllek, feltétlenül bizom jellemedben és szavadban, ha tehát te szavaddal biztosítasz engemet, hogy ha a határozat következtében törésre kerül a dolog, Napóleon Magyarországot seregeivel támogatni fogja, nem adom be felirati javaslatomat, ha azonban nem biztosítasz, nem vonulhatok vissza, mert hazámat nem kockáztathatom« Erre Teleky nem felelt, az alkudozások befejeztettek, gróf Andrássy Gyula és minden hazajött számüzött a felirat mellett működött, a közönség félre volt vezetve, Komáromy és társai azt híresztelték, hogy Napoleon Olaszországban az osztrák hadsereget összezuzta, Napoleon Magyarországnak több százezer segélyt nyújt, az orosz és francia a románokkal, szerbekkel Austriát megtámadtatja. A határozati pártnak tehát az országban többsége volt. Teleky azonban azt kívánta, hogy a határozat vagy egyhangulag, vagy igen nagy szótöbbséggel fogadtassék el, ezen reménye azonban folyvást fogyott, mert hivei egyenkint szökdöstek a látszólagos nagy többség a vita napja előtt leolvadt 16-ra, pedig

az alelnökök választásánál Tisza Kálmán gr. Andrássy Gyula ellen 31 szavazattal győzött. Gr. Teleky László ideges természetű volt, bélrákban szenvedett, elkeserítette a párt apadása, feszélyezte a zavarában ő felségének tett nyilatkozata, éjjel még beszédével foglalkozott, valószínűleg a rohamos testi fájdalom hatása alatt, főbelötte magát. Midőn Deák Ferencz remek felirata felett a vita bezárult, a Tisza Kálmán által vezetett pártnak még két többsége volt, gróf Szapáry Gyula azomban átnyergelt, két kaszinói pajtása elutazott, a felirat tehát két többséggel győzött. A császár októberi álláspontját fentartotta, báró Vay látván működése sikertelenségét, leköszönt; a második feliratnál a felirat ellen már csak 31 engesztelhetlen 48-as szavazott. A felirati pártbul beszélt 38, a határozatibul 48. Tisza Kálmán a függetlenségi nyilatkozatot jogosnak mondta, Ivánka a császárt trónkövetelőnek nevezte, Szilágyi Virgil a forradalom jogosultságát bizonyította, Révész Imre hódítónak nevezte Ferencz Józsefet, Grabarics Ernő kimondá, hogy az ország király nélkül is el lehet.

A felsőház a feliratot, gr. Ráday László kivételével, elfogadta, Jano herczeg azomban már hátrálót fujva, ezt mondá: »a fejedelemmel *mindenáron* ki kell egyezni, ha azt akarjuk, hogy Magyarország Magyarország maradjon és hazánknak azon alkotmányyszerű önállása biztosittassék, mely azt az 1848. szerint az ősi törvények megillették. Én tisztelem a 48-iki törvényeket, de némelyeket közölök, mint ideigleneseket, provisoriumként tekintendőket, *melyek tehát urunk kívánata* s tulajdonképeni ideiglenességek tekintetébül is revisio alá veendők.« A király a feliratot a czim miatt visszaküldte, kiigazított-

ták »felséges császárrá«, így elfogadta, de a nemzetnek jogos, az első és második feliratban foglalt kívánságait visszautasította. Az országgyűlés feloszlata csak rövid idő kérdése volt, hogy tehát meg ne lepe'ttessék, Deák Ferencz óvást, Tisza Kálmán határozati javaslatot adott be.

Austria császára kilátásba helyezve egy új országgyűlésnek 6 hónapi összehívását, az országgyűlést feloszlatta. Kárpótlásul kaptuk kancellárnak gróf Forgách Antal, Bach hűséges labanczát, miniszternek a telivér aulicus, magyarfaló, ultramontán gróf Eszterházy Móriczot, ezt követte a megyék feloszlata. A kényuralom folytatása senkit sem lepett meg; a vérmesek Kossuth és Napoleonba kezdtek reménykedni; az aristokraták türelmetlenebb része párisi útjában elrándult Kossuth Lajoshoz Turinba. Az izgatottság és türelmetlenség a nagy közönségnél fokozódott, az urak java megtagadta az adót, ezért kaptunk 6—40-ig terjedő adóvégrehajtó katonát, a katonaság száma az illetőnek hazafisága, befolyása, népszerűsége szerint határozott meg, a behajtási költség tetemesen növelte az adót, különösen súlyos volt ez a szes zadónál, hol a nemfizető négyszeresen büntettetett, 125 forint egy havi adóért 500 frtot zsaroltak rajtam.

Az urak példája hatott a népre, tömegesen kimaradtak az adófizetők, az árverések kezdtek csütörtökököt mondani, Hevesbe, midőn szes zadóba ökreimet Gyöngyösre behajtotta a polgármester, kidoboltatta: Máriássy Béla ur ökreit adóba behajtották, becsületes ember nem fog licitálni és csakugyan nem vállalkozott egy gazember sem; báró Lopresty Árpád bánáti 4000 holdas birtokát be nem vetette 4 évig, hogy az adót rajta meg ne

vehessék. Ujhelybe egy szegény ember hizó malacját állították ki, egy zsidó kivált a bámulók közül, a malacz megmentésére kiállt a kárt szenvedőnek sógora, egy hazafi csizmadia, a házalót leakarta beszélni, nem engedett, kivett egy árt és a jövő milliomosán egyet bökött, a házaló csipésnek gondolta, türte, a magyar megunta és hátulsó központján egy nagyot lökött, erre az árverelő »nem kell nekem ilyen árverés«, a nép hahotájátul kísérve elszaladt, az árverés megszűnt.

Az absolutismus lyukas bárkáját Smerling jogtanár gróf Móricz és Tóni segélyével az önkény tengerén kormányozta a deficit örvénye felé. A magyarság meghódította az egész országot, mindenki elégedetlenkedett, a magyaroktól várta megszabadulását. Közhelyeken, nagyobb társaságokba szabadon és fesztelenül nyilatkoztak az uralkodó, a rendszer, a kormány ellen. A tót primás, a lovag fiskális, a római gróf, a horvát szerencsefi, a beamter gróf, a halva született birodalmi tanács mellett korteskedtek, a fogatlan Germánia azomban nem hódított. Az emigratiót Cavour és Victor Emánuel tartotta, Magyarországba a Klapka-töredéket Komáromy György fényesen képviselte, 135,000 harczvágyó önkéntest mutatott ki, ezek közt Gömörbe, hol tényleg 10 ember lovagolt, a leendő huszárok számát többre tette az összes lóállománynál. A kaszinó fesztelenül hirdette az osztrák császárság halálát, a börze sarkantyut kötött, a papok Magyarorszáért imádkoztak. A szellemi harczot 4 lap vivta, a »Pesti Napló« báró Kemény Zsigmond, a »Hon« Jókai Mór, a »Jövő« többek vezetése alatt, »Magyarország« az első Deák Ferencz, a második Tisza Kál-

mán, a harmadik a 49-es érzelmű 48-asok közlönye volt, a »Pesti Napló« csakis kiegyezési tekintetben képviselte Deák nézeteit, mert szabadelvűségi tekintetben báró Kemény nem állt Deák Ferencz magaslatán, a magyar államisági tekintetben is Deák Ferencznél szerényebb alkotmányos igényekkel bír; »Magyarország«-ot Pompery János adta ki, doctrinair Lónyay színezettel bírt. A „Jövő« az engesztelhetlenek, egymástul sokszor eltérő nézeteit képviselte, kezdetben szerkesztője Szilágyi Virgil Kossuth Lajossal szoros összeköttetésben állott, a nemzetiségi cikkeket is Kossuth sugallatára írta, ezt azomban Kállay Ödönön kívül senki sem tudta, midőn Szilágyit elfogták, Kállay csomagolt, Kövér Lajos szerkesztőt magára hagyni nem lehetett, én Pesthez 2¹/₂ órányira laktam, szükség esetén a lapnak előlegezhettem, erkölcsileg kényszerülve voltam a lap vezetésének elvállalására, de kijelentettem, hogy Magyarország független és magyar államisága ellen senkitől és senki sugallatára el nem fogadok egy sort sem, midőn mégis 63-ban ily szellemű cikk csempésztetett be, azonnal el is hagytam. A német lapok közül a »Pesti Loyd« is magyar alkotmányos szellemben írt, a politikai lapok vezetése keserű foglalkozás volt, mert a censor a cikkeket vagy egészben visszalökte, vagy lelkét és velejét kihuzta, a lelkesedés, a zaj nem hiányzott, a pénzt azomban a közönség sajnálta, ennélfogva a lapok a vagyonosabb urak segélyéből tengődtek. Az országgyűlés bezárta minden okos ember belátta, hogy az alkotmányt a bécsi doktorok mindaddig vissza nem állítják, míg az európai események és pénzvviszonyok az osztrák birodalmat alapjában meg nem rendítik. A száműzöttek azom-

ban megunták a várakozást, 864-ben forradalmat akartak indítani és a szervezéssel Almásy Pált bízták meg. 64-ben az országgyűlés összehívásául beszéltek, a jövő adóságait rendezni kellett, ezen két tárgybani intézkedés végett barátaimat Pestmegyében, bényei házamban tanácskozássra hívtam, a tanácskozás reggelén Szelestyei László barátunk betoppan és a 48-as pártot az Almásy Pál által indítandó forradalombani részvételre hívta fel, eszeveszett vállalat volt ez, mely semmi esélyekkel sem biztatott, Kállay Ödönnel összenéztünk, kimentünk a más szobába, no mit mondasz hozzá, azt, hogy ebbe nem lehet bele menni. Kállay : én is azt tartom, de valami okosat kell kitalálni, mely barátaink hevét fékezze, legjobb lesz, ha azt mondod, mi Kossuthoz tartozunk, az ő véleménye, meghallgatása nélkül semmit sem tehetünk, ennek megtudására kiküldjük Turinba Böszörményi Lászlót, én pártolni foglak, barátaink véleményünket szó nélkül elfogadták. Én barátaimat kimentettem a bajból, a végzet azonban engemet mégis belesodort. Almásynak nem tetszett az üzenet, a 48-as pártot minden áron be akarta rántani, kiizent tehát, hogy Bényére nem jöhet, kér, menjek be hozzá, miután tudtam az ügyet, gyávaság lett volna be nem menni. Almásy elbeszélte az ügyet, mind szép ez, édes Pálom, de a ribillióhoz pénz és katonaság kell, hány millió skudid és hány százezer legyvered lesz. Almásy : Skudi mennél kevesebb, puska 80.000, a legjobb esetben tehát 80 ezerre számíthattunk 200,000 katona ellen, az olasz segély is bizonytalanra vált, mert Tirolon át a majdnem legyőzhetlen természeti akadályok, a Magyarországtuli távolság czélszerűtlenné tették a berohanást,

Dalmatia felül akadályozta a császári hajóhad, Anglia Austriának egyedüli barátja és szövetségese volt, ha tehát az Adriára hajósereget küld, ezzel szemben a dalmát partokon kiszállás lehetetlenné tette volna, a világ minden forradalmárja rajongó, az akadályokra és veszedelmes eshetőségekre nem gondol. Ekkor már gróf Pálffy Mór kormányzott, azon gróf, kit a magyar kormány hazaárulónak nyilvánított és midőn 5000 katona élén Miskolcra bevonult, a szepegő polgármestert így fogadta: »én vagyok a hazaáruló gróf Pálffy Mór, Kossuth kutya fogjatok el« és ezután rendelkezett és nemteljesítés esetében megmagyarázta, mit jelent a pulver és blei és a strang büntetés magyarul.

Nekem is volt vele egy párbeszédem. A »Jövő« óvadéka nem volt szabályszerűleg betáblázva. 63-ban komolyan követelték, Kállay Ödön találkozik velem, nagy baj van, ha Pálffy nem enged, a jövőt három nap múlva beszüntetik; ez reám nem tartozik, én a mi a cautióbul reám esik, azonnal kifizetem, leszünk tehát Csernovicsal hárman, a többinek ismerheted arany hazafiságát, de fizetési ellenszenvét, itt csak halasztás segíthet, tessék az urnak ezt a nagy mandarinnál kieszközölni, hogy ez így van hiszem, de nem látom át, miért kell ezt nekem uraságod helyett megkísérteni, ne mókázzunk, te jobban kiviheted, kérlek, tedd meg . . Ő exelentiája udvariasan fogadott, azt mondta ő minden lehetőt szívesen megtesz, az alkotmányt érti, mert ő felsége akarja, de hogy az ország ügyeibe minden suster, sneider beleavatkozik, az nem járja és nem értem azt sem, hogy lehet egy Máriássy, Kállay democrata; erre, te-

kintve a »Jövő« sorsát, azt feleltem: »a democratiára csak annyit mondhatok, hogy azt ő felsége is elfogadta és az országra nézve mindenestre jobb, ha urak vezetik, kiknek neve, érdeke, multja az országéval össze van fonva.« Ebbe belenyugodott, ígéretét megtartotta, de rólam sem feledkezett meg, mert midőn 864-ben elfogatásomat elrendelték és a becsületes főispán, személy-tévedés czimén, el nem fogatásom érdekében felirt, szokott orrhangján ezt mondá; »Ja, der ist der von Jövő, den muss man einkasteln.«

Az Almásy-mozgalom a kormány tudomására jutott; egy vasi hazafi a fegyver-szállitmányt nem fogadta el, a fuvarosok a gazdátlan ládákat a töltés árkába hányták; egy nagyobb vasuti szállitmányt Váczon felfedeztek, czimzett vasuti hivatalnok megijedt, feladta Almásy Pált és Benyiczky Lajost. Elfogtak tehát 16-ot. Akinek pénze volt, az nem koplalt és nem fázott, szabad volt a seprő és könyvbehozatala, aki a tisztaságot szerette, megtanulhatta a csizma, a ruhatisztítást, a padlómosást, négyünket bizonyíték hiányában 100 napi fogság után hazabocsájtottak, 12-őt 5—15 évi fogságra ítélték, 2 év múlva azomban kegyelmet kaptak. Smerling 31,000 labancz hadat alkotott, ehhez járult 6000 ügyvéd, az első számban szerepelnek a jegyzők, bírák, nyugdíjas katonák. Ezen urak a társadalomban szerepelni óhajtottak, élvezni kívántak, csekély fizetésökből és törvényes keresetükből csakis szerényen élhettek, a hivatallal és szakfoglalkozással visszaélés mindennapivá vált, a 36,000 szerencsés szerencsétlen állásának elfoglalására vágyott 100,000, a labanczok és pályázók ugyan Smerlinget és rendszerét nem

szerették, mert fizetésekét keveslették, hazáját nagy része szerette, a Smerling-uralmat rothadnak tekintették, de óhajtották a kiegyezést és 48-bul készek voltak engedni.

Az Almásy-mozgalmat megelőzte IV. Endre összeesküvése. Jámbor Endre becsületes szabómesterséget üzött Pesten, azomban Árpád-örületbe esett, elhitette magával, hogy III. Endre király egyenes ivadéka; néhány bitang a szabó rögeszméjét felhasználta, egy holdvilágos éjjel a Pesttel határos Gubacsi pusztán királylyá kiáltották, nádort választottak. IV. Endre pénze azomban elfogyott. A nádor és tábornokok a szegény parasztokat zsarolták, végre a parasztok megunták és egy gyenge hazafi IV. Endrét és főméltóságait teladta. Smerling alatt többet lehetett fecsegni, megszűnt a golyó és akasztás, a bilincs és béklyó, de a bebörtönzés és boszantó ítéletek nem maradtak el. — Gróf Zichy Ferdinándot egy igen mérsékelt hirlapi cikkért 6 heti fogságra és nemességvesztésre ítélték; egy igen békés szepesi urat egy bálbani megjelenésért, hol az ifjuság hangosan mulatott, több hélig fogva tartották, alig volt hét, melyben a társadalom különböző rétegeiből a Károly-kaszárnyába foglyokat ne szállítottak volna, majd-nem minden tekintélyesebb egyéniség titkos rendőri felügyelet alatt volt.

A kitünő hangulat daczára azomban a kényuralom továbbra is megmarad, ha Austria és Poroszország a német császárság után nem vágnak, Poroszország biztosan számított Oroszországra, az olaszokra, az aldunai tartományokra, a háboru tehát 65-ben már csak hónapok kérdése volt. Ő felsége felösmerte az abszolút kormányzat bűneit és tarthatlanságát, békülni akart.

865-ben tehát Majláth Györgyöt kanczellárnak, báró Sennyey Pált (a szunyog királyt) tárnokmesternek, Bartalt a szógyártás Niagara-ját helytartósági alelnöknek nevezték. A nemzet igen nagy többsége megunt a meddő, csiklandós hazafiságot, habár kis körben is élvezni akarta az alkotmányos szervezetet és gyümölcseit. A békepártnak két táborhelye volt, Deák Ferencz szerény szobája az angol királyné vendéglőben és az uri kaszinó. A régi megyei tényezők, Nyáry Pál és Ghiczey Kálmán kivételével, Deák Ferencznek hódoltak, a főrendek és fertályok gróf Andrássy Gyula körül csoportosultak, Andrássy élczes társalgásával, szivélyes modorával, udvariasságával mindenkit megnyert, eszével főrangú társai közül kimagaslott, hazafisága, jelleme kétségen felül állt, Párisban és Londonban nemcsak mulatott, de tanult és mert Napoleont jól ismerte, meggyőződött, hogy Napoleontul Magyarország soha semmit sem várhat, Francziaország nélkül pedig a magyar forradalom sikere lehetetlen. Andrássynál a hazafiság erősebb volt a hiuságnál, ennél fogva magát Deák Ferencznek alárendelte.

Andrássy és Deák a békés többségben kételkedtek, Deák tehát husvétkor a pesti naplóban cikket adott ki, melyben kijelentette, hogy nem kell épen a 61. képviselőkhöz ragaszkodni, de másokat is lehet választani, ezzel nyíltan hadat üzent a határozati pártnak és az egész országban megindult az etetés, itatás, e nélkül szépen megválasztják a 61-iki képviselőket, kiknek nagy része már a Deákhozi kanyarodásról gondolkozott.

Ezen harczi felhívás tehát a többséget nem szaporította. de kaput tárt a vesztegetésnek. Szabadelvűségi

tekintetben Deák Ferencz és a többi pártok keveset különböztek, mert Deák Ferencz a jogegyenlőség, az emberiség (humanismus) feltétlen, törhetlen hive volt, a párt pedig Deák Ferencz esze után gondolkozott, vagyis szavazott. Ő felsége beszédében már Magyarország területi épségét elismerte és a *pragmatica sanctio* álláspontjára helyezkedett, mindezek daczára azomban a Magyarország és Austria közötti hatalmi egyenlőség (paritas) eszméje, a kiegyezés egyedüli biztosító alapja, még elfogadva nem volt és Bécsben a birodalom mindenhatóságára támaszkodó eszme kísértett.

A porosz király Németország hatalmi felosztására szólitotta fel Austria császáriját és Dél-Németország vezetésével kínálta meg, Austria visszautasította. 866 februárban Poroszország Olaszországgal szövetkezett. A háboru kiütvén a magyar országgyűlést bizonytalan időre felfüggesztették. Klapka Bismark segélyét felkérte, Bismarkkal azomban csak is a Königgrätz után beszélhetett.

Bismark kijelentette, hogy Auszriát megsemmisíteni nem akarja, mert Austria szükséges tényező Oroszország és mások ellen, ennélfogva Magyarországnak Auszriátuli elszakítását nem akarja, kész azomban Magyarországot a 48-iki törvények visszaállításában segíteni és e célra a magyar felkelésre pénzt ad, Klapka az ajánlatot elfogadta, Bismark 1 milliót haladó összeget azonnal utalványozott. Klapka ezen összeget a magyarországi vezetőknek azonnal áttal adta. Komáromy György a tette kész vitéz felkelők számát 112,000 emberre tette Klapka a königgrätzti magyar foglyokbul magyar légiót szervezett, a találkozási napot és helyet Komáromy seregé-

nek kitüzte, Klapka és serege diadalérzettel lépték át Magyarország határát, a kitüzött faluban azonban a százezer helyett csak így I. Smerling labancz a szolgabíróval találkozott, ki nem forradalmi, de adóvégrehajtási szándékkal utazgatott, a hős forradalmárok és vezérek pedig a hűs lugosokba heverték és örültek a kedves nyugalomnak. Klapka a szélrózsa minden irányba fegyveres futárokat küldött a magyar forradalmárok felkérésére, nem láttak azonban senkit és nem hallottak semmiről, szomorúan és pirulva kivezette csapatját és Morvába a porosz sereghez csatlakozott. A csalódások szomorú játéka a drága bakancs utójátékkal végződött. A poroszok a pazarlást soha sem szerették, Bismark tehát a számadást követelte, Klapka magát a fővezető nyugtájával igazolta, felelőssége tehát megszűnt, Bismark tiszteket küldött be, ezek a vezetőket zaklatták, összetákolta tehát egy nyomoru kimutatást, ebben a forradalmi bakkancsok párját 30 forinttal számították, illet még porosz soha sem látott, (de devalvatio óta magyar sem) a takarékos és makacs nemesek tehát azt követelték, hogy legalább néhányat ezen remekekbul mutassanak be, elmentek az állítólagos bakkancs-szállítóhoz, ezen uraság kijelenté, hogy a cipészret remekeit szivesen bemutatná, de miu'án ezen időben Magyarországba mindenki csizmába járt, a bakkancsokat a pinczébe rejtegette, a nedves pinczében megpuhultak és a falánk patkányok megették.

A trencsényi támadás meghazudtolta a száműzötteknek a magyar forradalmi szellemrűli meséit és a királyt meggyőzte, hogy azon nemzet, melynek határán 300,000 fegyveres jóbarát katona áll és a szabad közle-

kedés daczára nem mozdul, azon nemzetről a Beamterek forradalmi jelentései irányzatos mesék.

Klapka beütése előtt június 24-én Albrecht herczeg Custozánál az olaszokat megverte, de ez csak félgyőzelem volt, mert a győző az olaszokat a Minción túl üldözni nem merte, Németországban a poroszok, a bajor, hesseni, bádeni seregeket megverték, a hannoverieket lefegyverezték. Német- és Magyarország sorsa július 3-án és 4-én Königrätznél és Sadvánál dőlt el; az osztrák hadsereget Benedek, a nagy pipája, kevés dohányu magyar tábornoszernagy vezénylette, a poroszokat a nagy hadvezér Moltke, a vitéz király és fia, a merész herczegek vezérelték, jobb volt a rendszer, a fegyver, jelesebb a tisztikar; a poroszok Németország egységeért, az osztrákok a német birodalom ósdi eszméjeért harcoltak, mely a magyarok, csehek, szlávok, szerbek, oláhok érdekeivel ellenkezett, 174 ágyut és 18,000 sebesíttetlen osztrákot fogtak el, a sereg vad futásnak eredt, egyesülési pontját Komárom vára képezte, Prága és Bécs a poroszok mellett tüntettek.

A béke előfeltételei megalapítván, július 22-én Nicolsburgban megkötetett.

Austria olasz birtokairul lemondott, a német szövetségből véglegesen kilépett, Poroszország Slezviget, Holsteint, a hannoveri királyságot, Hessent bekebelezte. Ezen béke a kiegyezés nehézségeit mindké részről eloszlatta. Magyarország megsemmisítése nélkül csakis a hatalmi egyenlőség alapján egyezkedhetett ki, ez, ha Austria Németország ura lesz, lehetetlen lett volna, mert ez esetben 44 millió állt volna szemben 15 millió magyarral, Austriának nem saját, de német politikát kellett volna kö-

vetni, a kényuralmi politika Austria-Magyarország szolgátságának fentartására a német fegyvereket is felhasználhatta volna. A sadowai csata után a Habsburg-Lotharingia ház uralmának fentartása az eddigi német politika megszüntetését követelte, mert a császár leghivebb szövetségeseit a 10 millió németet uraló kis fejedelmeket elvesztette, Németországban az osztatlan közvélemény Poroszország mellett nyilatkozott, az orosz czár Ausztriát gyűlölte, az olaszok minden pillanatban készek voltak támadni, Oroszország a panslavizmus palástja alatt a szláv népeket izgatta, közvetlen szomszédjában alakult a minden tekintetben nagy hatalom Poroszország, mely 26 millió porosz és 10 millió német, vagyis 36 millió német felett rendelkezett, ha tehát Ausztria még mindig német politikát akart volna követni, beüt Magyarországra, az emigrációval szövetkezik és Ausztriát szétzúzza. Ausztria császárjának érdeke tehát nemzeti, ha tetszik birodalmi politikát követelt. Ezen politika csak is magyar, osztrák lehetett, miután Magyarország a birodalom területének felét képezte, Magyarország lakossága az osztrák, németekkel együtt 23 millió, az 5 millió lengyel lakosság Magyarországgal rokonszenvezett, ellenben sem a cseheket, sem a németeket nem szerette. Szláv politikát nem fogadhatott el egyszerűen azért, mert az elszórt szláv lakosság 10 millió és a szlávok Oroszországnak uszályhordozói. A császári királyi politikának tehát létalapját a magyarországgali méltányos és igazságos kiegyezés képezte.

XIII.

A kiegyezés. A pártok. Az első magyar ministerium. A 69—72-iki választások, Gróf Andrássy külügyministersége. A liberális pártnak ellentétes töredékei. Deák Ferencz betegsége. Belviszály. Fuzio 75-ben. A kormánypárt politikája liberális volt-e?

A prágai békekötés után az osztrák politika egyik alapját a poroszokkali őszinte barátság képezte, ezen barátságot kétségkívül csakis Magyarország államisága biztosította, mert Magyarország érdeke azt követelte, hogy a német császárság utáni vágy véglegesen szüntessék meg, hogy az osztrák-magyar politika kelet felé irányuljon, a Közép-Európát fenyegető panslavismus fékeztessék, Poroszország érdeke azt kívánta, hogy ha Francziország Németországnak a Hohenzollern ház alatti egyesülését megakarná akadályozni, legyen egy hatalom, mely hátát Oroszország ellen fedezze és ezen hatalomban legyen egy ország, mely nagysága és befolyása által ezen politikát biztosítsa, ezen ország Magyarország volt. Bismark herczeg ennél fogva Magyarország visszaállítása iránti kíváncalmát Klapkának nyíltan megmondta és ez irányban a lépéseket Bécsben meg is tette és Poroszország kíváncsalmi Bécset nagyban befolyásolták, nemcsak azért, mert Poroszország Austriát megtörte, de főleg azért is, mert a porosz király nemes eljárása Austria és Magyarország lovagias császáriját és királyát lekötölte. A kiegyezést tehát egyrészt a király őszintén siettette. Deák megtette a szükséges munkálatokat, már az országgyűlés

megnyitásakor, a ministerium névsorát ösmerték, a képviselő urak nagyrésze már törte magát a jövőendő nagyságok kegyeiért.

A kiegyezést egy kis félreértés zavarta meg, deczember 28-án ujonczozási rendelet adatott ki, erre az egész ház felzudult és ő felségéhez felírt, A király február 17-én rendeletét visszavonta és a ministeriumot kinevez'e. A Deák-párt állott 267, a Tisza-párt 104-bül, a szélsőbal 13-bul. Ministereknek kineveztettek: miniszterelnöknek és honvédelminek gróf Andrassy Gyula, pénzügyérnek Lónyay Menyhért, belügymisternek gr. Wenkheim Béla, vallás és közoktatásnak báró Eötvös József, közlekedésinek gr. Mikó Imre, kereskedelem és földmívelésnek Gorove István, igazságügyministernek Horvát Boldizsár, ő felsége személye körüli miniszternek gróf Festetics Györgyöt. Az első ministerium a szónokok, a politikai tehetségek, a nagy urak kormánya volt, társai közül kététségkívül kimagaslott gróf Andrassy Gyula, gáncs nélküli hazafi, hive a hazának és királynak, eszes, művelt, kellemes, élczes, szivélyes, gazdag főúr, az egyedüli miniszter, ki az igazságot és meggyőződését ő felségének minden viszonyok közt nyíltan megmondta, szavában mindenki bizhatott, mert a mit ígért, mindig teljesítette, minden viszonyok közt. Bécsben mint Pesten mindig magyar maradt, a külpolitikát teljesen ösmerte, a népszerűséget nem vadászta, mindig okosan beszélt, szónoknak azomban nem mondható, mert sokszor akadozott, a szóvirágok kertészetéhez nem értett, a második helyet foglalta el Lónyay Menyhért eszes, művelt államférfi, ezen kor egyedüli pénzügyi tehetsége, kényes körülmények közt

gyakran meghátrált, az osztrákoktól általa kieszközölt vívmányokat nem érvényesítette, mint 50,000 hold ura lépett a ministeriumba, igen szorgalmas minister volt, állását vagyoszerzésre nem használta fel, jó szónok volt, Miko és Gorove gazdag, művelt urak, jó szónokok voltak, Miko azonban mások által hagyta magát vezettetni, Gorove a földmivelés érdekeivel nem gondolt, báró Eötvös a legjobb szónokok közé tartozott, sokat olvasott és tudott, de politikai bátorsággal nem birt, a tekintélyekkel szembeszállani nem mert, az életet nem ismerte, az elmélet paripáján nyargalt, törvényeit végrehajtatni nem tudta. Wenkheim jól beszélt, fiatal korában alispán volt, a közigazgatáshoz nem értett, ezt sem a kor igényeihez idomítani nem tudta, sem szervező, sem végrehajtó képességgel nem birt, gróf Festetich gazdag főúr, a kormány nyal soha sem ellenkezett, a reá bizottakat, tehetsége szerint elvégezte. Horvát Boldizsár a népből származott, democratára játszotta magát, de demagóg volt, a különtézményeket majmolta, az urak iránt ellenséges indulattal viseltetett. Austriával szemben sem önérzettel, sem önállással nem birt, az állam mindenhatóságát bálványozta, a valódi szabadelvű eszmék mellett felszólalni nem mert, a nemzetiségi izgatokat simogatta, az országgyűlés kitűnő szónokai közé tartozott. Gróf Andrássy Gyula Magyarország követe volt Konstantinápolyban és Londonban hazajöveteléig, az emigratio vezetői közé tartozott, 49-ben arczképét a hóhérral az akasztófa alatt égettették el. Lónyay a forradalomban mint pénzügyi államtitkár működött, szerencsésen megszökött, fél év múlva kegyelmet nyerve jött haza, Gorove az emigratio-

ban is szerepelt, Horvát Boldizsár a honvédségnél kapitányságig vitte, Bach és Smerling alatt ügyködött, ennél fogva a birodalomnak is hűséget esküdött, báró Eötvös Batthyányival együtt ministerkedett és köszönt le, 48. szeptemberben hazáját elhagyta és egy év múlva jött haza, gróf Festetics György eddig nem szerepelt, báró Wenkheim Béla mindig az ellenzékhez tartozott, menekült és kegyelemlevéllel jött haza. A ministeriumból az országos nevezetességek közül kimaradtak Tisza Kálmán, Nyáry Pál és Ghiczy Kálmán, ha a két első kinevezik, megszűnik az ellenzék és az igazságügyet Nyáry Pál szabadabban és erélyesebben kezelte volna, Tisza Kálmánt nagy tehetsége bármely tárcza vezetésére minősítették, Ghiczyt a ház elnöksége kielégíté. Országos szerencsétlenség volt az, hogy Deák ministerséget nem vállalt, mert ha minister, értesülhetett volna az egyes tárczák rendetlen kezeléséről, a végrehajtás gyengeségéről és azon üzemlekről, melyeket képviselői csoportok, ministerek és ministeriumok, egyes képviselők gyakoroltak. A párt vezére, Deák Ferencz egész életében Magyarország legszabadelvűbb és legfüggetlenebb embere volt, ki a haza, a szabadság, a humanitás ügyét soha semminemű hatalomnak alá nem rendelte. A ministerium és többség szabadelvűnek mondta magát, de tettei és politikája, mint azt később be fogom igazolni, ellenkezőt bizonyítanak.

A kiegyezést Magyarország érdeke is követelte. Magyarország tényleg az osztrák császár által leigázott tartomány volt. A hódító ugyan nagyon ingadozott, de hódításának fentartására elegendő erővel birt, mert Ma-

gyarországnak nemcsak katonája, de fegyvere sem volt, de nem volt egy nagy városa, de erősített helye sem, hol a forradalom összpontosulhatott volna. A nép, az értelmiség, az urak gyűlöltek a rendszert, a kormányt, de, mint Klapka beütése mutatta, a lelkesedés csak is az adó-megtagadásig terjedt, vérét mindenki gondosan kimélte. Franciaország nem gondolt velünk, Németország nem óhajtott Austria kettészakítását, Olaszországot belszerzése foglalta el, de nem is volt tényleges katonai hatalom. Oroszország támogatására vagy éppen nem, vagy igen drága áron számíthattunk volna, mert az orosz politika főcélját az aldunai tartományok tényleges, vagy politikai uralma képezte, Ausztriára haragudott azért, mert ezt Austria császára megakadályozta, ha tehát Austria császára, Magyarországtul fenyegetve, Oroszország török-faló politikájának támogatását megígéri, Oroszország inkább szövetkezett volna a tényleges osztrák hatalommal, mint az ideális Magyarországgal, melynek támogatási képességét előbb orosz-osztrák háborúval kellett volna megalakolni. De tegyük fel a másik esetet, Magyarország az erkölcsi ellentállást folytatja, Poroszország Németországot felfalja, Austria Magyarország erkölcsi ellenállása, összes népei elégedetlensége, rossz pénzügyi kezelése miatt felbukik, a német és osztrák császárok Magyarország államiságát Horvátország a határvidék Erdély elszakításával elismerik, valjon a 11 millió lakossal bíró Magyarország képes lett volna-e önállását szemben Német, Oroszországgal fentartani? kétségkívül nem, mert 1 ember 4 embert, a fizika törvényei szerint, ha az a négy ember erős és egészséges, le nem győzhet. A Kossuth-politika

hivei erre azt mondják: ha az aldunai fejedelemségek felszabadulnak, akkor Magyarország ezekkel szövetkezik, e szövetségnek pedig, nagysága és értelmiségénél fogva, feje Magyarország lesz. Először alig feltételezhető az, hogy Oroszország ezen szövetségbe beleegyezik, miután az alduna uralma Oroszországnak kétszázados vágyát képezi; feltéve, de meg nem engedve ezen délibáb valósulását, ezen szövetségben 12 millió szláv faj, 7 millió oláh állott volna szemben 7 millió magyarral, először is igen nagy kérdés, hogy valjon ezen zavargó, műveletlen többség alárendelte volna-e magát a kisebbségnek? de ha alárendeli is, Magyarország a többség iránti tekintetből a magyarság érdekében nem tehetett volna semmit, vagyis ezen szövetség a magyarság feloszlását vonta volna maga után. A felséges királyunkkal kiegyezés által ellenben nemcsak a király és ország közti gyászos viszály egyenlített ki, de szoros szövetségbe léptük Austriával, melynek érdeke a szövetséget épen úgy kívánta, mint Magyarországé, mert ezen szövetség nélkül hatalmi állást sem egyik, sem másik állam Európa politikájában nem foglalhatott volna el, amely állam pedig nem számít, annak állása ingatag, kárpótlási, kiegyenlítési osztály-tárgy. — Austriának az egyezség biztosította alkotmányát, a kiegyezés szétrobbantotta azon udvari köröket, melyek eddig a sötétséget mesterségesen fentartották, a királyt és Austriát Magyarország ellen ingerelték. A kiegyezés a panslavizmusra mindkét államban halálos csapást mért, a magyarországi nemzetiségek elvesztették legbiztosabb támaszuikat. Austriában a magyarok iránti bizalom és rokonszenv megnyerte a németek, lengyelek rokonszenvét, miáltal a

német párt 13 millióra emelkedett 7 millió szlávval szemben, míg különben a szláv elem állt volna 12 millióból, a német 8-ból. A kiegyezés biztosította egyrészt a magyar befolyást a keleti ügyekben, másrészt Austriában az alkotmányos kormányzatot megteremtve és biztosítva, a német birodalombai beolvadás vágyát nagyban lecsökkentette. A kiegyezés a haderőt oly magasra emelte, melylyel eddig Austria sohasem bírt és nem bírhatott volna, ma ugyanis ő felsége 300,000 honvéden felül rendelkezik, a régi bizalmatlanság mellett a honvédséget nem merték volna felállítani. Magyarország nyerstermelő, Austria gyáros ország, ennél fogva egymásra vannak utalva, mind a két félre jobb, ha egyik a másiktól veszi szükségletét, mert a fuvar olcsóbb, és jobb, ha a pénz a szövetséges és nem az idegen zsebébe megy.

Három javaslat terjesztett be: a Deák Ferenczé, a Tisza Kálmáné és a szélsőbalé.

A Deák Ferencz és a Tisza-Ghiczy javaslata közt lényeges különbség nincs, alapja mindkettőnek a *pragmatica-sanction*nak nevezett 1723-iki törvény, Tisza az 1. pontban épen úgy elősmeri, mint Deák Ferencz, a külügy, hadügy és ezek költségeinek közösségét.

Tisza a 2. pontban a magyar önálló hadsereg eszméjéről lemond, mert kiveszi a honvédelmi, illetőleg a 48. szerint az ő felsége személye melletti minister rendelkezése alul és feltétlenül ő felsége rendelkezése alá helyezi, bekezdésében ő felsége egész hadseregéről szól; a magyar zászlót, a magyar esküt, magyar ezredeket, magyar tiszteket, magyar vezényletet, az idegen csapatoknak Magyarországbuli kivitelét mellőzi. Deák szerint a

közös hadügyminister felelős, Tisza szerint a főhadparancsnok a király lévén, senki feleletre nem vonható

A közös ügyek tárgyalását az országos küldöttségekre és ministeriumokra bizza. A végérvényes határozatok hozatalát azomban az országgyűléseknek tartja fel, mit azomban az országnak megmenteni látszik és akar, azt elrontja. Az V. 4. §-al: »ha pedig a két országgyűlés egymással kiegyezni nem tud, akkor a kérdést ő Felsége az előterjesztett adatok alapján ő fogja eldönteni.« Ez a visszaéléseknek tág tért nyit, mert ha a király Austriához hajlana, minden kérdést Austria javára döntene el és miután a király nem felelős, az okozott bajokat és sérelmeket sem a ministerium, sem országgyűlés nem orvosolhatná.

A szélsőbal az ország önállása mellett harczol, ki akarja ezt a *pragmatica sanctio*bul is magyarázni, az osztrák államadósság részbeni elvállalását sejteti és végre kimondja az országgyűlés törvénytelenységét, melybe már 9 hónap óta tanácskozott. Ezen nyilatkozat a nagy eszmét igen gyengén védelmezte.

A kiegyezés csak keveset különbözik 48-tul. A 48. törvény előbeszédében ezt mondja: »A karok és rendek nem késték figyelmeket azokra fordítani, miket az összes magyar népnek jogban és érdeken egyesítése, az ország törvényes önállása és függetlensége, a *pragmatica sanctio* által véle válhatatlan kapcsolatban álló tartományok iránti törvényes viszonyai megkívánta.«

A III. 2. Ö felségének az országbóli távollétében a nádor, a *birodalom* kapcsolatának épségben tartása mellett, a végrehajtó hatalmat gyakorolja.

13. A ministerek egyike folyvást ő Felsége személye körül lesz és mindazon viszonyokban, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik befolyván, az országot felelősség mellett képviseli.

A külügy és hadügy kezelésében a kiegyezés már lényegesen eltér a 48-tul.

A külügyek kezelésére Magyarország semmi különleges döntő jogokat nem szerzett. Az elősorolt törvény az ő Felsége személye melletti ministert felhatalmazza a közös ügyekbeni részvételre, de nem mondja ki, hogy a külügyek csakis a magyar minister tudtával és beleegyezésével kezelhetők. Ellenben a 67-es kiegyezés egy közös külügyministerre bízta a külügyek vezetését, költségvetését a magyar delegáció elé is terjeszti, a közös külügyminister felelős mindkét delegációnak, a külügyminister politikáját, intézkedéseit, a kötendő és kötött nemzetközi szerződéseket köteles a magyar ministeriummal közleni és csakis a ministeriummal egyetértve intézkedhetik.

A közvetett adóknál a kiegyezés megtévedt, 48 minden adónemről feltartotta rendelkezési jogát. 67 azonban némely adónemeknél közösséget hozott be. Ezen jogfeladást nem ajánlotta a czélszerűség, nem parancsolta a szükség.

67 eltért 48-tul, a hadügyek terén 48 a nemzetőrségre nagy súlyt fektetett, a honvédelmi minister sajátlag nemzetőri minister volt, a nemzetőrség már régen leélte magát, ennélfogva visszaállítható nem volt. A magyar nemzeti hadsereg a nemességből állott és 48-ban megszűnt. Volt azonban királyi hadsereg, mely a király és

királyné zsoldosaibul állott, ez nemzeti jelleggel nem birt, a legénység és tisztikara idegen lebetett. A zsoldosokat III. Károly alatt az állandó hadsereg váltotta fel, ezen hadsereghez az ujonczokat az országgyűlés adta, az eskü, a vezénylet, a zászló német volt. 48-ban a király személyénéli minister volt a hadügyminister, mert a király az ő ellenjegyzésével nevezte a tiszteket, ő rendelte el a külföldre küldést, a fegyelem, a gyakorlat, a felszerelés azonban már a bécsi hadügyminister köréhez tartozott. Miután pedig a császári ministerek csakis a császártul függtek, cselekményeikért sem ők, sem a seregsparancsnokok Magyarország által feleletre nem vonathattak. A kiegyezés politikai előnyei következők: 1. A király bizalma. 2. Austria alkotmányának, Magyarország követelménye általi helyreállítása és a kiegyezésben foglalt biztosítása által a szabadelvűségnek Austriában diadala. 3. A nemzeti-ségi mozgalomnak legerősebb támasztuli megfosztása. 4. A külpolitikai befolyás. 5. Az Austria nemzeteivel őszinte szövetség. 6. Az önuralom és általa anyagi és pénzügyi viszonyainknak, hitelünknek és kereskedelmünknek emelése.

A kiegyezés után az országgyűlés 3 pártra oszlott, a Deák pártra, a balközépre Tisza Kálmán alatt és a szélsőbalra 13 tag, 13 vezérrel. A pártokat a közjogi fogalom választotta el, az ugyan a balközépnél komoly létalapul nem szolgálhatott, mert a balközép álláspontja, mint megvilágítottam, csak kevésbé tért el a Deákétul, erre kellett azonban a pártnak támaszkodni, mert a választó közönség tekintélyes része nem elégedett meg a kiegyezéssel ezeket csak is 48-asnak látszó programmal

lehetett megnyerni, de különben meg a személyi párt is jogosult, mert a kik magokat a kormánypártnál okosabbnak és jobb hazafiaknak tartják, azoknak természetesen a kormány és pártja megbuktatásán kell törekedni, a 48-as párt politikáját pedig nem fogadhatták el, mert ezen politika nem kormányképes.

A kiegyezés után az országgyűlés megkötötte a horvátokkal egyességet, megalkotta a nemzetiségi törvényt és pedig mindkettőbe nagyon is sokat adott, de helyzete kényes volt, mert Kossuth a Mihály herczeggeli egyeségben Horvátországrul lemondott, a Cousávali egyességben pedig Magyarország felségi jogait áldozta fel, egyik sem hajtatott ugyan végre, de mind a horvátok, mind az erdélyi oláhok fenyegetőleg Kossuth ígéretere hivatkoztak. A kiegyezés után a váczi kerület Kossuthot képviselőnek választotta, a választás érvénytelen volt, mert Kossuth nem volt választó, Kossuth nem fogadta el a képviselőséget, az elnem fogadást a választási elnökhöz intézett nyilatkozványszerű levélben indokolta. Böszörményi a levelet lapjában kiadta. Kossuth levelében a kiegyezés hiányait tárgyalja és a megyéket felhívja, hogy az országgyűléshez az adónagysága ellen irjanak fel és jelentsék ki, hogy a kiegyezésnek az 1790: 10-el ellenkező tételein a nemzet megütközött. Eger városa a levélért Kossuthnak bizalmat szavazott, a kormány Hevesmegyének megparancsolta a bizalmi nyilatkozat megsemmisítését.

A megye nem engedelmeskedett, az igazságügyminister Horvát Boldizsár meg akarta mutatni Bach-féle minősítvényét, Böszörményit perbe fogatta és elzáratta. Hevesmegyébe királyi biztost küldött, ez csak kényuri

tüntetés volt, mert a község bizalmat bárkinek nyilatkozathat, ki nem lázadó, az országgal nem háboruskodik, a királyi biztosság különben is tárgytalanná vált, mert a gyűlés a kalpagos ur megjelenése előtt meghátrált és a kormányrendelet végrehajtását elrendelte.

A Böszörményi ellen indított per jogtiprás volt, mert ismerték a szerzőt, a levél sem a királyt, sem a királyságot, sem Magyarországot nem támadta meg, az eljárás régi aulicus színnel bírt, az új kor keretébe nem illett. Böszörményi fogságában meghalt, az Irányi által az igazságügyminister által felhozott üldözési vád azonban nem igaz, fogsága kényelmes volt, kivánságát teljesítették, nekem, bár gyakran meglátogattam, soha sem panaszkodott, de meghalt, mert nyargaló sorvadásban szenvedett. A közönségre Kossuth levele nem hatott, Böszörményi perbefogása után az előfizetők száma 50 százalékkal fogyott. 868-ban a kiegyezés koronáját képezte a honvédségi törvény, a király ezen törvény által a magyar hadsereg jogosultságát elismerte és részben megalakult a magyar hadsereg, melynek zászlója, nyelve, tisztikara magyar és a magyar honvéd ministertől függ.

A kormány a 69-iki választásoknál nagyban győzött, a balközép leesett 80-ra, a szélsőbal emelkedett 33-ra, 69-től kezdve a szélsőbalt Kossuth sugalmazta, a 70-iki felirat már Turinban készült, 72-ben br. Sennyey Pál alatt kis aulicus pártcsoport alakult, állott 20 tagból, ekkor választották be gr. Apponyi Albertet is, Sennyey azonban nem mert zászlót bontani csakis a megyéket rágalmazta, egyik hive a honvédséget támadta, Apponyi a zenedénél maradt.

A választások a kerületek nagy részében árveréssé fajultak, a pénz legnagyobb részét a kortesvezérek lopták el, a tisztviselők és bírák korteskedtek, fenyegettek, ebbe azomban az ellenzéki megyék sem különböztek. Az erősebb kormánypárti választások 30,000 forinttal kezdődtek, közhir szerint báró Vodjaner Albert 60,000, gróf Apponyi Albert 60,000 forinttal győztek, Kállay Béni 30,000 frttal bukott. Ezekkel szembe legolcsóbbak voltak a szélbali választások, Boborié Czeglédén 18 frtba került, a Madarász Józsefé sem sokkal került többbe. A balközépi választások a kormánypártinál csak ott kerültek kevesebbe, hol a megye is balközépi volt, 72-ben az ellenzék volt 140, a kormánypárt 280 és pedig ezek közt hivatalnok 48, állami bérlő és vállalkozó 52, ezeket a kormány nem segélyezte, ezenkívül volt 30 ur, kik segélyt nem kértek, a ministereket ingyen választották, segélyezni kellett tehát 200-at, mi 5000 frtjával 1.000,000 frt. Ezt fedezte: 1. A rendelkezési alap fele és pedig két évi 200.000 frt. 2. A grófsági, báróság, nemesség, kamarásság keresztek ára és pedig a nemességért 10—20,000, báróságért 15—30 ezerig, grófságért 20—60,000, a keresztekért 5—15.000 frtig. 3. egyesek, intézetek, vállalkozók segélyei, báró Sina maga Lónyay rendelkezésére 72-ben 100,000 frtot adott. 4. A püspökök, káptalanok önkéntes kényszeradományai, Hajnald maga rendesen 40,000 forintot adott. Az esztergomi érsek már 72-ben elugrott, Sennyeinek azomban 60,000 forintot adott. 5. A megyei pártpénztárak kis számításával a többség költsége 2,600,000, a balközépé 400,000 forintra tehető. A kormányt és képviselőházat mindjárt kezdetben a vasutörület szállta meg, az országot kime-

rithetlen kincsbányának, kevés tisztességesek kivételével minden képviselő és főrend vasuti engedmény után futkosott és miután az engedmény nem pénz, a törvényhozó urak háta mögött idegen bankárok állottak, kik a törvényhozó urakat csekély borrávalóval kifizették és milliókat zsebeltek. A vasuti tanácsosi állások jól jövedelmeztek, a tiszai évenként 6000 forintot hozott. Az államkölsönöknél a kormánypárti törvényhozóknak Sindikatusi áron, vagyis 20 perczenttel olcsóbban adták a kötvényeket, ezekért más halandónak 10 perczent biztosítékot le kellett tenni, a képviselőktől nem kívánták, a sindikatusi határidő leteltével a többletet, amennyivel a papiros emelkedett, hűségesen kifizették, 3 hónap múlva tehát az illető risico nélkül több ezer forintot zsebre vágott. A jutalomnak meg volt a saját dijszabása, sőt mindenki nem is juthatott a bankócsináló műhelybe. Voltak bérletek, melyeknél a korcsmabér fedezte az uradalom egész bérletét, általában minden állami bérlet legalább 50 perczenttel olcsóbb volt a magánbérletnél. A Bánátba egy állambérlő holdankint 2 forintért vett ki egy nagy uradalmat és 20 esztendeig bért nem fizetett.

Főrendeknél az arany bornyu szeleteiben sokkal kevesebben részesültek, nem hallottam egy püspökről sem, de különben is a felsőház tagjai csak kevesen jelentek meg, azok azomban, a kik tudták, nagy hibát követtek el hallgatóssággal. A kormányok menthetetlen hibát, sőt bünt követtek el a magyar nyelv, a vallás jog, a népnevelés terén. Az iskolákbani magyar nyelveni tanítást a 844. 2. t-cikk elrendelte. Az 1848 : 20. ki-mondta a vallás felekezetek közti egyenlőséget és viszo-

nosságot, elrendelte a bevett vallás felekezetei egyházi és iskolai költségeinek az állam által fedezetét. A magyar nyelvről törvényt nem alkalmaztak, az egyenlőséget és viszonyosságot mellőzték, a népnevelés tárgyában hozott törvények félénkek. A püspökök a chovinista protestánsok előtt meghajoltak, a nevelés ügyét kellőleg nem karolták fel, csakis port hintettek a szabadelvű közönség szeméibe. A magyar nyelvről szóló törvényt a vegyes fajú községekben semmi sem akadályozta, a tisztán idegen fajú községekben törvényileg ki kellett volna mondani, hogy a magyar nyelv kötelező tantárgy. A népnevelésnek 4 mellőzhetlen kelleke van. 1. Tankönyvek. 2. Jó tanító anyag. 3. A törvény végrehajtása. 4. Az iskolák szigorú ellenőrzése. Az elemi iskolák tankönyveinek fogalmazására a ministeriumnak nem volt esze, szorgalma, pénze és hazafisága. 2. A tanítók javításához szükségeltetett a buták, korhelyek kiselejtezése, fizetésök kellő emelése, az elsőt elhagyta a báró félelemből, a másodikat azért, mert a népet és tanítót lenézve, azt gondolta a számárnak a csépelt szalma is jó. A 3-ikra erély és eszély kívántatott, a báró nem szerette az izgalmat, utódai a báró hajlamait osztották. Az ellenőrzés csakis azon esetben lehet, ha az ellenőrző közeg szigorú felügyeletet gyakorolhat, a bűnösöket megbüntetheti, ha a legfőbb közeggel egyenes összeköttetésben áll, a báró törvénye ezen hatalom egyikét sem adta meg. A törvényjavaslat minden megyébe állított ugyan egy tanfelügyelőt, de ezen tanfelügyelő hatalma megszűnt, a katolikusok és protestánsok iskoláinál ez csakis állami iskolákra terjedt ki, hogy még nehezebben mozoghasson, alárendelte a megyének, mely erre teljesen alkalmatlan. A kineve-

zésnél nem figyelmeztett a lakosság számára a terület nagyságára. A tanfelügyelőnek törvény szerint minden esztendőben meg kellene vizsgálni minden iskolát, vajon lehetséges-e ez oly megyében, melyben 350 község van, hol a tanfelügyelő fizetése 1600 forint? ez teljes lehetetlen, mert az idő nem adja ki, ha mindennap kocsin van, irodai ügyeit nem végezheti. Az első félév fizetését felemésztí, a másodikba már felváltva, krumpli és bablevesen élhet, hogy tehát a községeket a mellőzéssel meg ne sértsék, egyikbe sem mennek. A választók számát erőszakosan leszállították, elvették ugyanis azon nemesektől a választási jogot, kik 72-ben nem voltak beírva, elvették a szavazati jogot azoktól, kik múlt évi adójukat le nem fizették, ez erőszakos törvény, mert a magyar választó nem adója, de birtoka tőkéje után birszavazati joggal, igazságtalan volt azért is, mert a gazdagok kijátszhatták, ugyanis a 14 holdas csak egy helyen birván, ha nem fizetett, elesett a választási és választhatósági jogtul, ellenben a nagy ur, kinek 20.000 hold birtoka volt és több választó kerületbe birt, ha 19880 holdtul nem fizetett adót, de 20 hold különválasztott más megyében fekvő birtokátul az adóját kifizette és ott magát beíratta, választó és választható lett.

A Deák-párt nem birt önérzettel, mert a ministereket meghallgatása és beleegyezése nélkül nevezték, időközben a miniszerelnök kegyvesztett társát, a párt megkérdezése nélkül, elküldhette, felebbezni ugyan lehetett Deákhoz, Deák azonban már ekkor igen el volt betegesedve, a panaszkodókat a miniszerelnökhöz utasította. Gróf Andrássy Gyula és Lónyay Menyhért közt a fülbe-

sugók bizalmatlanságot támasztottak, a közös pénzügy-minister meghalt, a király Budán időzött, gróf Andrássy Lónyayhoz egy reggel ezzel állított be: »ő felsége azt izeni, hogy közös pénzügyministernek fog nevezni, mit mondjak?« Lónyay: »nem óhajtom a cserét, 14 napi gondolkozási időt kérek.« 14 nap múlva Andrássy pontosan eljött, Lónyai azt kérdezte: »nélkülözhet-sz-e engem a magyar pénzügyministeriumban?«, Andrássy igennel válaszolt és Lónyay eltávozott, ha Andrássy van a Lónyay helyén, nem mozdul, vagy leköszön és a Deák-párt legszélső padjába helyezkedik, az ellenzék szomszédságában. Midőn Andrássy külügyminister lett, a pártot nem kérdezték meg: kell-e Lónyay, de kinevezték ministerelnöknek, úgy azonban, hogy tartsa meg az összes ministeriumot, alig elnökösködött félévig, ministeriuma titokban ellene mindent elkövetett, sőt megbuktatására az ellenzékkel is szövetkezett. Lónyayt, az ellenzékkel szövetkezve, kilőtték, Deák ajánlatára, de a párt megkérdezése nélkül, Szlávy lett ministerelnök. Lónyay megbukván, az elégedetlen Lónyay-pártiak 120-an, Sennyeyek 24-en fondorkodtak Szlávy ellen, de csak 20-an léptünk ki a kormánypártbul és foglaltunk el pártonkivüli állást, az egész névleges Deák-párt állott 300-bul, levonva 144-et, maradt a kormánypárt 160, ebből vállalkozó állambérlő hivatalnok 100, kik lesték a koczka fordulását és Deák Ferencz betegségének haladását, Szlávy, a sok ármányt megunva, leköszönt. Szlávy után Bittó alakított ministeriumot, ezen alakításnál sem kérdezték meg a pártot. A vajudas folytonosan tartott, sem Lónyay, sem Sennyey nem adtak programmot, nem mertek nyíltan fellépni. Sennyey és

g. Lónyay 4 hónapig alkudoztak Tisza Kálmánnal a fusió iránt, a Lónyay és Tisza közti egyesülést én közvetítettem, Tisza késznek nyilatkozott, megtört azonban a Lónyay határozatlanságán, ki rövid 24 óra alatt is meghátrált. A költségvetési vitánál nem bírtam sem Lónyayba, sem Sennyeybe lelket önteni, hogy legalább pártjukkal a költségvetést leszavazzák, pedig ha határozottan kiadják a jelszót, az ellenzéki szövetségnek lesz 264 szavazata 156 ellen. Lónyay és Sennyey gyengesége következtében azonban megfordult a koczka, a kormány ellen szavaztunk: 20 pártonkivüli, 90 Tisza-párti, 30 szélsőbali = 140. A kormány tehát 140 többséggel győzött. Gróf Andrassy Gyula a belpolitikával nem sokat gondolt, a külpolitikában azonban nagy viharok készültek, már ezen időben el volt határozva Törökország felosztása és az osztrák-magyar birodalom kárpótlása, Andrassy ismerte a magyarok török rokonszenvét és politikai érzelmét. A magyar képviselőháznak csak egy erélyes embere volt: Tisza Kálmán, sem Lónyayt, sem Sennyeyt nem szerette és bennök nem is bízott, az öreg Deák nagyon beteg volt, Bittónak erélyében kételkedett, értesült a mellőzésével folytatott és valószínűséggel bíró párt-egyezkedésről, felszólította tehát Tisza Kálmánt a fuzióra. Tisza szívesen ellogadta, ez volt tisztán a fuzió oka és semmi más és megtörtént azon furcsaság, hogy a miniszerelnöknek, ki 140 szavazattal győzött, 8 nap múlva ministertársaival együtt lemondását be kellett adni. A kisebbség lengő zászlókkal vonult be az ellenség táborába és bár a kisebbség az egésznek egy negyedénél is kevesebb volt, 3 ministeri tárczát kapott.

A többség a fusio előtt nemcsak a választási vesztegetést, de a vasuti és kölcsön-üzleteknél, az állambérleteknél, eladásoknál behozta a kendőzetlen erkölcselenséget és még az országgyűlés méltóságát sem tudta megóvni; Csernatonai képviselő botrányosan rágalmazta a miniszterelnököt és a ház megelégedett azzal, hogy a képviselő mellőzve a miniszterelnök megsértését, bocsánatot csak a háztul kért; a tanácskozások alatt, midőn az ellenzék beszélt, a kormánypárt tagjainak egy része tüntetve járt ki a házbul, az elnöki állvány körül néha 30 képviselő is hangosan társalgott és társalogtak a padokban is, sokszor hangzott az »eláll«; a legzajosabban kiabáltak szent Simplicius fiai, kik hűségükért többnyire főispánsággal jutalmaztattak. A képviselők nagy része nemcsak az ülésekben nem vett részt, de még Pesten sem időzött. — A catasteri törvényjavaslati vitákban csakis 110 képviselő vett részt és ha a képviselő hivatalnokok nem számosak, tanácskozni nem lehetett volna és daczára az elősoroltaknak, gróf Apponyi Albert ezen korszakot az alkotmányosság mintájaként tüntette fel; az izlés fogalom különböző, én, ki a politikában 1869—75-ig mint képviselő részt vettem, az embereket és viszonyokat ösmerem, ezen olla potridából nem kérek.

A szabadelvűségnek egyik támaszát és tényezőjét a szélsőbal és balközép képezte, az ellenzék ugyan főleg az elfogadott kiegyezés támadásával foglalkozott és ezt a kormánypárt tagjai élesen szemére hányták; én beösmérem azt, hogy ezen örökös támadás felesleges volt, mert a viszonyoknál fogva jobbat alkotni nem lehetett, alap ez és nem zárkő, ha tehát a törvényhozás reá többet

nem épített, annak nem a kiegyezés az oka, de a többség, mely az időt és alkalmat kellőleg fel nem használta. Az időpazarlásért én az ellenzéket nem v dolum, mert a törvényhozás eddig is igen sok és rossz törvényeket hozott, az ellenzék tehát támadásai által az idő egy részét elfoglalva, a többséget a rossz törvények szaporításában meggátolta. Az ellenzék mindkét része szabadelvűnek vallotta magát és az is volt, mint kisebbség eszméit nem érvényesíthette és ezért meg nem róható. Nagy érdeme az, hogy sem anarchistává, sem cosmopolitává nem fajult, de mindenkor, minden téren a szabad eszmék, intézmények és a magyar államiság mellett harczolt. A polgári házasság tárgyában nagy érdeme van Irányi Dánielnek, mert míg élt, minden évben felelevenítette. A balközépi ellenzék a fusióval megszűnt, az Apponyi-ellenzék csakis személyi ellenzék, a régi ellenzék sorába nem tartozik, a csodagyermekről születése után fogok szólni. A fusio nagy változást idézett elő, a kormánynak óriási többségét még nagyobbra emelte, mert kilépett ugyan Sennyei 46-tal, de a beolvadt Tisza-párt 80-bul állt, tehát a kormánypárt 342 tagot számlált. A szélsőbal a szabadelvű Tiszával szemben simább állást foglalt el, mert szabadelvűnek hitte; a 80 tagbul álló ellenzék egymással nem is érintkezett, báró Sennyei, az aulicus, hitszegésnek tartotta szolgai-german elvei iránt, ha a 49-es ellenzékhez csak alakilag is közeledett volna, miniszterelnök akart lenni, ezt a papság, az aristocratia, az udvar kegye által reménylte elérni; a szélsőbalok nemcsak aristocratának, de reactionáriusnak tekintették, gőgös, hideg modora a szélsőknél ellenségeket támasztott, senki sem

akarta elhinni, hogy ezen jégpánczél alatt hazaszerezetet, önállás, emberi érzelem létezhetik. Lónyay megköszönte liveinek eddigi barátságát, kijelentette a politikáról lemondását és Tuzsérre utazott, a vezér elszagatva a még soha sem látott eszményi zászlót, a közlegények Tisza generálisnak őszintén meghódoltak.

XIV.

Tisza uralma. A bosnyák hódítás. A személyi párt. Gróf Apponyi Albert.

Tisza Kálmán győzelmét a szabadelvűség győzelmének is tekintették, mert a kormánypárt szabadelvűnek mondta ugyan magát, de részint szabadelvű intézményekért nem törte magát, részint a mi jót alkotott, nem tudta végrehajtani, az osztrákok kíváncsi elöltn nagyon meghajolt és ő Felségét a magyar érdekekrül, a paritás követelményeirül nem tudta, vagy talán nem merte felvilágosítani. A liberalismus egész Európában megerősödött. Franciaország lábra állván, bebizonyította, hogy a legszabadabb kormányforma a renddel nincs ellentétben, a fiatal német birodalom császára és vaskancellára a szabadságot sem Németországban, sem más államokban meg nem támadhatták, mert a hódítások megemésztése időt és nyugalmat kívánt, a szabadságellenes politika a nagyszámu tudakos német munkás-osztályt a francia köztársaság karjaiba löki, Magyarország királyát a szabadelvűség ellen nem ingerelték, mert az osztrák-magyar birodalom szövetségére súlyt fektettek, tudták azt, hogy

ezen szövetség legerősebb támasza a szabadelvű Magyarország. Bismark tehát a biztos barátot nem akarta ellenséggé változtatni. Oroszországot részben erősen elfoglalta a nihilismus, részben a liberalismus békében hagyta, mert a császár-király és magyar ministere az orosz háborút elfogadták, a multakon okulva, nem kívánt az absolutismus Rolandjaként fellépni és a törökbarát Magyarországot megsérteni, sem a beavatkozást nem tűrő osztrák-magyar császár-királynak tanácsokat osztogatni. A liberalismusnak azomban a magyar nemzet szabad érzelmein kívül legerősebb oszlopa volt a magyar király, ki nemcsak fátyolt vetett a multakra, de az alkotmányos eskü letétele után azonosította magát a nemzet érzelmeivel, a régi hízegő, hazug csuszó-mászó férgeket a german érzelmű bukfenczeket tanácsából kitiltotta. Kétségkívül a császári vár levegője egészen nem tisztult meg, maradtak itt még aulicus mumiák, orosz biztosok, ultramontan apostolok, frakkba és kámzsába öltözött mefistok, de zümmögések nem varázsolt, henczegesők nem ijesztett hazugságuk nem ámitott, mert ő Felségénél hitelők megszűnt. Az ellenzékhez csaptak Lónyay, Bittó, Kerkápolyi volt miniszterek, de Lónyay, midőn még barátjai voltak, meghátrált, midőn ismét a porondra lépett, a hitelvesztett viadorhoz senki sem csatlakozott, Bittó a lemondási felhívást engedelmes odaadással fogadta, senki sem bizott jövő szereplésében, ennél fogva egyedül állt. Kerkápolyit becsülték mint államtitkárt, midőn két hétig miniszterkedett, kételkedtek képességében, két év múlva hirtelen rosszabb volt nálánál, ő is tehát a komor bika szerepére süllyedt, báró Sennyey Pál mint szónok első, mint államférfiu

10-edrendű helyet foglalt el, bálványozta a császárt és az osztrák birodalmat, egy eszméje volt, a megye-rendszer gyűlölete, főjellemvonását a habozás, a határozatlanság képezte, pártjában embernek, tehetségnek önmagát, társait szolgálóknak tekintette, a loyaltással ellenkezőnek tartotta a költségvetés megtagadását

Határozatlanságát fényesen bizonyítja 74-iki politikája. 74-ben én szólítottam fel a Lónyaivali egyesülésre, később nyilatkozott, miután azonban egymást a magánéletben nem nagyon kedvelték és Lónyay éppen oly habozó és határozatlan volt, mint ő, félszövetségbe éltünk a Bittó-budget szavazás előestéjén elmentem hozzá felszólítani a szavazásra, nem teheti, mert beszédében elfogadta, ha te, Apponyi, Ürményi nem szavaznak is ellene, nem bánom ne szavazzatok, a többi 19 pedig szavazzon ellene, mert ha kormány a költségvetésnél megmarad, ezentul csak azon kérdéseket fogja kormánykérdésnek kitűzni, melyben a horvátok is szavaznak, ennél fogva egy évig a nyakunkon marad, ez igaz, majd megmondolja, de ő nem tudja, bizhatik-e Lónyayba, Tiszába, 8 hónapos alkudozás után előhoztam a bankügyet, igaz, hogy az önálló bank jó volna, de ő semmi olyast nem pártol, mely Magyarországot Austriától elszakítja és csak azon esetre fogadná el a magyar önálló bankot, ha a közös bank felállítható nem lenne.

Ez első fuzionális kormánynak elnöke báró Wenckheim Béla lett és Tisza az elnökséget csak szeptemberbe vette át. Tiszának (mert az egész párt, feltétlenül alárendelte magát), főteendője volt: a corruptió megszüntetése, az egyensúly helyreállítása, a hazafias külpolitika érvé-

nyesítette, a megyei rendszer fentartása, a szabadelvű intézmények fejlesztése, a magyar nyelv és rokonszenv terjesztése.

A corruptió megszüntetése és az egyensúly helyreállítása nehéz munka volt, mert az erköcstelenség nem csak a képviselőháznál, de a kormány közegeinél, a törvényhatóságoknál a társadalomnak majdnem minden rétegeiben el volt terjedve, az államnak mindent drágán adtak és tőle mindent olcsón vásárlottak, a nagy állam vagyon aránylag neveléséges kis összeget jövedelmezett. A vízszabályozásokat drágán és rosszul teljesítettek és ha valakit vagy valamely művet bevádoltak a bűnösök védelmére, az egész banda összeröfönt. Az államszerződések hibásan voltak szerkesztve, a hiányok pótlásánál már a vállalkozókat és a kormány a társulat közegeit a pályázat, a szerződés nem feshélyezte, a drága pótegyeségeket igen könnyen megkötötték és pedig 40, sőt 50 százalékkal drágábban a pályázati, szerződési áraknál és adtak rossz anyagot, ha a kedvencz vállalkozó ellenében olcsóbb ajánlatot tettek, reá fogták, hogy erkölcsileg nem megbízható bajon nehezen lehetett segíteni, mert sokszor a legmegbízhatóbb egyén is gyengének, részrehajlónak bizonyult, Rohonczy Gedeon képviselő a Tisza szabályozásnál erősen vádolta a vállalkozót, mérnököt és ministeriumot, egyenesen Tiszához ment, Tisza megkérdezte, kit akar vizsgálobiztosnak, a Tiszához kinevezte a Rohonczy ajánltját, a Dunához Pestmegye ellenzéki alispánját, a látszat Rohonczy mellett bizonyított, ösmerve az általános viszonyokat, hiszem, hogy Rohonczynak volt igaza, a biztosok azomban a vádlottak szemüvegén vizsgáltak

és Rohonczy megbukott, pedig a miniszterelnök minden lehetőt megtett, de a currupció erősebb volt a hatalomnál. Ezen kor nevezetességei közé tartozott a nyitrai kerék per, egy paraszt meg vett 4 szekér kereket, mi legmagasabban számítva 20 forintot érhetett, nem fizetett, a pör és ügyvéd a szegény embernek 500 forintjába került. Az uzsora büntetést eltörölték, Horvát Bodi nyargalva követte az osztrákokat és pár év múlva, midőn Pauler az uzsora ellen fellépett, kisült, hogy Mármarosba és Beregbe a telekkönyvbe évi 1200 százalék is volt betáblázva. Az ujonczozásnál a pénzest mindig alkalmatlannak találták, egy alispán megunva a sok igazságtalanságot, 100 felmentett ellen reklamált, az orvosok legyőzték, kötelesség érzeteért 700 forint költségbe marasztották el.

Biráknak ha kitűnő kortesek voltak, kinevezték 6 iskolát végzett fajankókat is, ezért a felelősség nem Bittó ministert terheli, mert a kinevezések előtt pár héttel nevezték ki miniszternek, az igazságügygyel soha sem foglalkozott, de hibáztak a képviselők; fő- és alispánok, kik párt- és magánérdekből haszontalan egyéneket ajánlottak és hibáztak Bittó utódjai, kik az utólagos birói vizsgát nem követelték, a birák és ügyvédek ellen panaszkodni nem lehetett, és nem lehet, mert a bünvádi törvények a birót és ügyvédet a sérthetlenség pánczéjával ruházták fel. A felsőbb iskolákban a tanárok szigort nem gyakoroltak, a törvény ellenére a tanárok nagy része a tanári vizsgát nem tette le, az ifjuság a tudatlan vagy gyenge tanároktul nem tanulhatott, de nem is kellett, mert közhir szerint a barátságos tanárok a tudatlant olcsó pénzért minősítették.

Ily viszonyok közt tehát a mellőzhetlen reform gyorsan nem haladhatott, legégetőbb volt a kölcsönök rendezése és a deficit megszüntetése, mert hitelünkét Kerkápolyi gavalléros kölcsön-üzletei igen megingatták, az eddigi törlesztési-kölcsönöket Tisza és Széll átváltoztatták a divatos járadéki-kölcsönökké, ezek olcsóbbak és a visszaélések könnyebben ellenőrizhetők, a deficit megszüntetését előkészítette 180 millió forint évi adóemeléssel, mi főleg a földbirtokot terheli és ez annyival súlyosabb, mert az adó aránylag nem egyenlő a termelés különböző ágainál. A földadónál aránylag legtöbbet fizet a kisbirtokos, holdankit felényit fizet a nagybirtokos. A corruptiót Tisza minden téren lehetőleg megszüntette, Tisza még, mint ellenzéki vezér, soha sem vett részt semminemű államüzletben sem; nevével nem találkozunk a vasuti engedményesek nagy erdejében, hosszú kormányzata alatt senki sem tud oly esetet felmutatni, mikor kortesszolgálatokért párthiveit nagyban jutalmazta, természetesen hivatalokba saját hiveit nevezte, ez azomban az alkotmányos élet természetes követelménye, mert alkotmányos országban a kormány uralma nem a miniszterelnök, nem a kormány, de a párt uralma, a pártnak erőt és lételt az érdekek összpontosulása, a politikai hitelvének egysége ad, bárgyu az, a ki hatalma várába trójai lovat visz be, eszélyes kormányelnök tehát csakis elvbarátait alkalmazhatja, a kormányelnök megrovást csak akkor érdemel, ha közhivatalokra pártérdekből vagy személyes vonzalommal tehetetleneket, butákat, resteket, erkölcsteleneket alkalmaz, vagy ilyeneket kétségtelen vádak ellenében támogat, ezt Tisza nem tette, sőt egy barátját egy ellen-

zéki megyében főleg azért ejtette el, mert főispán ur magát, szemben az ellenzékkel, ildomtalanul viselte. A párt solidaritás meg van Angliában, Franciaországban, sőt a magyar ellenzékénél is, egy ellenzéki megyében egy főszolgabíró a bekövetkező tisztválasztásnál azért mellőztek, mert, mint ellenzéki, a megelőző választásnál kormánypárti képviselőre szavazott és pedig helyesen, mert a ki a hivatalt nem mellőzheti, az legyen pártönkivüli, ha ezen álláspont mellett is megválasztják, vagy kinevezik, tetszése szerint szavazhat a kire tetszik, ha pedig időközben politikai véleménye megváltozott, mondjon fel, de egyszersmind mondjon le azon előnyökről, melyet eddigi pártjátul nyert.

Két év alatt sokan nem nyerték meg azt, a mit vártak, másoknál megújult a régi ellenszenv, a kereskedelmi szerződés és bankügy megújításánál megkezdtek a támadást. Tisza ellen szavazott 183 és pedig 76 Deák-párti, 49 szélsőbal, 54 régi színezetű balközép.

Tisza mellett 219 és pedig 108 Deák-párti, 95 régi balközép, 16 horvát távol volt, 9 régi Deák-párti, 10 balközép, 21 nemzetiségi és horvát. A bankkérdésben az osztrák-bankot elfogadta 210, ellenezte 109, vagyis az elvi ellenzék állott a szélsőbalbul és Simonyi Lajos régi balközépi kuruczai bul. A Somsich-Apponyi-Sennyeyi-párt a Simonyi Lajos és szélső bali-párt között hiányzott az elvközösség. A valódi ellenzék önálló magyar bankot, önálló vámterületet, esküdtszéket, a honvédség felszerelését és függetlenítését, a megye rendszer megtartását kívánták, a másik párt megelégedett a kiegyezéssel, a megyéket megakarta semmisíteni, nem kedvelték az esküdt-

székeket, ragaszkodtak a vámszövetséghez, Tiszátul tehát őket csakis a személyi gyűlölség választotta el, az ellenzék nem győzhetett, mert Sennyeivel nem egyesülhetett a szélsőbal színezetű Simonyi Lajos, mert Tiszát is osztráknak tekintette, Sennyei és pártja nem egyesülhetett br. Simonyival, mert nekik Tisza is tulzó magyar volt, a szélsőbalhozi közeledést pedig Sennyei és benső hivei istentelen kísérletnek tartottak. Tisza tehát csak nevelte a fenegyerekeket és már ekkor feltette magában, hogy Sennyeit legközelebb becsapja.

Tisza politikájának koronáját a keleti, illetőleg bosnyák politika képezte. A Törökország kétségkívül őszinte hívünk volt, de Konstantinápoly a vallási babona, a butaság, a kényuralom, a lopás fészke volt, a nagy birodalom földterületét a szultán és török papok birták, ebből tehát megtudtak élni, a hadsereg ruházatára, élelmére azomban nem jutott, a sereg koplalt és didergett. A magyarellenos izgatások buvóhelye Románia, Szerbia és Bosnia volt, a török kormány hatalma a két elsőben teljesen szünetelt, Bosniában nem tudott parancsolni, a török vitézsége daczára az oroszsal sikeresen nem mérkőzhetett, mert a szultán a vonagló hatalmat nem merve kockáztatni, a török nemzetet nem hívta fel hazája védelmére, mert a táborban muszka náthát is kaphatott volna, mert a papssg a pasák, ministerek ideiglenes hatalmukat az államjólétért nem akarták kockáztatni. Törökország tehát a haldoklók közé tartozott, fentartása igen nagy és örökös terheket rótt volna a magyar-osztrák birodalomra. A magyar államférfiaknak tehát arra kellett gondolni, hogy szomszédunkban egy hatalmas szláv-állam, vagy

oroszl vezetés alatt, egy aldunai szövetség ne alakuljon, hogy Ausztria-Magyarország a török területbül oly területet foglaljon el, melybül mindennemü magyar, vagy osztrákellenes mozgalmat és izgalmat rögtön elliporhasson, az orosz czar a Sanstefanói békében a keresztény Törökország ura lett, congresszust kellett tehát összehívni, hogy az európai congresszus a Sanstefanói békét kijavítsa és az osztrák-magyar birodalomnak az érdeke megóvására teendő műveletekre, illetőleg birtokfoglalására megbizassék. 4 század óta először szerepelt Magyarország mint egyenjogu hatalom az országok gyűlésén. A sikert a genialis minister fellépése még nem biztosította, de a világnak meg kellett mutatni, hogy a minister háta mögött egy nemzet áll, mely még soha semmiféle hatalom előtt nem hátrált meg. Tisza Kálmánnak tehát támogatni kellett gr Andrássy Gyulát és pedig annyival inkább, mert Ausztriába ezt csak a király akarta és a hájfejú ministerek, a bölcs doktorok be nem látták azt, hogy a 8 millió német kevesebb 12 millió szlávnál, hogy Csehország nem Bécs, de Szent-Pétervár felé hajlik, Galiczia épen oly közel van Oroszországhoz, mint Erdély Oláhországhoz. A Montenegróval egyesített Bosniából Dalmáciában, Karinthiában, Krajnában, Stajerben egész kényelmesen lehet a pansláv izgatást szervezni. Gr Andrássy Gyula és Tisza Kálmán Bosznia elfoglalásáért tehát köszönetet érdemeltek volna, majdnem ellenkező történt, a szegény török bukása feletti szomorúság a nemzet tekintélyes részének ítélőkéességét elhomályosította. A szélsőbal a ministerium vád alá helyezését indítványozta. A személyi ellenzék bizalmatlanságot

nyilatkozat gr. Andrássy és Tisza Kálmán ellen, Tisza Kálmánt ámitással vádolja. Bosznia elfoglalását magyar ellenes politikának nevezi, ezen állítás valótlan, mert Tisza több alkalommal következőleg nyilatkozott: »Nem követünk sem orosz, sem török, de érdekpolitikát és érdekeinket, ha kell erővel is megfogjuk védeni. Nem fogjuk megengedni, hogy érdekeinkkel ellenkező államalakulások történjenek. Szándékunk nem lehet, hogy a keleti keresztények egyik járombul a másikba jussanak. A San Stefánói békének oly feltételei vannak, mik a monarchia érdekeivel össze nem egyeztethetők. Ha hiba volt, menni hagyni a dolgokat a vég stadiumig, ez nemcsak a mi, de összes Európa hibája«, midőn Lord Derby angol minis-ter, bosnyák nyilatkozata alapján, Simonyi Ernő kérdést intézett hozzá, hallgatott és az országgyűlés a hallgatással megelégedett. A kormány 60 millió rendkívüli összeget kért, gróf Apponyi kitalálta, hogy nem Vagner zenére, nem Péter fillérre kéri, egy határozati javaslatot nyújtott be, tehát a képviselőház a 60 milliót megszavazva, károsnak tart oly politikát, melynek célja nem az orosz tulhatalmi terjeszkedésnek meggátlása, hanem a török birodalom területéni osztozkodás, ennél fogva helytelennek tartaná a török birodalom bármely területének megszállását, Bosznián és Macedónián kívül más megszállható terület nem lévén és Macedóniába is csak Bosznián keresztül juthatván, a megszálló sereg ez alatt csak Bosniát lehetett érteni, midőn tehát ezen korlátozó határozatot a többség elvetette, hallgatólag Bosnia megszállásába beleegyezett. A szabadelvű pártot hasonló veszély még nem fenyegette, mert miután a szélsőbal nem volt kormány-

képes, ő felsége a kormánnyal csakis az aulicus párt maradványait bízhatta volna meg. Tisza azomban ösmerte a Sutyomberki Dariusokat erős kézzel kezelte az ügyeket, a válaszfeliratnál győzött 22 szavazattal, a kerge bárányok lassanként szégyenkezve megtértek a régi akolba.

A fanatizmus és uralom viszketege, megszállta a katolikus papságot, elakarták törültetni a reverzalisokrul szóló törvényt és Göndöcs plebánus képviselő több folyamodványt nyújtott be, de egyedül maga maradt, a ház a védő plebánus kivételével egyhangulag visszavetette, a polgári házasságot a képviselőház elfogadta, a felsőház azomban visszavetette. A felsőház reformjára is végre rákerült a sor, ezen kérdésben azomban a miniszerelnök meghátrált az aristocratia előtt a tagságot ugyan adomínositványhoz kötötték, de az örök jogot meghagylák az indigenáknak, a magyar báróknak, grófoknak, hercegeknek, a minösítvány kijátszható, mert az illető adóságokkal eláraszthatja, a cenzus-alapot, az összeférhetlenségi törvényt a főrendekre nem terjesztették ki. A költségvetés visszavetési jogát is meghagylták, vagyis miután költségvetés nélkül kormányozni nem lehet, a miniszeriumot, bármily nagy többsége legyen is, a képviselőháznál a méltóságos dilettans törvényhozó urak megbuktathatják és az ország kívánalmait ismételve visszavethetik, mint azt hajdan a magyar nyelv tárgyában Pozsonyban 32-szer megtették, most ugyan a főispánok nem főrendek, de a főrend főispán is lehet és sok más hasznos hivatalt viselhet, ennélfogva a hajlékony, érdekhajhász főrend sem függetlenebb a régi főispánnál.

A papság is túlságos számmal van képviselve, mert

a papok főrendiházi joga a vallások jogainak ellenőrzésén alapul, erre pedig egy millió után 1 pap és 1 világi felügyelő elegendő volna, vagyis 30 püspök és felügyelő, ma pedig van 11 felügyelő, 42 püspök és apát = 53, ellenben a 900,000 izraelitának sem felügyelője, sem rabbijnusa nem bir szavazattal.

A szabadelvűség fényes vívmánya a magyar nyelv tanításáról törvény. A magyar nyelv iskolai uralmát már ugyan az 1844-iki törvény elrendelte, ez érvényes volt, mert csak Bach és Smerling változtatták meg, az eddigi gyáva ministerek nem merték magyarságukat bevaliani, Tiszának jutott tehát a szerencse a magyar nyelv uralmát biztosító törvényt indítványozni. Tisza e tekintetben nagyon is simán járt el, mert a 2. § azt mondja: 3 év múlva tanító csak az lehet, aki magyarul tud. 5. §: Hat év múlva a magyar nyelv minden iskolában tanköteles tárgy lesz. A szabadelvű párt és vezére a liberalismus ellen hűtlenséget követtek el, midőn a honosítási törvényben a honosítandót a király és alkotmány iránti eskü letételére kötelezték, mert ezt Kossuth Lajos, miután az alkotmány egyik sarkkövét a birodalmi közösség képezi, mint becsületes ember le nem tehetné; az eskü tehát Kossuth Lajost, a modern liberalismus apját, Magyarországból tényleg száműzte. Az eskü különben is felesleges, mert a magyar törvények a magyar polgárt, akár esküszik, akár nem, ha a haza vagy király ellen hűtlenséget követ el, szigorúan bünteti; valószínűleg arra számítottak, hogy az aggastyán 10 évig nem fog élni. A joghasználat fogalmával ellenkezik még azon szakasz is, mely a honosítottat 10 évig a képviselőségből kizárja

mert a honosság minden polgári jogra képesít. A szabad-
 elvű párt a bosnyák kérdésbeni győzelme után ismét
 260-ra emelkedett és ezen többség a polgári házasság
 kitűzéseig megmaradt. A Tisza-pártnál azomban a nagy
 Deák-párt epidemiája, az alattomos fondorlat betegsége
 ismét feltámadt, igen sokan képesítve érezték magokat a
 ministerelnökségre, ministerségre és más fő- és hasznos
 hivatalokra. Tisza többször újította ministeriumát és el-
 bizakodva erélyébe, a párt ragaszkodásába, ministeriu-
 mába, nagyravágyó, nyílt és titkos ellenségeket hozott be.
 Az ellenzék látván, hogy az országgyűlésen Tiszát le nem
 győzheti, az utcái néppel szövetekezett, az utcán tün-
 tetéseket szervezett, az országgyűlésen folytonos szemé-
 lyes támadásokat rendezett. Tisza, ha a jogot, a polgárok
 szabadságát többre nem becsüli saját személyénél, ha a
 belügyministeriumba erélyes, ügyes államtitkárt nevez, a
 katonaságot nagyobb számmal alkalmazza, a csőcseléket
 könnyen szétverethette volna. Tisza azomban elveit nem
 áldozta fel és igen kiméletesen járt el; a szenvedélyek,
 a fondorlatok árja hatalmát elmosta. A 10 év elteltén,
 a szélsőbal Kossuth polgárjogát felhozta; Tisza azt felelte,
 hogy Kossuth polgárjoga kétségkívüli, mert a törvény
 hozatala előtt több város tiszteletbeli polgárnak válasz-
 totta (ez ugyan téves fogalom, mert a tiszteletbeli pol-
 gárság csak tisztesség, de nem jog. A ministerium erre
 ministertanácsot tartott, a melyben Tisza véleménye
 ellen nyilatkozott és az országgyűlésen kijelentette, hogy
 senki számára kivételes törvényt hozni nem lehet, Tisza
 meguntla az ellenzék személyeskedését, ministertársa örö-
 kös fondorlatait, az aranyhídon visszavonult.

Sennyey a Tisza bukása előtt összevonta lobogóját, melyen semmi egyéb nem volt, mint Allah, az igaz Isten és Sennyey az ő prófétája, miután az igaz hívők nem szaporodtak, Tiszával kiegyezett, a zászlót a főrendiház elnökségével cserélte fel. Sennyey meghátrálása után a próféta szerepére gróf Apponyi Albert vállalkozott. Apponyit választói nem feszélyezték, mert először is az ellenzéki Pestmegyében igen sok pénzzel, a papok segélyével meghódított egy balközépi kerületet, választását magának köszönhette, a megvett választóknak felelősséggel nem tartozott, a papok a 47-es gróf Apponyi György fiához, a jezsuiták növendékéhez vakon ragaszkodtak. Másodszor megválasztották Bobrón, Árvamegyében, e kerületben az árvai osztatlan uradalom parancsol, az uradalom birtokei részint rokonai, részint telivér aulicus főrendek. A vezér a csiklandósabb kérdésekben még Pestet is kerülte, helytartója a fiatal, eszes, tevékeny, merész gróf Apponyi Albert volt. A keresztény Magyarországon a név egyik minősítvénye lévén a polgári jog gyakorlásának, a pártot elkeresztelték mérsékelt szabadelvű pártnak, ezen elnevezés alá az aulicus és ultramontán, a szabadelvű egyiránt befér, mert az elsők a mérséklet alatt a veszteglést értik, a szabadelvűt is kielégítheti, mert alaptétele a szabadelvűség, a mérséklet fogalma a haladást nem zárja ki, mert a szabadelvűség az intézmények javításában, a hiányok pótlásában, a kormányzat hiányainak megszüntetésében, a kiváltságok eltörlésében, a szabadság biztosítékainak szaporításában nyilvánul, mindent pedig rohamosan rögtönözve létesíteni nem lehet, de ugyanakkor, midőn a párt vagy vezér a mérsékletet írja

zászlójára, a mérsékelt szabadelvűségnek célját és eszközeit is meg kell jelölni és nem elég azt mondani, hogy a pártnak, melynek válfaját ő is képezi, politikája és kormányzata erkölcsstelen és tehetetlen. Bármi volt is a czég évek során, bebizonyult, hogy a mérsékelt szabad és később a nemzeti czimet felvett párt kezdetben és most valódilag Apponyi személyi pártja. A kormány hivei a személyi párt létjogát tagadták, én ezen nézetet nem osztom, mert minden képviselő magát a legbölcsebb politikusnak tarthatja, azok a kik róla ezt hiszik, hozzá jogosan csatlakozhatnak és ha pártja a többségre emelkedik, ő Felsége bizalmát megnyeri, kormányt is alakíthat, az ily kormány azomban mindég az értelmi gyengeség és közöny csálhatatlan bizonyítéka, midőn azomban ezen pártrul szólunk, csakis gróf Apponyi Albertrül szólhatunk, gróf Apponyi kétségkívül jeles szónok, nagy tudományu, művelt politikus, nem bir azomban Deák Ferencz nagy-szerű logikájával, higgadtságával és szerénységével, szónoklatában hiányzik Kossuth Lajos ragyogó, bővös varázsa, mint politikus távol áll a genialis gróf Andrássy Gyulától. Szónoklata szép bokréta, mely távolról nézve meglep, ha azomban szétszedjük, sok fonnyadt virágot találunk. Vádolni szokott és tud, de nem mondja meg a baj orvosságát, gyakran oly dolgokat állit, melyek külföldön a nemzet erkölcsi hitelét is rontják, az országban pedig nem csak a kormány, de a parlamentárizmus iránti hitet is megingatják.

Az első közé tartozik a kormány és a szabadelvű párt ellen 15 év óta szórt corruptió vádja, ha ezt egy közönséges halandó, ujságíró vagy nemzetiségi izgató

mondja, semmit sem adnak rá és a kaján irigység rágalmának tekintik, ellenben ha egy gazdag művelt gróf a szabadelvűséget negélyező párt vezére évek óta hirdeti, ez gyanút támaszt és sok ember azt gondolja, a politikai corruptió a legnagyobb bűn, ha ezt magyar ember hirdeti és az ily vádlónak tisztos pártja van, ezen vádnak igaznak kell lenni, mert ha a vád rágalom volna, sem őtsem pártját képviselőnek meg nem választanák, a parlamentarizmus iránti hitet a hazában megrontja, a kormányok ellen 15 év óta szórt politikai és anyagi pressió vádja, a valódi többséget tagadó ismételt nyilatkozatok, mert oly alkotmány, melyben egy politikai üzletcsoport hosszú évek során a nemzet valódi közvéleményét képes meghamisítani, hol nemcsak pénzzel üzérkednek, de a választókat a hivatal hatalmával lebunkózzák, nem alkotmány, de a szabadság paródiája, azon országgyűlés, mely ezt türi, sőt ápolja, nem erkölcsi képviselő, de nyomorult üzletcsoport, a ki tehát ezen vádat elhiszi, annak nemcsak a többséget kell megvetni, de meg kell hűlni az alkotmányos szervezet iránt is. Apponyinak egyéniségét (individualitása), a nagyravágyás eszméinek csallatlansága uralja; a nemzeti párt vezérének bálványa gróf Apponyi Albert, született minisiterelnöknek tekintette magát, 24 éves korában és 6 év múlva nem csak ő hitte ezt magáról, de alakult körülte egy csoport is, mely őt Magyarország egyedüli profétájának hirdette és hirdeti, a minisiterelnökségtől ugyan még távol van, mert 90-el kezdte és ma pártja 30-bul áll, kik közül vízzel és lelkesedéssel egyet sem választottak meg. Az azomban bizonyos, hogy azon esetbe, ha a szabadelvű pártot az

akna munka, belfondorlat, tunyaság vagy élheteretlenség felrobbantáná, a romok közt az elnöki széket csakis a szabadelvűség köpenyével fedett arisztokrata foglalhatná el, ettől azomban még távol vagyunk, a Zelenyákok imádsága még eddig nem hatott az égbe. Gróf Apponyi Albertnek titkos jelszava: »*finis sanctificat media* vagyis a cél szentesíti az eszközöket«, a gróf követte ezt a boszniai kérdésben, szemben ő felségével, midőn a magyar kormányt vagyis közvetve a magyar királyt megtámadta, mert a boszniáruli intézkedést maga a király fogadta el, illetőleg határozottatta el gróf Andrássy által, ösmernie kellett ő felsége azon nyilatkozatát, melyben azt mondá: »a bosznyák foglalás nemcsak császári és királyi, de az uralkodó ház politikája, sőt nemcsak királyi, de tősgyökeres, hagyományos, kiválólag magyar politika volt, mert minden nagy király és Hunyady János keletfelé terjeszkedett, be kell azonban ösmernünk, hogy első fellépése merész volt, mert először is a királylyal birkózott meg és a csekély áldozatokkal elfoglalható Bosznia helyett Oláhországot ajánlotta, melyet az orosz már megszállt és csak orosz háborúval lett volna megszerezhető akkor, midőn már a török elvérzett és Magyarországba ugyan a török mellett tüntettek, emlékkardot küldtek, de segélyre sem egy aranyat, sem egy önkéntest nem küldtek. Ezen politikát követte, midőn a kiegyezési alapon álló liberális kormánypárt ellen a szakadár szélsőballal szövetekezett, kétségkívül, aki a vezéri paripára akar ülni, minden segítséget fel kell használni azok ellen, kik ma még a paripán ülnek, arra azomban ügyelni kell, hogy úgy ne járjon, mint a hajdani vitéz magyar, ki törököt akart fogni, hátul-

ról felugrott a lovára, de a nagy ugrásban kardja elesett, megölelte tehát a törököt és leakarta a nyeregből lökni, a török azonban megsarkantyuzta tüzes lovát és csakhamar a török sereg közé vitte, a vad futásban a magyarok is megközelítették a szaladókat, egyik pajtása rákiáltott: mit csinál kend, János vitéz? János vitéz nagy szomoruan visszakiáltott: törököt fogtam, de visz a kutya. Ez Apponyival is megtörténhetnék, ha a korona még ez országgyűlésen ultramontán orosz kezekbe kerülne; még ez országgyűlés alatt, mert ma még van 35 embere, ha azonban népszerűsége így fogy, a jövő választásoknál pártja már csak ministeri és államtitkári jelöltekből fog állni.

Apponyi céljainak kivivására nemcsak a kormány személyeit, de a kormány hatalmát is megtámadja, nem méltatja a viszonyokat, a haza szolgálatában szerzett érdemeket. Horvátországban néhány érellel suhancz minősíthetlen betyárságot követett el, ezen eszelősek ugyanis a magyar király zágrábi időzésekor egy háromszinű zászlót szereztek és azt szent Jelasics szobránál, a magyar nemzetet káromolva elégették, gróf Apponyi ezért megtámadta a jeles Héderváry-Khuen Károly horvát bánt, ki a szakadárok szemtelenségét megfékezte, alkotmányos többséget alkotott, megtámadta a miniszterelnököt, ki csak akkor lett volna köteles intézkedni, ha a bán kötelességét nem teljesíti. Először is az a kérdés, közjogilag mi a zászló? szigoruan véve zászló az, melyet Magyarország czimere diszit, közszokás szerint zászlónak tekintetik mindazon veres-fehér-zöld lobogó, mely a kormány és hatóságok, országgyűlés épületeire, hajóira ki van tűzve, vagy általok használtatik, a betyár suhanczok által összevert

rongy tehát zászló nem lévén, nyomorult tüntetések csakis a kihágás jellegével birt.

A bán a törvényes lépéseket azonnal megtette, a horvát minister és horvát követek az országgyűlésen rosszalásukat kijelentették, három nevezetesebb város sajnálatát, megbotránkozását fejezte ki, ha Apponyi indítványát azomban elfogadják, a bán, a ki Horvátországba rendet hozott be és a horvát országgyűlésen a szakadár söpredéket megfékezte, leköszön, hiányozván az erős kéz, a vizsgálat árulók kezébe kerülhet, ezek a botrányt elfedik és Magyarország Európa gunytárgya lesz és lévén a horvátoknál a zavargás, henczegés, lázadás 5 százados hagyomány, a fejetlenség, zavar, botrány ismétlődik és mindez azért, hogy a minisiterelnök és szabadelvű párt megrendüljenek, egy veszedelmes vetélytárs örökre eltemetessék.

Apponyinál a vallás uralja a politikust. A nem szereplő egyéneknek a buzgó, de türelmes vallásosság nem rosszalható, mert ha a kereszt-falás (crucifix beiser) és vezeklés nem üdvözít is, de nyugalmat és meglegedést szerez és elvégre a vallás egyéni jog, mindenki dicsérje az Istent meggyőződése és szokása szerint. A vezér politikusnál azomban a nagy buzgóság veszedelmes, mert a fanatizmus soha sem méltányos, a catholica vallás nemcsak catholica, de római, vagyis cosmopolita, az érsekek és püspökök milleniumos pásztorlevelei szerint a polgárnál első a római catholica vallás, második a kereszténység, harmadik a haza, Magyarországot ezer évig nem a magyarok hősiei vitézsége, esze és pénze tartották fel, de a keresztény római catholica vallás. A ki tehát

tulbuzgó és buzgósa a templom falain is túl terjed, midőn a jog, a világosság, a humanismus, a szabadság, a méltanyosság szemben áll a kiváltsággal, a hatalmaskodás a magyarsággal ellenes közönnyel, a cosmopolitismussal, a vallást összetévesztve az egyházzal, legtöbbször az idegen hagyományok pártjára áll. A magyar politikában ilyen összeütközés újabb időben csak egyszer történt, a polgári házasság ügyében. Gróf Apponyi a polgári házasságot, midőn ez néhány év előtt szőnyegre került, elfogadta most azonban, midőn az elv végrehajtása javaslatot, a valószínűtlennek találta és a küzdelem élessé az, ő fellépése által lett, mert ha ő ellene nem nyilatkozik, pártja és a szélsőbal töredéke is valószínűleg hallgat és a főrendi keresztes vitézek nagy része honmarad.

Ezen előzmények után ítélve, több mint valószínű, hogy a felekezetek tényleges egyenlősítése, az iskolák államosítása, a congrua szabadelvű, a nép kívánalmainak megfelelő rendezése, a magyar nyelv biztosítása, a katolikus autonomia jogos és gyakorlati szabályozása eseteiben a gróf ismét a szabadelvű eszmével ellenkező állást fog elfoglalni.

Gróf Apponyi, pártjának pillanatnyi érdekeitől vezelve, az országos képviselők igazolása eseteiben is az ország souverén jogaival ellentétes állást foglalt el, midőn a magyar kuriára akarta és akarja ruháztatni a képviselők igazolását. Az igazolásnak ugyanis két része van: politikai és jogi. Az elsőről, vagyis az igazolásról a képviselőház le nem mondhat, mert ez esetben alárendelné magát a kuriának, illetőleg a kormánynak, nem teheti ezt azért, mert a kuria mióta fenáll, szemben a kor-

mánynyal, soha sem volt független. A jogi rész, mely a visszaélésekről, csalásokról, erőszakoskodásokról szól, miután ezek büntények, a kuria bíraskodása alá tartoznának, sőt a nyomozások, vizsgálatok is a kuria kiküldöttje által teljesítendők.

Apponyi soha sem személyeskedik, nem kiabál közbe, hiveinek személyeskedését azóban soha sem igyekezett mérsékelni, a tanácskozás elfajulásához is tehát részben hozzájárult, bár ebből az oroszlánrész főleg a többséget illeti. Apponyi a népszerűséget bálványozza; a népszerűség kétségkívül kellemes az egyénre, mert a tömeg helyeslése az ünnepelt érdemeinek, tehetségeinek, munkásságának, hazafiságának elismerése, a siker eszköze, mert aki elszigetelve áll, lehet okos ember, kitűnő hazafi, de soha sem juthat kormányra, mint ellenzéki vezér sok rosszat megakadályozhat, de igen kevés üdvöset létesíthet, mert az országot a ministerium kormányozza, a törvényhozást a többség kormánya vezeti. A tömeg megnyeréseért és bizalma megőrzéseért azóban soha sem szabad a rendtelenségre bátorítani, az anarchiára célzó eszközöket táplálni, vagy a féktelenségre szemet hunyni, komolyan meg kell mérni, mi szabad a kövezeten és azt kell szem előtt tartani ma neked, holnap nekem. A katonatörvényrűli vitában, a közhir szerint, mindkét ellenzék, nemcsak a képviselőházban, de az utcán is a tüntetéseket a személyi-párt és az ellenzék vezette és pedig, tekintve Apponyi gazdagságát és egy nagy rész szegénységet, a gazdagok fukarságát, a költségek oroszlán része Apponyit terhelte, a költségeket ugyan úgy Apponyi, mint a többiek kereken tagadják és ezt bebizonyítani nem

lehet, annyi azomban tény, hogy a vidéki nagy számu ifjuság sem a maga pénzén nem utazhatott, sem Pesten nem mulathatott, mert az ifjuság általában pénz-sorvadásban szenved, másodszor pénz kellett Pesten a tüntető tömeg szervezéséhez, mert a háziur, a bankár, kereskedő, boltos, ügyvéd, iparosmester nemcsak maga nem tüntet, de a tüntetést a tüle függő segédeknek sem engedi meg, tehát proletárokat kellett szerezni, ezek pedig naprul-napra élnek, tehát ingyen nem abczugolhatnak, tojással és nancscsal nem hajigálhatnak. Hogy költöttek, ez az ő dolguk, mert pénzét ha tetszik akárki a Dunába hajigálhatja, hogy azomban a mesterséges árvizet medrében nem tartották, ez már a hibánál is több, mert ez a büntelen zavargás a fejtelenség instellatioja volt. Sőt ezen erkölcstelen zavargásért a felelősség az összes ellenzéket és Apponyit még azon esetben is terheli, ha nem költöttek is, mert Apponyi ez időben az utczának annyira ura volt, hogy ha tisztelgést rendeltet magának és ezen kijelenti, hogy a nemes ifjuság megtette kötelességét és a többit bizzák a hazafias ellenzékre, a zavargás egyszerre megszűnt volna. A népszerűség vadászat országos egyénre és veszélyes üzlet, mert ez szabad ipar, az árverés heve a vezetőket oly ígéretekre tüzeli, melyek helytelenek, veszélyesek és kivihetetlenek.

Az Apponyi politikának egyik jellemvonása a kisműködés, kis dolgokat nagyra felfúj és a nagyobbat elhallgatja, ezek közé tartozik a királyi udvari méltóságok kiegészítése, kétségkívül az ország a magyar főudvarmesteri hivatal betöltését és működését követelheti, ez azomban oly csekélység, melynek szünetelése a kor szelleme

szerint nem sérelem, betöltése nem előny és legfeljebb a rangos főurak ambícióját elégítené ki és csak akkor lesz mellőzhetlen, midőn a budai királyi lak kiépülvén, a magyar király Budapesten hosszabb ideig fog udvart tartani. — A magyar katonaiskolák felállítása helyes eszme, de Apponyi a cél elérésére rossz utat választott; van nekünk Ludovica akadémiánk, mely kiválólag magyar, azt kellett volna tehát indítványozni: a Ludovica akadémia a szükségletnek megfelelőleg bővítettessék ki, az évi fedezet költségeit szavazza meg az ország; a bécsi Terezianum vagyona, mely ma magyar intézetnek nem tekinthető, de Magyarország részére is alkottatott, a quota irányában osztassék fel, a magyar hányad és a magyarországi uradalmi azonnal adassanak át a Ludovica akadémiának, a miniszerelnök és honvédelmi miniszter ő felségénél a Ludovica akadémia növendékeinek a magyar hadseregnél alkalmazását eszközölje ki, — ez csakis így elérhető; aki pedig azt hiszi, hogy a császári törzstisztek és tábornokok a régi iskolákban az osztrák tisztek fiai által használt helyekről lemondanak vagy ez az ő ellenkezésükkal szemben kivihető, az vagy nem ismeri a tényleges helyzetet, vagy ámit.

XV.

A szabadelvűség jelenje. Az országgyűlés feloszlataása. A quota. Bánfy nagy győzelme.

Tisza leköszönése nagyban megváltoztatta a szabadelvű tábor pártállását, mert elméletileg ugyan az országgyűlési többség szabadelvűnek volt nevezhető, mert keveset fogadott el olyat, a mi az európai vagy magyar

szabadelvűséggel ellenkezett. Deák, sőt Tisza Kálmán szabadelvűségéhez sem fért kétség, az azomban kétségkívüli tény, hogy a párt a Deák idejében a Deák Ferencz, Tisza alatt a Tisza Kálmán eszével gondolkozott, kezdetben tehát valóságos Deák-párt volt. mert az aulicus maradványok Pesten hallgattak, a vidéken is csak titokban tanácskoztak, a közönség előtt három színűt lebegtettek, a kedves emlékü fekete-sárga parányi rongyot csakis zsebekben rejtegették, a közönség tehát az egész pártot szinaranyinak képzelte. Tiszát a conservatívek már félszakadár multjáért sem szerették, a fuziókor tehát csakhamar ki is vonultak, a nagy többség azomban tunyaságbul, tiszteletbül és érdekbül szavazott és nem gondolkozott, bár a szabadelvűségnek egyik főelve a gondolat és cselekvési szabadság, a többség tehát valódilag Tisza-párt volt.

Tisza elvonulása azomban a helyzetet megváltoztatta, utóda gróf Szapáry Gyula, a sárga-fekete hagyományok szerint az első loyalis miniszerelnök volt, mert a többiek 48-ért száműzettek, elítéltettek, egy be volt zárva, Tisza pedig a bezárási minősítvényhez igen közel járt és csakis a véletlen mentette meg a börtön élményeitül. Gróf Szapáry azomban tiszta volt mint a fehér lilium, aulikus ultramontán granitsár körben nevelkedett, 61-ben átnyaralása buktatta meg a határozatot, mint főispán és kormánybiztos, a hatalmat kellő szigorral kezelte, az ultramontánokkal benső viszonyban állt, nemcsak azért, mert a szatmári püspökségtül 20,000 holdat kedvezményes áron bérelt, de mert apárul, anyárul a római catholica valláshoz ősi buzgósággal ragaszkodott, tehát a szaba-

doknak gondolkozni kellett. A Deák és Tisza rendszere azért sem volt fenttartható, mert Szapáryra, mellőztetéseért 2 miniser haragudott, 1 liberális democrata miniser nem bizott elveiben. Tiszának pártvezérségét a miniserelnök nem fogadta el, mi méltánytalan eljárás volt, mert önként mondott le, mert az ellenzék, nem elégedve meg kormány-politikájának rosszalásával, személyes hajszát indított ellene és ezáltal megsértette a tanácskozás szabadságát és a pártot, a vezéri megbízás pedig érdemeinek elismerése lett volna, igaz ugyan, hogy a Kossuth-kérdésben, melynek ürügye alatt Tisza visszavonult a miniseriumellentétes állást foglalt el, a szabadelvű alapon nem a miniserium, de Tisza Kálmán állt. Szapáry a párt megkérdezése nélkül lett miniserelnök. sőt programmot sem adott, ezen lealázó eljárás a párt kiskoruságára mutatott és a párt lenézése volt.

Szapáry, a hatalmat átvéve, igyekezett személyi pártot alkotni a párton belül és kívül, mindenekelőtt az aulicus és ultramontán maradványokat akarta megnyerni és Tiszátul menekülve, a szabadelvű pártot conservatív párttá átalakítani, erre legalkalmasabbnak találta a megyerendszer felrobbantását, miután ezt Apponyi is kívánta, abba reménykedett, hogy ha ez sikerül, Tisza pártjával kivonul, Apponyi pedig belép, céljának kivitelére a királyt is bevonta, szándoka azomban a szélsőbal erős ellenállásán megtört. Az elkeresztelési botrányok elmérgesedtek, a gyenge gróf Csáky rendeleteit nem tudta végrehajtani, gróf Szapáry nem akart meghalni, a polgári házasságot egyrészt biztos elhajtó szernek tekintették, de különben is a polgári házasságok és az izraeliták

receptióját halogatni nem lehetett, mert az egyházi házasság válfalat képezett. A 900,000 izraelita és a többi lakosság közt, a méltányosság, a józan politika ezen válfal lerontását követelte, mert az izraeliták az utolsó években mind megmagyarosodtak, a kereskedelem és ipar fő tényezői, az eddigi lealázó helyzetet tehát meg kellett szüntetni, ennél fogva a párt főbbjei a polgári házassági törvényjavaslat beterjesztését követelték. A ministerium az elkeresztelési ügyet más módon kibonyolítani nem tudván, a polgári házasságot elfogadta, Szapáry, ellenkezvén ez vallási érzületével, ellenezte, azt hitte azonban, hogy ha a ministeriumból kilép, egy tekintélyes töredék (60 képviselő) zászlója alá sorakozik, a szélsőbal és Apponyi ellenzeni fogják tehát míg a képviselőházban megbukik, ha ott nem, biztosan visszaveti a felső ház, rosszul volt értesülve ő felségéről is, azt hitte, hogy a király mindenesetre visszaveti, a ministerium lemond és ő felsége a lelépő miniszerelnököt fogja az új ministerium alakításával megbizni, a papok hiveiből, az aulikusokból, a bérlokből és biztos képviselőkből, az Apponyi pártból többséget, új ministeriumot és conservatív pártot alakít, ezen reményben tehát leköszönt. Ezen alkalom az Apponyivali egyesülésre is kedvezőnek látszik, mert Apponyi ugyan a miniszerelnökségi követelményekről nem mondott le, de Szapáry Apponyinak római katolikus érzelmeit ismerve, biztosan hitte, hogy a személyi párt vezérének a vallási rajongás a nagyravágyást mérsékelni fogja. A Szapáry uralom alatt azonban a szabadelvű párt hangulata nagyban megváltozott, az engedelmes labanczok is gondolkodni kezdtek, nem elégedtek meg a névvel, de sza-

badelvü politikát is kívántak. Tisza nemcsak a kölcsönt kívánta Szapárynak visszaadni, de a pártot meg is akarta az aulicusoktól és clerikálisoktól tisztítani és a felsőháznál is szervezni akarta a szabadelvü pártot. A hírlapok verték a szabadelvűség nagy dobját, a pártban megvolt az alkalmas szabadelvü minisiterelnök. A királynál Tisza Kálmán hitele és befolyása nem csökkent. A loyális aulicus aranygyapjas gróf minisiterelnök helyére ő Felsége kinevezte a polgári származású Wekerle Sándor pénzügyminisiter, ki soha nem csúszott, nem hajlongott, de kitűnő tehetsége és szorgalma által emelkedett a pénzügyminisiteri székbe, a hírlapok a szabad politika mellett erőyesen izgattak, azomban az ellenfél sem aludt, gróf Zichy Nándor és gróf Eszterházy Móricz kitűzték a római keresztény zászlót, a főpapság és főrendek megújították a régi szövetséget, felkérték a római pápa áldását, illetőleg az udvar és papságnáli befolyását. Az egyesült párt népgyűléseket tartot, a fehérvári gyűlésen hűséget esküdtek a királynak, a kit senki sem fenyegetett, az öreg és fiatal grófnék és bárónék lelkesítették a fiatal sportmeneket és a podagrás méltóságos urakat, a marianusok a népgyűléseken a szentvallás iránti hűségre hívták fel a népet, a pártgyűléseken kimondták, hogy mindenben a katolikusokat kell pártolni, a más keresztény pedig csak azon esetbe elfogadható, ha marianus katolikus nem akad.

A szabadelvü kormány hasonlag mindent elkövetett, a fővárosban az országbiró elnöklete alatt nagy nép, illetőleg szabadelvü gyűlést tartott, a kormány kerekerei erősen működtek, időközben Kossuth Lajos meghalt, a

nagy halottnak hazahozatalát és ünnepélyes eltemetését Wekerle a királynál kieszközölte, Kossuth iratait a kormány 100,000 forintért a muzeum számára megvette, mindkettő kedvezőleg hangolta a nagy közönséget, bár az utolsó Wekerle kegyvesztését idézte elő. A kitünő Wekerlének bukása azomban megpánczélozta, az erkölcsi erő és hazafiság magaslatára emelte a szabadelvű pártot. Wekerle Sándor miniszerelnököt az udvarnál több másodrendű alkalomnál mellőzték, a jeles hazafi a miniszerelnök kicsinylését a magyar állam megsértésének tekintette s mert nem a csuszó-mászó állatok, de az önérzetes, szabad magyarok közé tartozott a miniszerelnökségről leköszönt. A miniszerelnök leköszönvén, a miniszer társaknak is lekellett köszönni, Bécsben a fuzió eszméje kísértett, ő felsége a lelkes derék magyart, a jeles, eszes, erélyes horvát bánt, gróf Héderváry Khuen Károlyt bizta meg a kormány alkotással, Héderváry kijelentette, hogy fuziót akar és a ministeriumot a párt előleges megkérdezése nélkül fogja megalakítani, a polgári házasságot azomban elfogadja. Ezen program a szabadelvűség alapelveivel: »semmit rólunk, nélkülünk« ellenkezett, mert a kormányelnök ajánlja ugyan őfelségének miniszer társait, de csakis azokból ajánlhatja, kiket a párt elfogad, a polgári házasság sem volt biztos, mert gróf Apponyi Albert a polgári házasságot elfogadta, de végrehajtását ellenzette, tekintve Apponyinak becsérzetét, tekintve azt, hogy a fuzió esetében pártja 100 tagból áll és a felső ház elveti, a kérdés a fuzióval csak úgy lett volna elintézhető, hogy ha az alsó házban elfogadják, a felső házban pedig visszavetik, másodszor a béke ked-

véért a képviselőház, mint a megyék államosítása kérdésében történt, elfogad általánosságban egy törvényjavaslatot, melyben az 1-ső §-ban a polgári házasságot elfogadja, a 2 § azomban, tekintve a végrehajtás akadályait, a képviselőház és főrendiház vegyes bizottságot nevez és a receptiót is ezen bizottsághoz utasítja, 50 évig gondolkozik a polgári házasság czélszerű módozatán, a polgári házasság egyenértékeül pedig a reversalisokrul szóló törvényt előlegesen, egyszerűen eltörli. A kérdés ily módon ki egyenlítése után gróf Apponyi miniszter a megyéket agyonbunkózza, gróf Kálnoki folytatja magyar-ellenes külpolitikáját, Agliardi pápai nuncius magyar kéj-kirándulásokkal rendez, a fiatal papokból, grófokból és bárókból fekete sereget alkot, a pápától kieszközli a kegyes alapítványoknak a keresztény vallás védelmére fordítását, Apponyi a fekete sereggel az új főispánokkal, az udvari méltóságokkal a nagy többséget megcsinálja és egészségi szempontból a miniszterelnököt és a szabadelvű pártot hazaküldi zabot hegyezni és misét hallgatni.

Gróf Héderváry meggyőződve a helyzetről, a kormány alkotásról lemondott és őfelségét a közhangulatról értesítette. A szabadelvűpárt elkezdett gondolkozni a leendő miniszterekről, miniszterelnököknek a szabadelvűek egyhangulag báró Bánfy Dezsőt jelölték, őfelsége a kormány alkotásával báró Bánfyt bizta meg, a báró értekezvén a párttal, jelöltjeit ajánlotta. Most először jelölte a többség a kormányt, mert az első kormányt Deák Ferencz ajánlotta, Lónyayt Andrássy küldte, a későbbieket Deák Ferencz elbetegesedvén a nevével visszaélő udvaroncjai segítették a piros székekbe. A fusiót Andrássy csinálta Ti-

szával. A fusió óta Tisza lemondásáig Tisza Kálmán ministertársait tetszése szerint nevezte. Szapáry ministertársait megtartotta, minister lett, mert gyengének tekintették, Wekerle ministerelnök lett, mert a fiatalabbak közt legkitünőbb és legnépszerűbb volt. A sajtó megtette kötelességét. A megyék egyhangulag a szabadelvű ministerium mellett nyilatkoztak. A ministerium élete azonban az országos szabadelvű párt ellenzéki részétől függött, mert a kormánypárbul 48 jelezte kilépését, 47 pedig kint csavargott és leste kerülete hangulatát, várta az események fejlődését. Az ellenzék állt 100 szélsőbalibul, 55 Apponyistából és 48 szakadárbul, vagyis 203-bul, a kormánypárt 170 berukkolt katonából, és 47 kertelő, mezei legénybül, ha a szélsőbal eddigi ellenzéki rendszerét követve, a kormány ellen tömörül, a csángók, nem jönnek be, a kormány megbukott. A függetlenségi párt gondolkozó része azonban belátta azt, hogy szabad embernek bárki lobogtassa is a szabadság zászlaját, mindig a szabad-zászlót kell követni, hogy Bánfy után csak Apponyi jöhet és reá az Apponyi-aulicus-ultramontán szövetség Bánfynál sokkal veszedelmesebb, 70 a polgári házasság mellett nyilatkozott, ez döntött, mert már ez által, még ha a csángók megtántorodnak is, a kormánynak a horvátokon kívül 20 többsége van, ezt látván a szakadárokból 10 vissza szivárgott, az 50 kertelő hűségét és szolgálatkészségét bejelentette.

A főrendiháznál azonban a szabadelvű papirosok rossz értékfolyammal birtak, a marianusok Komáromra mindig a felsőház volt, most is tehát a főrendekben és a királyban reménykedtek, sőt a vezetők a király ellen-

szenvére hivatkoztak, bár a Habsburg-ház katolikus vakbuzgóságát illetőleg úgy látszik, hogy ezen urak történeti ösmereteiket a papok és jezsuiták történelméből merítették, kik elhallgatták I. Miksának protestans rokonszenvét, III. Ferdinándnak a protestansok nyílt pártfogását a templomok ügyében, III. Károly türelmes uralmát, Mária Terézia kegyességét, József császár papgyűlöletét, a jeles II. Lipót pártatlan igazságos nézeteit, vagyis a Habsburg-Lotringen királyokbul a türelmetlenség fekete kámzsáját csak Rudolf, I. Lipót öltötték fel, kik nemcsak az eretnekek, de Magyarország, a magyarok és a magyar alkotmány ellen folytattak irtóháborut. Az ultramontánok erejét meggyengítette a főpátság ziláltsága, a papság élen rangjok és tehetségeknél fogva Vaszari cardinális érsek, Schlauch cardinális püspök, Samassa érsek állottak, ezen nagy tehetségek a római pápának engedelmeskedtek ugyan, de egymást nem kedvelték. A szabadság szelleme a mumiák palotájába is elhatott, a győzelmet nagyban elősegítette a polgári házasságrul szóló törvény azon szakasza, mely az anyakönyvvezetőknek meghagyja, hogy a házasulókat eddigi vallási szokásaik teljesítésére figyelmeztessék, báró Bánfy minisiterelnök a főrendi szabadelvű pártot erélyesen szervezte, sokakat különböző módon megnyert, többeket semlegesített, a pesti közönség tüntetett és rémitett. 40 főrend hon maradt és a törvényjavaslatok győztek. A néppárt nevet felvett aulicus ultramontán párt a küzdelmet megújította, a megüresedett képviselő, a megyebizottsági és tisztviselői választásoknál, az elsőnél 4 helyen bukott, 1 helyen győzött, állítólag a lőcsei választásnál egy községben éjjel a plebános a

templomban a papjelölt hűségére a jámbor tótokat fel-
eskette, ha ez így volna, ez a vallással, az egyházi ha-
talommali csúnya visszaélés volna, valjon ez a hír igaz-e?
igen nagy kérdés, mert a vadászok és kortesek igen so-
kat hazudnak. A megyei bizottsági tagok választásánál a
néppárt csakis két megyében győzött, de a virilisták ál-
tal ellensúlyoztatván, a megyei tisztválasztásoknál min-
denütt bukott. Mindez azt bizonyítja, hogy a szabad el-
veket nemcsak a vagyonos osztály, az értelmiség, pol-
gárság, de a nép tömege is vallja. Ezen győzelem főleg
azért is nagy horderejű volt, mert az ellentábort azok
képviselték, kik a néppel folytonosan négyszemközt is
érintkeznek, kik szent Péterrel a nép hite szerint össze
vannak kötve és a paradicsombani bejutásnak urai. A
képviselőházban a szabadelvű párt egyik része a közjogi
ellenzék, régi politikai helyzetét, a közös szabadelvű tör-
vényjavaslat elfogadtatván, elfoglalta és a kormányt épen
ugy támadja, mint az Apponyi párt, a szakadárok, a fe-
kete szélsőbal, mint azomban a szavazás mutatja, a kor-
mány többsége 30—60 és a közös győzelem után biz-
tosan számíthat arra, hogy ha a kormány és pártja
szabadelvű politikájához hű marad, 70 szélsőbal minden
szabadelvű reformot támogatni fog és ellene gróf Apponyi-
val és gr. Szapáryval nem szövetkezik.

A polgári házasság és anyakönyvvezetés kétség-
kívül vívmány, mind tárgyilag, mind következményeire
nézve, mert meghagyva a vallási szokásokat, átvette
a család alkotása feletti államjogot, melyet eddig
egy kiváltságos osztály gyakorolt, ez által megszü-
ntette a korunk szabad eszméit sértő lélekvásárlást,

melyért a vallási háboru megindult, megtörte az egyház keresztényi hatalmán lovagló papságot, behozta, illetőleg lehetővé tette az izraeliták és keresztények közötti házasságot, megadta az egyenjogúságot az izraelita lakosságnak, kik ma majdnem kivétel nélkül magyarok, az irodalomba és journalistikába a szabadelvűség erős hivei, a magyar kereskedelmet és ipart megalapították, Pestet megszépítették, számok 900,000, figyelmeztette a fajokat a magyar nemzet minden hatóságára, kétségkívül helyezte a király valódi alkotmányos érzelmeit, leálcázta az aulikusoknak és ultramontánoknak az alkotmányosság megdöntésére, a magyarság visszatartására irányuló szövettségét. Egyesítette a szabadelvűpárt millióit és kimutatta az ellenzék törpe kisebbségét, lelki szegénységét és gyengeségét.

A liberálizmus győzelme nemcsak magába fontos, de következményei is nemzeti diadalnak tekinthetők, a Magyarország és Austria között kötött állami szövetségnek alapját minden szabad és magyar ember előtt a paritás vagyis hatalmi egyenlőség, vagyis mindkét szerződő állam érdekeinek és jogainak egyenlő tisztelete és közös védelme. A külügyekben gróf Andrássy Gyula külügyministersége alatt nem hiányzott, mert Andrássy jó hazafi volt és Magyarországra is támaszkodott, a porosz szövetséghez őszintén ragaszkodott, tehát részint saját, részint hatalmas szövetségesnek tekintélye által is Romániába, Szerbiába és Bulgáriába a panslavizmust, a magyar nemzetiségeknéli szereplési és izgatási vágyat megfékezte, az aulikus csoportot pedig szétrobbantotta. Utóda gróf Kálnoky tábornok, magyar nevű morva gróf ellenkező

irányt követett, szentpétervári követsége alatt megkedvelte a kancsuka mestereket, behunyta szemeit az oláh, szerb, montenegrói izgatásokra, a magyar aulikusok és ultramontánokkal szövetkezett és Agliardi pápai nunciust a szabadelvűpárt és kormány ellen Magyarországra küldte, ha a pápai nuncius látogatása tisztán egyházi vagy magán jelleggel bír, ha kizárólag a katolika vallás hitelveit tárgyalja, nem lehetett volna sem a nunciust, sem gróf Kálnokit megtámadni, a nuncius azonban egy ebédnél azt mondta, hogy a kormány többsége nem valódi, de erőszakolt többség, ezért báró Bánfy gróf Kálnokytul elégtételt kért, Kálnoky nem tudott vagy nem akart elégtételt adni és leköszönt, első eset volt ez, midőn Pest bécsi ministert buktatott. A császár gróf Kálnoky helyére Goluchovszky lengyel grófot nevezte, osztrák ministerelnöknek pedig Badeni lengyel grófot, mindkettő már mint lengyel, de egyénileg is rokonszervez Magyarországgal és ha Kálnoky az orosz barát marad külügyminister, alig nevezték volna ki osztrák ministerelnöknek a magyar szabadelvű kormány barátját és a hármasszövetség hívét.

Kálnoky gróf bukása Magyarországra és a szabadelvű pártra nagy vívmány volt, azért is, mert nemcsak a magyarellenes vagy legalább is a magyar érdekek iránt közönyös külügyministertül megszabadultunk, de igen sokat nyertünk az által, hogy utóda nem pártjából, az osztrák, cseh udvari főnemességből neveztetett, kik Magyarországnak is ellenségei és nem a katonai diplomatiából, kik a szabadelvű követelményeket felfogni nem tudják és orosz barátok tehát Magyarországgal nem rokonszenveznek, nagyot nyertünk általa, az európai közvélemény-

ben is, mert gróf Andrassy Gyula bukása után a diplomaták az osztrák-magyar birodalmat Porosz és Olaszországon kívül még mindig osztrák birodalomnak tekintették, ezen változás azomban a diplomatiát meggyőzte, hogy ezen birodalom nemcsak osztrák, de magyar birodalom is, hogy aki ezen birodalommal viszonyba akar lépni, Magyarország beleegyezése, a magyar érdekek mellőzésével szerződésre nem léphet. Meggyőzte továbbá arrul, hogy Austria megsértését Magyarország, Magyarország megsértését Austria nem tűri el, vagyis szemben az idegenekkel, Magyarország-Austria egységes politikai állam.

Magyarország az ország határain túl soha oly helyesen képviselve nem volt, mint jelenleg. A kiegyezéstől kezdve a király személye körüli ministert diszmesternek. hivatalát gondüzőnek tekintették, kinek feladatát a ministerium felierjesztéseinek átadása, ajánltjainak beterjesztése képezte, az ország állásáról pedig időnként a királyt a miniszerelnök világosította fel; az udvari hangulatról és viszonyokról, az osztrák viszonyokról, az osztrák ministerium és politikai viszonyokról gróf Andrassy miniszerelnök távozása után csakis sötétben tapogatózott, miután a bécsi magyar minister, a törvényt betű szerint véve és talán diplomaticai ügyesség hiányában is, eddig nem érzett hivatást arra, hogy a királyt a magyar ügyekről felvilágosítsa és a miniszerelnököt az osztrák és bécsi ügyekről értesitse, a kiegyezés óta egész mostanáig egy magyar bécsi minister sem birt diplomaticai képességgel. Főleg és véglegesen a magyar király felvilágosítása a miniszerelnök feladata, de a miniszerelnök Pesten lakik és hónapokig, sőt egy hónapig sem lakhatik Bécsben, sem

ő felségét utazásaiban nem kísérheti; igen czélszerű tehát, ha egyrészt ő felsége fel van világosítva nemcsak a törvényjavaslatról és politikáról, de annak titkos indokairól és irányáról, másrésztül kell, hogy a miniszerelnök ösmerhesse előre ő felségének kételyeit, mert bármily lángész legyen is a miniszerelnök, a nehézségeket, kételyeket sokkal könnyebben eloszlathatja, megvilágíthatja, ha azokról előleges tudomással bír. A viszonyok ismerete szükséges azért is, mert a politikában tényező az időszzerűség is, vagyis nem elegendő valamely törvényjavaslatnak, intézkedésnek észszerűsége, de szükséges kivihetősége vagyis sokszor nem szabad a szükségést is erőszakolni, de várni kell addig, midőn az egyszersmind kivihető is.

Magyarország ma van először Bécsben tökéletesen képviselve, mert báró Jósika Sámuel, ő felsége személye körüli miniszer valóságos diplomata, éles eszü, sima, művelt, komoly, tudományos férfit, ki a helyzetet, az embereket ismeri, udvarias szivélyességével mindenkit megnyer, hazájának hű fia, ő felségének bizalmát bírja, szerénysége, tehetségével egyenlő, nem tüntet, de mindenre figyelmez, mindent mérlegel, hazájának, a szabad-elvűségnek érdekében szembeszáll a közvéleménnyel is. Bizonyítja ezt a kétfejű sas tárgyábani nyilatkozata is báró Jósika nagyon jól tudja azt, hogy a magyar miniszerium, a magyar delegatio palotáján a kétfejű sasnak nincs helye, de ha ezt ma, a Lueger hangulat korszakában eltávolítják, a kétfejű sas elröpítését a keresztény próféta felhasználhatta volna a két miniszer, Goluchovszky és Badeni elleni botrányos merényletekre, a közös szerződések megnehezítésére. Goluchovszky a mi ministe-

rünk is, mindkettő a hármass szövetség híve, mely főleg magyar politika, Badeni rokonszenvvel és üsztelettel viseltetik Magyarország iránt, ha Jósika az öreg Bach-sas eltávolítását elrendeli, kétségkívül tapsokat nyer, de árt barátainknak és Magyarország érdekeinek. Bárá Jósika egyéni érdekét feláldozta a haza érdekének és ezt helyesen tette és pedig annyival inkább, mert a sást nem ő tette fel, le kellett volna ezt az országgyűlésnek vettetni még 67-ben, ha tehát eddig ott fityegett, ott maradhat még pár hónapig, míg a bécsi levegő megtisztul. Nemcsak észélyesen, de férfiasan is járt el, mert ha ki akarta volna magát menteni, titkos ülést kérhetett volna és ebben elmondhatta volna titkos indokait. Ezt azomban nem tehette azért, mert a titoktartást a magyar politikusok nem kedvelik és ha ez a házból kiszivárogo, a Luegerek azt mondják: »ime a magyar zsidó-párt legkedvenczebb eszméjét is felfüggeszti azért, hogy szolgálja, Badenit és ministeriumát fentarthassa, le a zsidó szolgálakkal«, a magyar ellenzék pedig azt mondja: »ime oda jutottunk, hogy a gyáva ministerium még a nemzet címerét sem meri a magyar állami palotára kitűzni, az állami paritás tehát ámitás és mi az osztrák ministerium szolgálai vagyunk.« A minister tehát hazája érdekében hallgatott.

A szabadelvűség fő biztosítékát báró Bánfy és ministeriuma képezi. A vallási hadjárat diadala főleg a ministerelnök erélyének, fáradhatlan szorgalmának, elvűségének tulajdonítható, nem bir a szónok politikusok varázásával, de helyes ítélő-tehetsége, szívóssága, szabadelvűsége, erélye, önérzete, magyarsága és buzgalma, po-

litikai bátorsága kétségbevonhatlan tény. A számos támadások ellenében kétségkívüli bizonyíték a vallás ügyben ő felségének megnyerése, az Agliardi és Kálnoky ügy, a felsőházi többség, gyenge, a szabadelvűséget szíven nem hordó egyéniség visszavonul vagy fusionál, mi különben egyenlő lett volna a szabadelvűség retirádájával. A nemzetiségi izgatás rugóit senki sem ismeri úgy, mint báró Bánfy, testestül, lelkestül magyar, s mert akarata erős, a bukaresti ármányok szálaít eddig is szétvagdalta, a magyarság biztosítására tehát senki sincs annyira hivatva, mint báró Bánfy. Az ellenzék, a minisiterelnök elleni gyűlölettül elragadtatva, magyar nyelvismereletét is megtagadta, ez nevetséges mese, mert azt mindenki tudja, hogy az erdélyi főrendek, Magyarország meghódításátul kezdve, a családban, a társaságokban, a politika életben, kivétel nélkül, magyarul beszéltek, a calvinista iskolában magyarul tanultak, 10 év óta ismerem az erdélyi főrendek nagy részét, ismertem br. Bánfyt, soha egygyel sem találkoztam, a ki magyarul jól ne beszélt volna, báró Bánfy azomban főispánbul lett a ház elnöke, a szónoklatban tehát gyakorlata nem volt, lehet tehát, hogy néha elszólja magát, ezért azomban a magyar nyelv nem tudásával vádolni nem lehet, mert ez a leggyakorlottabb szónokkal is megtörténik.

Az ellenzék minősítettlennek hirdeti a kormányt, mert a ministerek nem szónokok, kétségkívül a ministerium egyedüli ragyogó szónoka Wlassics közoktatási minister, de a ministereknek fő kellékek nem is a szónoklat, de a helyes és szigorú kormányzat, a czélszerű közigazgatás, egészséges pénzügy, a törvények hamisi-

tatlan végrehajtása, az ország tekintélyének és érdekeinek mindenki vel szembeni megóvása, ehhez a szavak zuhanya felesleges, mert a cselekmények, számok beszélnek, új javaslatoknál elegendő az egyszerű logikai érvelés és indokolás, mivel a ministerium és egyes tagjai birnak. Általában a politikai érzélgés és lelkesedés megszűnt, ma pártok szerint szavaznak és sem Deák logikája, sem Kossuth óriási szónoklata nem tántorítana meg egy közvitézt sem. De különben a pártnak van annyi szónoka, mint az ellenzéknek, ott van Tisza Kálmán, Tisza István, Jókay Mór, Szilágyi Dezső, Berzeviczy, Láng, Pulszky, Széll Kálmán, Falk, Gajáry, Chorin, Hieronymi. De valjon ha ezen urak mindenike, a ministerek és államtitkárok minden kérdéshez, törvény, czim és egyes szakaszhoz, szokás szerint, 4-szer beszélnének, a költségvetésen kívül alig hoznának évenként többet két törvénynél.

A szabadelvű pártnak tekintélyes részét képezi a közjogi ellenzék azon része, mely a polgári házasságot elfogadta, a clericális rész, mely azt ellenzette, szabadelvűnek nem nevezhető, mert ez a babona a privilegialt papirend mellett harczolt, a vallásegyenlőség ellen. A függetlenségi párt egy magasztos eszmét, Magyarország önállását tűzte ki zászlójára, ez kétségkívül elméletileg jogos eszme, mert minden állam bir az önállás jogával és Magyarország 640 évig hatalmas önálló ország volt. Az újabb korban azomban az államok helyzete változott, Magyarország területe majdnem felére leapadt, míg a franczia, német állam területét megkétszerezte, az orosz pedig négyszerre is növekedett. Austria helyzete Magyarországéval egyenlő, vagyis különállva a 40 milliós álla-

mokkal szemben önállását egyik sem képes fentartani, politikai, nemzetiségi tekintetben is egyenlő a helyzet. Magyarországon a magyar és magyar érzelmű lakosság 9 millió, a román, szerb, tót, horvát 7 és $\frac{1}{2}$ millió. — Austriában a német 8, a szláv 12. Mindkét államot a panslavismus fenyegeti. Az egyik főleg nyers termelő, a másik iparos ország, mindkettőnek egy és ugyanaz uralkodója volt. Ezen indokoktól vezérelve, a két ország megkötötte az állami szövetséget és bizonyos tekintetben az egységet. A függetlenségi párt és szabadelvű párt tehát sem mint párt nem egyesülhet, sem együtt kormányt nem alakíthat, mert a kormány egyes tagjainak az egész belkormányzatban egy azonos politikai iránynyal kell birni, már pedig ezen irány ellentétes, mert a szélsőbal önálló Magyarországot kíván és a kötelező állami szövetséget ellenzi, a függetlenségi pártnak ez a helyzete szemben az Apponyi személyi és néppárttal, azon különbséggel, hogy ezek nem szabadelvűek, tehát már a belügyek terén sem egyesülhetnek, de nem egyesülhetnek azért sem, mert Magyarország állami önállását Rómának alárendelik, a külpolitikában Magyarország természetes szövetségeseinek, a németeknek és olaszoknak ellenségei. A jelenlegi kormány bukása s az Apponyi kormánya a függetlenségi pártra minden tekintetben vereség, mert a függetlenségi pártot három irányeszme vezeti, a magyar állam függetlensége, Magyarország magyarosodása és a szabad eszmék érvényesítése. Az elsőhöz a személyi párt kormánya nem hozza közelebb, mert az ultramontánok nem ösmernek külön hazát, de egy közös keresztény birodalmat, melynek feje a ró-

mai pápa, az aulicusoknak alapelvök a szolgaság, légkörök a nyílt vagy jezsuita absolutismus, vonzalmok orosz, azt, hogy Apponyi jezsuita, orosz barát aulicus, nem állítom, de pártja ezeknek keveréke és ha ezek többségben lennének, tudna-e pártjának többségével ellenkező politikát követni, ez nemcsak nem valószínű, de teljesen lehetetlen is. Azon okoskodás pedig, hogyha Apponyi is megbukik, Kossuthnak kell következni, alapítalan, valóságos délibáb, mert az államszerződés megváltoztatása nemcsak mitőlünk, de Austriától, a magyar királytól, az osztrák császártól függ, mindaddig, míg a négy tényező a kiegyezést el nem szakítja, a függetlenségi kormány lehetetlen, ezen esetben tehát változás kedvéért megkísérlenék a protestánsok ellenségét, a kis gróf Eszterházy Móriczot, de semmi esetre sem a szélsőbalt. — Ellenben ha a szélsőbal a kormányt szabadelvű kérdésekben támogatja, személyes kérdésekben semleges állást foglal el, három vezéreszméjét diadalra juttatja és a szabadság légkörében függetlenségi eszméinek vagy azok egy részének valóditását inkább reménylheti, mint a Schvarzenberg Bach csoport hagyományosainak és pater Luegernek légkörében. A szélsőbal tehát a szabadelvűpárthoz közelebb áll, mint a személyi párthoz. A szabadelvűpártnak két alapeszméje van, a 67-iki kiegyezés fentartása és a viszonyokhoz irányított javítása a szabad-eszmék megvédése és fejlesztése; az elsőnél a szabadelvűpártnak az ellenzéki töredékek támogatására nincs szüksége, mert ezt ma csak 60 szélsőbali ostromolja. A szabadelvű intézmények fentartásában és fejlesztésében a szélsőbal ellentétet, sőt támadó állást sem foglalhat el,

mert ez esetben választói hagyják el, mint ezt az Ugron-párt gyászos bukása bizonyítja. Miután azomban a szabad-elvűség főfeladatát, az alkotmányosság biztosítása a szabad intézmények fejlesztése képezi, kell, hogy az országgyűlési vitákban a kormánypárt a valódi ellenzéket le ne lármázza, az ellenzék az országgyűlési tanácskozásokban és sajtóban a kormányt és pártot ne rágalmazza, mert mindkét eljárás illetlen és veszélyes is, mert mindkettő illetlen és a parlamentarismus hitelét rontja, a parlamentarizmus iránti bizalom pedig az alkotmányosság alapja.

A Bánffy-kormány többsége a mindennemű izgatások daczára 60-ra emelkedett, a sarokba szorított ellenzék Bánfyt erőszakoskodással vádolta, a többség valódiságát tagadta, alkotmányos országokban ezt kétségtől csakis új, szabad választásokkal lehet megcáfolni, egyrészt tehát ezért, másrészt a quota megállapítása is a nyakunkba szakadt, a közös terhek arányának megállapítása pedig nehéz munka, melyet sikeresen csak úgy lehet megoldani, ha az alkuvó fél, azaz Austria kormánya és országgyűlése meg van győződve, hogy Bánffy és kormánya nem saját, de az ország nevében szól, az arány megállapítása nem könnyű, mert az 1865/7. XII. törvény 18. a közös terhek aránya kölcsönös alku útján megállapítandó.

19. és pedig az alku megállapítására mindkét országgyűlés hasonló számú küldöttséget választ, a két küldöttség a felelős ministeriumok befolyásával részletes adatokkal támogatott javaslatot fog az arányra kidolgozni.

20. Ezen javaslatot mindenik ministerium tárgyalás

végelt az országgyűlés elé terjeszti, az országgyűlés határozatait a ministeriuma által a másikkal közli.

21. Ha a két küldöttség nem bir kiegyezni, a két országgyűlés egyezkedik, ha a két országgyűlés nem tud kiegyezni, az adatok alapján dönt ő felsége.

Ez tehát oly munka, mely kis rossz akarattal 1 évig is elhúzódhatik, mert 1-ször: meg kell alapítani az államok értékének alapját, másodszor a számbeli arányt: hozzászólnak minden tételhez a küldöttségek, ministerek országgyűlések ki nem egyezése esetében dönt a király és császár. Ezt tehát egy 4 hónapos hazabeszélő országgyűlés semmi esetre sem végezhetne volna el, a mi helyzetünk különben is igen -kényes, mert az adó az utolsó egyezség óta 180 millióval emeltetett, az ingatlanok ára, a haszonbérek 50 százalékkal növekedtek, a földbirtok azomban már évek óta vergődik, a birtokok ára és az új haszonbérek lejjebb szálltak, ezt minden magyar tudja, az osztrák minister azomban a válságban jogosan kételkedhetik, miután a földbirtok adójának leszállítását még az ellenzék sem követelte. Ezzel szemben kétségkívüli tény a cseh, osztrák, lengyel földbirtok nagymérvű eladósodása és értékcsökkenése, de tény az is, hogy Austriának az állampapírosokban, a gyáripárban, a takarékpénztárakban, a városi épületekben, a banknál elhelyezett tőke-értéke több ezer millióval több a magyar pénz- és értéktőkénél, ennek constatalása azomban időt kíván.

Másrésről tény az, hogy államközi szerződések sikerrel csak azon esetben köthetők meg, ha a kormány tömör és bizalmas többséggel rendelkezik. A Bánffy-kor-

mány a horvátokkal 60, sőt 90 többséggel birt; ezen többség azonban nem volt biztos, mert a pártban a kormányt többen csakis feltételesen támogatták, némelyek a fuzióról álmadoztak, mások Bánfyt csak is az Apponyi iránti ellenszenvből támogatták, tisztázni és tömöríteni kellett tehát a pártot

Ezenkívül az egyezséget meg kell előzni a közös bevételek szabályozásának, mert ezek emelése legkevésbé sérelmes, mert miután ezek első sorban a fedezetből levonatnak, az államok csakis akkor tudhatják mennyi az egyenes fedezet és valószínű, hogy ezek levonása után az emelendő összeg terhe jelentéktelen összegre száll le

Mindezen indokoknál fogva báró Bánfy az országgyűlést feloszlatta és a választást októberre kitűzte. A 96-iki választás nemcsak tárcza-küzdelem, de a szabadelvűség harcza volt a babona, a sötétség, az egyéni becsvágy, a cosmopolitismus ellen és a magyar nemzet szabadságszeretetét, politikai érettségét fényesen bebizonyította.

A szabadelvű párt 350 képviselőt választott és pedig 299 kormánypártit és 52 Kossuth-pártit. A személyi-párt és marianusok megválasztottak 70-et, és pedig 31 Apponyistát, 9 Ugron-pártit, 23 néppártit, 7 pártonkívülit. Vagyis Bánfy a horvátokon kívül 176 többséggel bír. Apponyi veszített 31-et, vagyis pártja felét, Ugron 31-et. A nemzet napirendre tért a fuzió felett, mert a hol a többség 176, 31-nek a befogadása a közvélemény durva megsértése volna. Párt Magyarországon még oly csúfosan soha sem bukott, mint az Apponyi és Ugron-párt bárjtikban a papság és főrendek is támogatták. A kormány tehát ma már a Kossuth-pártot is nélkülözheti.

A választások mindenütt a legnagyobb rendben folytak le, báró Bánffy bebizonyította, hogy nemcsak erélyes és eszélyes miniszterelnök, de jó pártvezér is.

XVI.

A szabadelvűség jövője.

A vallás-egyenlőségről és polgári házasságról hozott törvény diszes vivmány, a szabadelvű reformoknak azomban csak előzménye de nem zárköve, a szabadság váranak nem fedele, terebélyes fa, melynek árnyékában párt és kormány rövid ideig elszenderegphet sőt erőt is gyűjthet, de kamatjából örökké meg nem élhet, mert a szabadelvűségnek fő feladata és kötelessége a haladás. A kor és nép millióinak elodázhatlan követelményei.

1. Az esküdtzéki intézmény.

2. A magyar nyelv és magyar állam érdekében az iskolákat államosítani, a tanítók fizetését emelni kell.

3. A lelkészeket, felekezeti külömbiség nélkül, a jelelés meghagyásával a magyar kormánynak kell nevezni, a papok fizetését, a püspökök és káptalanok kivételével, egyenlősíteni, a szegényekét emelni kell.

4. Az igazságtalan, aránytalan párbér rendszert, mely 10 millió lakost koldussá tesz, el kell törölni és más fizetési módozatot kell behozni.

5. A népnevelési tanrendszert reformálni kell.

6. A katolikus autonómiát okosan és méltányosan szervezni kell.

7. A megyei közigazgatás akadályait a reform munkálatának megkezdése előtt el kell hárítani.

8. A főrendiházat, a képviselőház tanácskozási rendjét reformálni kell.

9. A földbirtok a nagy és kisipar érdekeit az országnak fel kell karolnia.

Mindezek kétségkívül igen fontosak, létesítésök azomban miután önző magánérdekeket és kiváltságokat sértenek, sok akadályba fog ütközni, mindezeket tehát különállólág tüzetesen fogom tárgyalni, szükségesnek tartom azomban addig is előlegesen röviden jelezni, miért szükségesekek és sürgősek.

1. A második szükséges, mert Magyarország magyar csak akkor lesz, midőn a magyar nyelvet lakosainak túlnyomó többsége érteni fogja, 28 év óta a magyarság a kormányok hanyagsága és félénksége, a papság roszakaratára miatt keveset haladtunk, a mulasztást az iskolai tanítók által pótolnunk kell, a tanítók fizetése azomban ma nyomorult, a koldus nem lelkesedik, fel kell tehát fizetéseket emelni és az iskolát államosítani kell, hogy az állam ellenőrizhesse a hanyagot és árulót megbüntethesse, fel kell fizetését 500 forintra emelni, hogy jólétet élvezhessen, mert a kényelem olvaszt és szelidit.

3. A papoknak az állam általi kinevezése szükséges, mert a népnél hatalmas tényezők; a magyarságért a katolikus papság eddig semmit sem tett, mert a legutolsó pástorleveleik szerint első a kereszténység, vagyis a katolika vallás, második a római egyház, harmadik a haza. A román szerb papok Metternich óta ellenségeink, tehát az állam alá kell minden papot rendelni, — nagy rész ellenségünk, mert tengődik, az oláh papság nagy részének fizetése alig 500 forint, vannak lutheránus

és kalvinista papok 400 forint fizetéssel, sőt sok katolikus plebános van, kinek fizetése, különösen a mostani gabonaárak mellett, nem több 700 forintnál, ebből tisztességesen megélni nem lehet, tehát a fizetéseket egyenlősíteni kell és meghagyván a lelkész és tanítói földeknek betudás nélküli használatát 1200 forintra kell emelni és a papok kinevezésének jogát a kormányra kell ruházni, a fizetésnek szabályozása többet fog érni minden fényes szónoklatoknál. nemzetiségi ölekezéseknél, a pap és tanító családjának biztosítása által először lesz magyar, másodsorban taja szerint nemzetiségi, harmadsorban keresztény.

4. Meg kell szüntetni, valláskülönbség nélkül, a párbért, mert a hazát, az államot, a szabadságot csak az szereti, a ki az állam terhei mellett megélhet, a ki nyomorog és azt látja, hogy az állam lakosai közt a terheket nem egyenlően osztja fel, de a gazdagot kiméli és a szegényt nyomja, az a magyar állam iránt először is meghül, másodsor pedig a magyar államnak, a szabadságnak, sőt általában magának a szabad állam eszméjének ellenségévé válik. Magyarországon minden adó, de különösen a földadó a legmagasabb fokra van emelve, melyen túl kezdődik a megélhetés lehetetlensége, az adókat általában tekintve, az államiság a kötelezettségek fedezetét általánosságban véve leszállítani alig lehet és pedig nem azért sem, mert arányosak, kivételt képez azonban a párbérnek nevezett papi adó. A legigazságtalanabb ez, mert herczeg Eszterházy 550.000 hold ura párbérbe épen annyit fizet, mint a legszegényebb árvai vagy erdélyi zsellér vagy béres. A negyedtelkes

gazdának földadója 10—20 forint, a pap és tanítóbér tartozmánya, ha magában van 6—7, ha házas fia van és vele lakik 12 forint, tehát a terméketlenebb vidéken 60-tul 120 százalék, a termékenyebben 30-tul 60 százalék, ezen nagy teher, ha hozzávesszük a községi, megyei pótdót, a szegény embert inséges tengődésre kárkoztatja és pedig ezen súlyos rabló-fizetési módozat 11 millió lakost fojtogat. Miután ez igazságtalan és türhetlen is, eltörlése által 11 millió lakost nyerünk meg Magyarországnak és a szabadelvűségnek, ezen reformmal sem késni, sem ezt hangzatos szólammal elütni nem szabad, (legközelebb ezen teher eredetéről, jogtalanságáról és a fizetés könnyű és méltányos módozatáról szóló művem ki fogom nyomtatni), mert a hangzatos szavakra a közönség nem sokat ad, ellenben az elviselhetlen terhek könnyítése a milliókat épen úgy meg fogja nyerni a magyar államnak és a szabadelvű pártnak, mint megnyerte Kossuthnak 48-ban az urbériség megszüntetése, sőt még jobban, mert a nemzetiségeknek nemcsak az ingó, tudatlan népet, de a vezetőket, 48 ellenségeit is megnyeri és a magyar állam ellen izgatás gyökereit is kiszedi.

5. Tanrendszer sajátlag ma a népiskoláknál nem étezik, mert általánosan elfogadott tankönyvek nincsenek, a tanítók hanyagok és tudatlanok, mi nem csoda, mert akinek az élet szükségével naponta küzdeni kell az szakmája iránt közönyös, főleg a vallás elméleteivel foglalkoznak, mi legkönnyebb, a kormánynak tehát az egész ország számára köteles tankönyveket kell nyomtatni és az eddigi kontár művek tanítását el kell tiltani.

6. A katolikus autonomia a költségek fedezetének

következménye nem terjedhet ki, azomban a püspökségek káptalanok vagyonára, mert ez jogilag nem katolikus, de államvagyon nem terjedhet ki az államosítás után az iskolára, az egyenes pap és tanítóválasztásra, mert nemzetiségi és politikai izgalmakat idézhetne elő, általában tehát csak jelölési, ellenőrzési és hitelvi jogokkal bírhat.

7. A közigazgatás a megyéknél is a belügyminis-
teriumnál javítást követel, mert sok baj forrása a minis-
teriumban van, a megyéknél mindenekelőtt az ügykeze-
lést, a munkafelosztást reformálni kell, mert a jelenlegi
rendszer és ügyhalmaz mellett a jó közigazgatás lehe-
tetlen, ennél fogva csakis akkor lehet a választás a felté-
teles élethossziglani választás, a kormányi kinevezés
között választani, ha mindezek rendezve lesznek és ennek
daczára a gépezet rosszul mozog.

8. A képviselőháznál szigorú tanácskozási rendet
kell alkotni, intézkedni kell a ház verifikationális jogáról,
a választási büntetteknek és kihágásoknak a curia általi
elbírálásnak módozatáról és jogköréről.

9. A főrendiháztul el kell venni az országos költség-
vetés elvetési jogát, mert ez által, miután a költségvetés
kormánykérdés néhány család, a többség tehát az ország
kormányát nem buktathatja meg, meg kell határozni hogy a
főrendiház valamely képviselőházi törvényjavaslatot hany-
szor és mennyi időre vetheti vissza. El kell törölni az in-
digenak és censussal nem bírók örök jogát, mert 85-ig a
czimzetes főrendek örök joggal soha sem birtak, ez te-
hát nevetséges gyártmány, ki kell mondani az összefér-
hetlenséget minden köz- és magánhivatalra, mert e te-
kintetben a főrend a képviselő felett fölényel nem bír-

hat, ki kell mondani, hogy főrendi jogot biztosító 3000 forint adótfizető birtok adóssággal terhelve nem lehet, mert az eddigi mód szerint a minősítvény kijátszható.

8. Magyarország hatalmának, sőt lételének alapját a földbirtokos osztály teszi, mert a földbirtokosok száma a 11 milliónál több, a közép-osztály egy része már a 90-as évekig elbukott, ma az olcsó árak következtében nagy része vergődik. Az állam csudákat nem tehet, kell azonban, hogy azon viszonyokon, melyeket javíthat, segítsen, vagyis intézkedni kell, hogy a kölcsön megkönnyítése által a kamatláb 5-re leszálljon, kell, hogy a társulás segélyezése által magyarországban annyi cukor-, posztó- és fehérnemű-gyárak alakuljanak, melyek termelvényei Magyarország szükségletét teljesen fedezzék, kell hogy Románia botrányos versenye nem csak Magyarországra, de a birodalomban is megszüntessék, kell, hogy Magyarország, a meddig lehet, Fiume felé olcsó vízi összeköttetést nyerjen.

A kormánynak nem szabad óriási többségében elbizakodni, mert a fekete sereg mindenre kész, a főpapság az aristocratia, mely nyílt és titkos ultramontán, roppant vagyonnal bír, a fekete sereg a főrendiházban a kormányt megbuktathatja, szövetségese a nemzetiségeknek, ellenünk ingerli Austriát. 72-ben a Deák kormány épen ily nagy többséggel rendelkezett és 75-ben mégis kapitulált. A kormánynak nem szabad féluton maradni, de sietni kell a reformok végrehajtásával, melyek egyedül képesek a politika sátánjai legyőzésére.

VÉGE.

TARTALOM.

	Lap.
I. A szabadelvűség kezdete és alapja --- ---	3—4.
II. Az aranybulla. — A szabadelvűség fejlődése Zsigmondig --- --- --- ---	5—6.
III. A szabadelvű eszmék és intézmények hala- dása és hanyatlása Zsigmondtul I. Ferdinándig	7—23.
IV. A közjogi szabadelvű párt küzdelmei az ud- vari szolga német párttal, 1527-től 1605-ig. — A reformatió befolyása --- --- ---	23—36.
V. A szabadelvű párt fegyveres védelme, koron- kénti sikere, végleges bukása. — Az udvari párt, az absolutismus uralma 1064-től 1790-ig	37—80.
VI. A magyar nemzet győzelme, a király a sza- badság előtt meghajlik, a valódi szabadelvű- ség kezdete --- --- --- ---	81—92.
VII. Az idegen eszmék és szokások befolyása. — A reformatio. — A Jezsuiták 1791. hatása	93—98
VIII. A francia eszmék. — Napoleon. — A szent alliance. — Az ország tespedése 1827-ig ---	99—134.
IX. A nemzet ébredése. — A Juliusi forradalom hatása. — A valódi szabadelvű párt alaku- lása, Metternich fondorlatai. — A nemzeti- segi kérdés. — Gróf Széchenyi István, Deák Ferencz, br. Wesselényi, Kossuth Lajos. — A magyar udvari párt szemben a magyar nyelvvel és alkotmánynyal. — A választások- nálí vesztegetések. — A magyar nyelv. — József főherczeg és Metternich. — A szat-	

mári 12 pont. — Gr. Apponyi és a megyék.	
— Gr. Széchenyi és Metternich. — Kossuth győzelme	134—194.
X. A 48-iki alkotmány	194—198.
XI. A szabadelvű ministerium kormányzata, osztrák államadóság, reactió, nemzetiségi mozgalmak és gyilkosságok, István herczeg szökése, Jellasics támadása, a magyar ministerium leköszönése. — V. Ferdinánd leköszönése, olmüezi kiáltvány. országgyűlési nyilatkozvány	198—209.
XII. A rémurarom. — Az olasz háboru. — Egyeségi kísérlet. — A 861. országgyűlés. Közhangulat. — A 65-iki országgyűlés. — Porosz háboru.	209—243.
XIII. A kiegyezés. — A pártok. — Az első magyar ministerium. — A 69—72-iki választások. — Gr. Andrássy külügyministersége. — A liberális pártnak ellentétes töredékei. — Deák Ferencz betegsége. — Belviszály. — Fuzio 75-ben. — A kormánypárt politikája liberális volt-e?	244—264.
XIV. Tisza uralma. — A bosnyák hódítás. — A Személyi párt. Gróf Apponyi Albert	264—286.
XV. A szabadelvűség jelenje. — Az országgyűlés feloszlata. — A quota. — Bánffy nagy győzelme	286—308.
XVI. A szabadelvűség jövője.	308—313.

Sajtóhibák.

Lap	sor			olvasd
19	23	feloszása	helyett	feloszlása
26	20	872	»	572
27	9	országgyűlések	»	az országgyűlések
30	25	fentartásért	»	fentartását
31	1	iskolást	»	iskolát
33	2	székely	»	székel
40	3	nevezettség	»	nevezettség
42	4	a a	»	kimarad
47	25	Csek	»	Cseh
48	16	főura	»	főurak
48	28	templomot	»	templom
49	30	követekről	»	követekről törvények
54	23	Hlobusicki	»	Klobusiczky
55	14	és	»	a
64	2	Hubsburg	»	Habsburg
64	14	1823	»	1723
64	27	prztestánsokat	»	protestánsokat
69	24	államiságát	»	államisága
73	4	magyar	»	magyart
80	8	fel ben	»	felében
92	4	értelmiségek	»	értelmiséget
93	17	ülbefolyást	»	külbefolyást
93	30	ok	»	vak
110	24	kor ányozták	»	kormányozták
113	21	végezetjét	»	végczélját
133	. 1	az	»	kimarad
132	22	16	»	6

Lap	sor			olvasd
135	1	huszításával	helyett	uszításával
138	20	összegeinek	«	összességének
148	2	kámzsásó	»	kámzsások
167	11	Széchenyi	»	Szécsen
171	19	földbirtokosok	»	föbirtokosok
179	29	ezentralizáció	»	a ezentralizáció
179	4	a horvát, magyarság	»	a horvát magyarság
190	7	fokozta	»	fokozza
191	25	Battnyani	»	Battnyányt
225	2	megélnek	»	még élnek
255	11	által	»	ellen
257	22	Főrendeknél	»	A főrendeknél
267	21	bajon	»	ezen bajon
266	21	után	»	után,
271	9	nevelte	»	nevette
274	18	eláraszthatja,	»	eláraszthatja a
285	21	és veszélyes	»	veszélyes
309	15	haladtunk	»	haladt
311	23	étezik	»	létezik
331	25	szükségeivel	»	szükségeivel
312	1	következménye	»	rendezésére
312	1	azomban	»	nem
313	6	90-as	»	90-es
301	17	10	»	30
301	18	báró Bánfyt	»	4. Bánfyt

